

**KAKO[♂]
ORODNITI
+
USTAV**

Analiza ustava iz rodne perspektive

Izdavač:
Kancelarija za rodnu ravnopravnost Vlade Crne Gore

Urednica:
Nada Drobnjak

Autorke:
Kristin van der Leest, Daliborka Uljarević

Prevod:
Irena Bošković

Lektura:
Jadranka i Zuvdija Hodžić

Dizajn:
Sladana Bajić

Štampa:
DPC, Podgorica

Tiraž:
500 primjeraka

Objavljivanje ove knjige je omogućio Razvojni fond za žene pri Ujedinjenim nacijama (UNIFEM)

Stavovi izneseni u publikaciji pripadaju autorkama i ne odražavaju stavove Kancelarije za rodnu ravnopravnost i UNIFEM-a

Vlada Crne Gore
Generalni sekretariat
Kancelarija za rodnu ravnopravnost

KAKO ORODNITI + USTAV

Analiza ustava iz rodne perspektive

Podgorica, 2008.

S A D R Ž A J

Uvod..... 7

Kristin van der Leest

Orodnjavanje ustava: Odredbe o rodnoj ravnopravnosti
u odabranim ustavima 11

Daliborka Uljarević

Ustavna i politička analiza (Crna Gora) 43

Pregled platformi političkih partija prema preuzetim
obavezama u vezi sa rodnim pitanjem i procjena
primjene ovih obaveza 69

Bibliografija 86

CRNA GORA

Posvećenost političkih partija rodnoj ravnopravnosti 88

UVOD

„Postoje pitanja koja se mogu postaviti samo u određeno vrijeme i ponekad postoji samo jedna šansa. Ako se ne pita na vrijeme, šansa je prošla”.

Jens Kristijan Grendal, „Tišina u oktobru”

Jednakost se u pravu često definiše u Aristotelovom smislu kao jednako postupanje prema sličnima. Dugo se na takav način tretiralo i pitanje jednakih mogućnosti za žene i muškarce. Ipak, takvim pristupom, često se zaboravlja da normativni koncept jednakosti održava, a možda čak i jača njihovu stvarnu nejednakost u društvu. Zato je veoma važno da država posebnu pažnju posveti načinu na koji se načelno ustavno garantovanje ravnopravnosti žena i muškaraca bliže uređuje. Orodnjavanje ustava je važno pitanje jer se odnosi na ostvarivanje fundamentalnih prava čovjeka, tj. čini vidljivijim ustavni status građanki i njihova osnovna ljudska prava.

2007. godinu u Crnoj Gori obilježio je rad na tekstu ustava nezavisne države, veliki broj javnih rasprava o njemu i naravno njegovo usvajanje 19. oktobra. Upravo početak ove godina je bilo pravo vrijeme kada se trebala iskoristiti šansa i postaviti pitanje orodnjavanja ustava jer je ustav „utemeljujući akt, propis kojim se pravno formalizuju odluke koje čine mogućom egzistenciju građana/građanki i države na način ustavne demokratije“ (profesorica Marijana Pajvančić).

Još je u vrijeme Francuske revolucije i pripreme Deklaracije o slobodama i pravima čovjeka, Olimpija de Guž (1775 – 1793) u Deklaraciji prava žene i građanke upozorila na legitimno pravo građanki da aktivno participiraju u kreiranju i donošenju ustava. «Ustav je ništavan ako

većina pojedinaca koji čine Naciju nije učestvovala u njegovom donošenju», zapisano je u ovoj Deklaraciji.

Zato je Kancelarija za rodnu ravnopravnost Vlade Crne Gore promovisući rodnu ravnopravnost kao značajan segment univerzalnih ljudskih prava, a u sklopu tih prava stvaranja ambijenta za kreiranje, implementaciju i promociju ustavnih rješenja, nakon Regionalne konferencije „Rodna ravnopravnost kao segment ljudskih prava novog crnogorskog Ustava“, održane novembra 2006.godine, nastavila aktivnosti u projektu «Obaveza poštovanja ženskih ljudskih prava».

Publikacija koju smo štampali kao rezultat realizovanih aktivnosti ovog projekta sadrži rad Kristin van der Leest u kome je napravila komparativnu analizu rješenja jednog broja ustava država iz raznih krajeva svijeta i onih iz Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, kao i ustavnu i političku analizu Crne Gore koju je uradila Daliborka Uljarević.

Ustavni proces i postupak donošenja Ustava omogućio je postizanje konsenzusa o temeljnim pitanjima ustrojstva Crne Gore i poziciji građana i građanki u njoj i u tom okviru bliže uredio ustavno načelo rodne ravnopravnosti. Vjerujemo da su održane konferencije i sastanci, kao i dokumenta pripremljena u ovom projektu pomogla u kreiranju rodno senzitivnih ustavnih normi.

Nada Drobnyak
Šefica Kancelarije

■
■
■
■
■
■
■
■
■
■
■

ORODNJAVANJE USTAVA: ODREDBE O RODNOJ RAVNOPRAVNOSTI U ODABRANIM USTAVIMA

Kristin van der Leest, 16. mart 2007. godine

Uvod

Od 200 ustava koji danas postoje, više od polovine su napisani ili izmijenjeni nakon 1974. godine, najčešće u formi mirne pogodbe sa ciljem okončanja konflikta. Kao što Vivijen Hart kaže, države koje su izašle iz konflikta ili autoritativnog vladanja, tražeći demokratski kredibilitet, kao i međunarodnu finansijsku podršku, stavile su veliki akcenat na izradu demokratskih ustava koji čuvaju poštovanje ljudskih prava, vladavinu prava i ravnopravnost.¹

Proces oko izrade nacrtu ustava se sve više odnosi na »proces izgradnje ustava«, i u odnosu na njegov akcenat na demokratsko učešće predstavnika svih političkih partija i civilnog društva, ovaj koncept ima veliki potencijal za aktivistkinje na polju rodne ravnopravnosti.² Izrada ustava zahtijeva pažnju ne samo na aktuelnim odredbama koje se tiču rodne ravnopravnosti već isto tako i na uključenost cijelog procesa. Kroz proces izrade ustava, predviđanja za izradu »rodno senzitivnog ustava« značajno su uvećana.

»Rodno senzitivni ustav zahtijeva usvajanje demokratskih principa koji sjedinjuju uspostavljanje vladavine prava, rodnu ravnopravnost i

1 Vivijen Hart, »Izrada demokratskog ustava«, Specijalni izvještaj 107 Instituta za mir SAD-a, 2003. godine

2 Yash Ghai i Guido Galii. "Proces izrade ustava i demokratizacija". IDEA, 2006.

poštovanje ljudskog dostojanstva svih građana – žena i muškaraca«. ³ Takav ustav ne uključuje samo specifične odredbe o rodnoj ravnopravnosti već gradi okvir za cijeli dokument na jeziku ljudskih prava. Ovaj rad razmatra i ocjenjuje najbolje prakse iz različitih ustava o uvođenju odredaba o rodnoj ravnopravnosti i ljudskim pravima. Iako je istorijski, politički i kulturni kontekst u kojima se izrađuju ustavi veoma važan, osnovni okvir najboljih praksi i naučenih lekcija može obezbijediti putokaz za aktivistkinje iz oblasti rodne ravnopravnosti koje traže očuvanje rodne ravnopravnosti u ustavima.

Metodologija

Navedene najbolje prakse su izdvojene iz 9 različitih ustava širom svijeta: 4 evropska (neratifikovani ustav Evropske unije, Slovenija, Njemačka i Španija), 1 sjevernoamerički (Kanada), 1 južnoamerički (Kolumbija) i tri afrička (Uganda, Ruanda i Južna Afrika). ⁴ Ove države su uradile nacrt ili reformisale postojeće ustave iz različitih razloga i u različitim političkim, socio-ekonomskim i kulturnim kontekstima. Odredbe koje se tiču rodne ravnopravnosti, u odabranim ustavima, prema referencama, mapirane su u sljedeće kategorije:

Preambula

1. Preambula/osnovni principi

Građanska i politička prava

2. Državljanstvo i/ili odredbe koje se tiču nacionalnosti
3. Odredbe koje se tiču rodne ravnopravnosti
4. Odredbe koje se tiču diskriminacije
5. Ravnopravnost pred zakonom
6. Odredbe koje se tiču pozitivne/afirmativne akcije
7. Političko učešće
8. Prava žena
9. Pravo na udruživanje

Ekonomska, socijalna i kulturna prava

10. Ravnopravnost pri zapošljavanju/Jednaka plata za jednak rad
11. Brak/Porodica/Trudnoća

³ Interparlamentarna unija i UNDP, »Proces orodnjavanja novog ustava Ruande«, konferencija, 20-22. jun 2001, Kigali

⁴ Njemačka (1949., amandmani na ustav 1994); Španija (1978.), Kanada (1991.), Slovenija (1991.), Uganda (1995.), Južna Afrika (1996.), EU (nacrt 2003.), Ruanda (2003).

12. Djeca/Abortus
13. Religija/Običajno pravo
14. Pravo na imovinu/Nasljedstvo

Međunarodne obaveze/Mehanizam kontrole/Običajno pravo

15. Obaveze po međunarodnim sporazumima
16. Mehanizmi popravke i kontrole
17. Vanredna stanja/nepoštovanje ljudskih prava

U većini slučajeva, za svaku kategoriju, obezbijeđen je primjer ustava, a na nekim mjestima ponuđeni su primjeri kao komparativna analiza kako bi se naglasile dobre prakse i nedostaci. Svaki odjeljak uključuje kratak opis važnosti svake odredbe ponaosob i način na koji njeno uvođenje služi osnaživanju koncepta rodne ravnopravnosti.

1. Preambula/Osnovni principi

Preambula ustava treba da naglasi osnovne principe i vrijednosti koje informišu o tekstu ustava i koje će voditi upravljanju države. Ono što je važno naglasiti jeste da principi koji su uključeni u preambuli obično nemaju pravno obavezujuću snagu. Međutim, oni mogu imati važnu ulogu u kreiranju okvira za ustavni dokument u odnosu na ljudska prava, koji će se u dijelu teksta kasnije elaborirati, sa pravno obavezujućim efektom. Takođe, odredbe koje se tiču rodne ravnopravnosti ili ravnopravnosti između muškaraca i žena, kao i eksplicitne zabrane diskriminacije po osnovu pola, roda, bračnog statusa, ili seksualne orijentacije, služe da naglase obavezu države prema ravnopravnosti.

Terminologija koja je usvojena u preambuli je veoma važna: posebne odredbe u odnosu na ravnopravnost muškaraca i žena treba da budu ugrađene i treba da se prožimaju kroz cijeli tekst. Tačne i ponavljajuće odredbe u odnosu na »žene i muškarce« umjesto mnogo neodređenijih termina kao što je »građani«, »osobe« ili »pojedinci« osnažuje činjenicu da muškarci i žene treba da se smatraju ravnopravnim građanima.

Mnogim ustavima nedostaje odredba o rodnoj ravnopravnosti; uključivanje ovog principa može, međutim, osnažiti rodnu ravnopravnost kao fundamentalni i osnovni princip države. Ona, takođe, sužava djelokrug tumačenja ustavnih sudova, koji mogu tumačiti diskriminaciju i odredbe koje se tiču rodne ravnopravnosti striktno prema slovu ustava i razrješavati slučajeve koji raspravljaju o diskriminaciji na osnovu kategorija koje nijesu eksplicitno uključene.

Ovdje je važno jasno razumijevanje razlike između »pola« koji se odnosi na biološke atribute pojedinca i »roda« koji se odnosi na socijalno-konstruisana očekivanja u odnosu na prave uloge i karakteristike.⁵

Ustav Ruande daje dobar primjer za preambulu osiguravajući poštovanje ravnopravnosti, ljudskih prava i osnovnih sloboda kao i međunarodnih sporazuma.

U stvari, on ne pominje samo ravnopravnost među Ruandanima, već navodi da ono uključuje ravnopravnost između muškaraca i žena i dalje uključuje zabranu od diskriminacije na osnovu rodne ravnopravnosti.

Preambula kaže da je Ruanda:

(6) Odlučna da gradi državu kojom će vladati vladavina prava, na osnovu poštovanja osnovnih ljudskih prava, pluralističke demokratije, ravnopravne podjele vlasti, tolerancije i rješavanja pitanja kroz dijalog;

(10) Predana osiguravanju jednakih prava između Ruandana i između muškaraca i žena bez predrasuda prema principima rodne ravnopravnosti i komplementarnosti u nacionalnom razvoju.

Jedan od najnovijih ustava na svijetu, ustav EU, koji još nije zvanično ratifikovan zbog odbijanja dvije države članice; ipak, njegova preambula služi kao dobra praksa. Član I-2 dijela I Evropskog ustava naglašava vrijednosti Unije, navodeći da:

Unija je utemeljena na vrijednostima poštovanja ljudskog dostojanstva, slobode, demokratije, ravnopravnosti, vladavine prava i poštovanja ljudskih prava, uključujući prava manjinskih pripadnika. Ove vrijednosti su zajedničke za države članice u društvu u kojem preovladava pluralizam, nediskriminacija, tolerancija, pravda, solidarnost i ravnopravnost između žena i muškaraca.

Član I-3 naglašava ciljeve Unije:

Baviće se borbom protiv socijalne isključenosti i diskriminacije, promovisati socijalnu pravdu i zaštitu, ravnopravnost između muškaraca i žena, solidarnost između generacija i zaštitu dječijih prava.

5 Praktične i teorijske razlike između pola i roda se stalno iznova definišu. Definicije koje su ovdje navedene su opšte prihvaćena objašnjenja, ali kao takve su predmet kritike i debate.

Preambula promoviše ljudska prava kao osnovne vrijednosti uključujući *raison d'être* (razlog za postojanje nečega ili nekoga) Evropske unije i eksplicitno uključuje odredbu o nediskriminaciji koja je izrađena kako bi osigurala ravnopravnost između muškaraca i žena. Preambula ne sadrži eksplicitnu referencu koja se odnosi na rodnu ravnopravnost, međutim, za razliku od primjera Ustava Ruande unekoliko umanjuje sveukupni potencijal kao model najbolje prakse.

2. Osnovne odredbe (Prava prve generacije):

Ustav koji čuva mehanizme demokratskog upravljanja i odgovornosti prvo mora biti usidren u snažan okvir osnovnih prava. Svi ustavi treba da uključuje odredbe o osnovnim pravima. Ovo uključuje:

- Nepovredivost života
- Nepovredivost ljudskog dostojanstva (kontroverzna vrijednost, ali naročito značajna u ustavima Kanade i Južne Afrike)
- Pravo na lični integritet (bezbjednost pojedinca)
- Pravo na ličnu slobodu
- Zabrana torture kao i okrutnog i ponižavajućeg tretmana
- Pravosudna zaštita ljudskih prava i sloboda

Mnoga od ovih prava, uključujući pravo na život, slobodu od torture i slabog tretmana, slobodu misli i izražavanja, kao i pristup zakonu, takođe se smatraju pravima koja se ne dovode u pitanje, zahtijevajući da se ova prava uvijek poštuju čak i za vrijeme vanrednog stanja. Uključenje osnovnih odredaba je važno za aktivistkinje iz oblasti rodne ravnopravnosti zato što gradi ustav kao mehanizam koji je urađen na prvom mjestu radi zaštite osnovnih ljudskih prava pojedinaca. Tražeći nepovredivost osnovnih odredaba, aktivistkinje iz oblasti rodne ravnopravnosti imaju već urađen okvir ravnopravnosti sa kojim mogu raditi.⁶

Poglavlje II ustava Ruande, naglašavajući osnovne principe države Ruande, koristi mogućnost kako bi se bavio nasilnom prošlošću i budućom vizijom, uključujući posebne odredbe kako bi se osiguralo učešće žena u procesima donošenja odluka. Član 8. kaže:

Država Ruanda se obavezuje da će se uskladiti sa osnovnim principima i promovisati i osnažiti poštovanje sljedećih principa:

6 Pogledaj Jolynn Shoemaker, »Izrada ustava i zakonska regulativa«, Uključena sigurnost, održi mir: Alatka za zagovaranje i akciju. International Alert, 2004.

- (1) Borba sa ideologijom genocida i svim njenim manifestacijama;
- (2) Iskorjenjivanje etničkih, regionalnih i drugih podjela i promocija nacionalnog jedinstva;
- (3) Ravnopravna raspodjela moći;
- (4) Građenje države na osnovu vladavine prava, vlade parlamentarne demokratije, ravnopravnosti svih Ruandana, ravnopravnost između žena i muškaraca koja se reflektuje obezbjeđivanjem da žene drže najmanje 30% pozicija na vlasti;
- (5) Građenje države koja je posvećena promovisanju socijalne dobrobiti i uspostavljanju adekvatnih mehanizama za osiguranje socijalne pravde.

3. Državljanstvo/nacionalnost:

CEDAW (Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena), Član 9:

1. Države potpisnice će omogućiti ženama jednaka prava kao i muškarcima da dobiju, promijene ili zadrže svoje državljanstvo. One će osigurati naročito da ni brak sa strancem niti promjena državljanstva muža u braku ne mijenja automatski državljanstvo žene, učini je osobom bez državljanstva ili prisili na muževu državljanstvo.

2. Države potpisnice će omogućiti ženama jednaka prava kao muškarcima po pitanju državljanstva njihove djece.

Odredbe koje se tiču državljanstva su obično složene i povezane sa državnom politikom u odnosu na bezbjednost i imigraciju. Teorijski, ljudska prava koja su zaštićena međunarodnim konvencijama mogu se primijeniti na sve pojedince i u svim vremenima osim u odnosu na pravo na političku participaciju i slobodu kretanja.⁷ U stvarnosti, međutim, međunarodno pravo dozvoljava državama široku diskreciju u razvijanju svojih politika koje se tiču državljanstva. Kao rezultat toga, diskriminacija po osnovu državljanstva ili nedostatak istog je uobičajena i često se javlja kao neophodna za državnu sigurnost. Pitanja koja se tiču prava stranaca, migranata i onih koji traže azil su obično smještena u tri različite sekcije zakona: zakon o azilu, zakon o migrantima, i zakon

⁷ Open Society Justice Initiative: Ravnopravnost i državljanstvo, stupilo na snagu 27. marta 2007. Dostupno na http://justiceinitiative.org/activities/ec/ec_noncitizens.

o nacionalnosti.⁸ Zato što nedržavljeni ne uživaju «apsolutno pravo na boravak» u toj zemlji, prijetnja deportacijom na pravnoj osnovi ili nekoj drugoj, često dovodi u pitanje teoretska prava koja su ponuđena pojedincima prema međunarodnom pravu. Nedržavljeni često nemaju pristup istim pravim lijekovima ili zaštiti koja se nudi u toku procesa i na taj način se ograničavaju mehanizmi za nadoknadu u slučajevima povreda osnovnih ljudskih prava.⁹

Međutim, moguće je čuvati prava i privilegije državljanstva dok se u isto vrijeme štite osnovna prava svih pojedinaca bez obzira na nacionalnost ili državljanstvo. Na primjer, Ustav Španije uspijeva u povezivanju državljanstva sa etničkom nacionalnošću uključujući frazu kao što je «Svi Španci su jednaki pred zakonom» radije nego uvođenje neutralne fraze kao što je «Svi su jednaki pred zakonom». Ipak, član 13. Ustava takođe uključuje specifične odredbe koje garantuju svim pojedincima prava prepoznata u zakonu i ugovorima sa izuzetkom učešća u političkim aktivnostima. On takođe eksplicitno čuva pravo na azil u skladu sa zakonom, bez povezivanja ovog pitanja sa migracijom i čuva strance od ekstradicije osim ukoliko je u skladu sa sporazumom o reciprocitetu:

- (1) Stranci u Španiji će uživati slobodu koja je garantovana ovim naslovom po uslovima koje ugovori ili zakoni mogu uspostaviti.
- (2) Samo će Španci imati prava prepoznata članom 33 (politička participacija) osim u usklađenosti sa kriterijumom reciprociteta koji može uspostaviti sporazum ili zakon za pravo na aktivno i pasivno biračko pravo na opštinskim izborima.
- (3) Ekstradicija će se garantovati samo u skladu sa ugovorom ili zakonom poštujući princip reciprociteta. Politički zločini i teroristički napadi će biti isključeni iz ekstradicije i neće se razmatrati kao takvi.
- (4) Zakon će uspostaviti uslove pod kojima će građani drugih država i osobe bez boravka uživati pravo na azil u Španiji.

Odredbe koje se tiču državljanstva mogu imati direktni diskriminatorni uticaj naročito na žene. Ovo se može desiti usljed odredbi koje kažu da žene gube svoje državljanstvo nakon sklapanja braka sa strancem. Njemački, španski, južnoafrički i ruandanski ustavi navode da se

8 Ibid.

9 Ibid

građani ne mogu lišiti državljanstva osim u slučajevima dobijanja drugog državljanstva na drugom mjestu.

U slučaju Njemačke, ova odredba je uključena kao rezultat izmjene ustava iz 1994. godine.¹⁰ Prije toga, u Njemačkoj, kao i u drugim državama koje državljanstvo povezuju sa pojmom »krvno srodstvo« (porijeklo), nasuprot »zemlji« (rođenje ili naturalizacija), žena gubi svoje njemačko državljanstvo udajom za stranca. Ova odredba se očigledno grana na državljanstvo njene djece, pristup imovini, nasljedstvo, zapošljavanje i socijalnu sigurnost.

4. Odredbe o rodnoj ravnopravnosti

CEDAW, Član 2(a)

a) (Države Potpisnice nastoje) uključiti načelo jednakosti muškaraca i žena u svoje državne ustave ili druga odgovarajuća zakonodavstva, ukoliko nije inkorporirano do sada, i osigurati, kroz zakone i druga odgovarajuća sredstva praktično ostvarenje ovog načela.

Odredba o rodnoj ravnopravnosti koja je sadržana u ustavu je od izuzetnog značaja. Većina sporova oko diskriminacije koji će tek uslijediti biće povezane sa ovom odredbom i trebalo bi da bude što je moguće detaljnija i obuhvatnija, kako bi se izbjegla nejasna i prekomjerna interpretacija. Dok se nekoliko ustava eksplicitno odnosi na »rod«, na osnovu čega se zabranjuje diskriminacija i promoviše ravnopravnost, ostavljajući ga da sam izvede zaključak iz uopštenijih odredaba koje se tiču ravnopravnosti, Ustav Južne Afrike obezbjeđuje model najbolje prakse.

Odjeljak 9 se bavi ravnopravnošću i diskriminacijom:

- (1) Svi su jednaki pred zakonom i imaju pravo na jednaku zaštitu i korist od zakona.
- (2) (...)
- (3) Država ne može nepravredno diskriminisati na posredan ili neposredan način bilo koga na jednoj ili više osnova, uključujući rasu, rod, pol, bračni

10 Blanca Rodriguez Ruiz i Ute Sackofsky, »Rodna ravnopravnost u Ustavu Njemačke«, u *Rod ustavne sudske prakse*, Beverli Baines i Ruth Rubio-Marin (Kembridž: Cambridge University Press, 2006). Vidi strane 151-156 za opis razvoja mišljenja koje su dovele do izmjene člana 3 (naglašavajući princip ravnopravnosti u njemačkom Ustavu)

status, etničko ili socijalno porijeklo, boju, seksualnu orijentaciju, starost, invalidnost, religiju, svijest, vjerovanje, kulturu, jezik i rođenje.

- (4) Niko ne može nepravедno diskriminirati posredno ili neposredno drugu osobu na jednoj ili više osnova u smislu pod-odjeljka (3). Nacionalna zakonska regulativa mora biti takva da spriječi ili zabrani nepravednu diskriminaciju.
- (5) Diskriminacija na jednoj ili više osnova koja je nabrojena u pod-odjeljku (3) je nepravedna osim ukoliko se definiše da je diskriminacija pravedna.

Odredba o rodnoj ravnopravnosti u Južnoj Africi podstiče zabranu diskriminacije na pet osnova koje su važne za našu diskusiju: rod, pol, trudnoća, bračni status i seksualna orijentacija. Opširna definicija i detaljan opis ove odredbe ostavlja malo prostora sudovima za skućene interpretacije. Ona, takođe, navodi da se diskriminacija može desiti na posredan i neposredan naćin, koji (kao što ćemo vidjeti dolje u tekstu) obezbjeđuje postizanje stvarne (suštinske) ravnopravnosti.

Njemaćki Ustav ima specifićnu referencu u odnosu na »muškarce i žene«, ali gubi svoju poentu, bar u prevodu, zbog stalne i iskljućive upotrebe zamjenice »njega« i »nje« kroz ćitav tekst.

Ćlan 3 kaŹe:

- (1) Svi su jednaki pred zakonom.
- (2) Muškarci i žene imaju ista prava.
- (3) Niko ne moŹe biti doveden u nepovoljan poloŹaj zbog svog pola, rođenja, rase, jezika, domovine, i porijekla, vjere ili religioznog ili politićkog mišljenja.

5. Ravnopravnost pred zakonom

CEDAW, ćlan 15:

1. *DrŹave ćlanice priznaju ženama jednaka prava pred zakonom kao i muškarcima.*
2. *DrŹave ćlanice priznaju ženama jednaku sposobnost kao i muškarcima u građanskim parnićnim predmetima i daju im iste mogućnosti da se njome koriste.*

Odredbe koje se tiću ravnopravnosti pred zakonom kreiraju dodatni nivo zašćite žena putem eksplicitne zabrane diskriminacije po osnovu

pola ili roda. Ta odredba je jako važna zato što ima direktni uticaj u odnosu na to da li je ustavno pravo na ravnopravnost zaštićeno u praksi u okviru pravne sfere. Ustavna prava gube na snazi ukoliko tijela i mehanizmi, čija je nadležnost da štite ova prava, ne poštuju koncept ravnopravnosti.

Kao što odredba CEDAW pokazuje, ravnopravnost pred zakonom zahtijeva da muškarci i žene imaju prava u odnosu na pravne kapacitete; to uključuje jednak pristup pravnim lijekovima kao što su sudovi, jednaka prava u odnosu na dospjeli proces, i jednak pristup pravnim izvorima i pravnoj pomoći. Principi ravnopravnosti pred zakonom se mogu sumirati u jednu osnovnu odredbu, kao što je Član 14(2) slovenačkog Ustava, koji kaže da su «svi jednaki pred zakonom».

Sekcija 15(1) kanadskog Ustava obezbjeđuje ravnopravnost pred zakonom na sljedeći način:

Svaki pojedinac je jednak pred zakonom i ima pravo na jednaku zaštitu i jednaku dobrobit od zakona bez diskriminacije, a naročito u odnosu na rasu, nacionalno i etničko porijeklo, boju, religiju, pol, starost ili mentalnu ili fizičku invalidnost.

Slično član 13. kolumbijskog Ustava kaže da:

Svi su rođeni slobodni i jednaki pred zakonom i imaju istu zaštitu i tretman od vlasti i uživaju ista prava, slobode i mogućnosti bez diskriminacije po osnovu pola, rase, nacionalnog ili porodičnog porijekla, jezika, religije, političkog ili filozofskog mišljenja.

6. Nediskriminacija

CEDAW, član 1:

Za svrhu Konvencije, termin «diskriminacija nad ženama» označava bilo koju razliku, isključivanje ili ograničenja na osnovu pola koja imaju kao posljedicu ili svrhu pogoršavanje ili poništenje priznanja, uživanja ili djelovanja žena, bez obrzira na njihov bračni status, a na osnovu jednakosti žena i muškaraca, ljudskih prava i fundamentalnih sloboda u političkoj, ekonomskoj, društvenoj, kulturnoj, građanskoj ili bilo kojoj drugoj oblasti.

Mnogi ustavi kreiraju odredbe o ravnopravnosti u formi nediskriminatornih odredaba i zbog toga je veoma važno još jednom naglasiti da ove odredbe zabranjuju diskriminaciju po osnovu pola kao

i po osnovu roda. Termin «diskriminacija», međutim, zahtijeva dublje ispitivanje, iz razloga što se diskriminacija može desiti na posredan ili neposredan način. Direktiva 2002/73 Evropskog parlamenta i savjeta uključuje koncepte posredne i neposredne diskriminacije. *Neposredna* diskriminacija je definisana kao situacija «u kojoj se jedna osoba tretira nepovoljnije po osnovu pola u odnosu na drugu osobu u sličnoj situaciji».¹¹

Posredna diskriminacija se javlja kada:

neutralni propis, kriterijum ili radnja, dovodi u nepovoljniji položaj lice jednog pola u odnosu na lice drugog pola, osim ukoliko je ta odredba, kriterijum ili praksa objektivno opravdana legitimnim ciljem i ukoliko su prikladna i neophodna sredstva za postizanje tog cilja.¹²

Posredna diskriminacija uzima u obzir uticaj koje šire političke i kulturne strukture imaju pod posebnim okolnostima. Kao rezultat toga, ona potvrđuje da istorijska realnost potčinjenosti žena može rezultirati diskriminacijom čak i tamo gdje je određeni dio zakonske regulative ili politike upakovan u rodno neutralnim terminima. Iz tog razloga, akcenat je stavljen na odredbu iz gore navedene CEDAW konvencije *o svrsi nekog akta* koja naglašava važnost uticaja kao što to čini sa originalnom namjerom tog djela. Odjeljak 9(4) Ustava Južne Afrike eksplicitno pominje posrednu i neposrednu diskriminaciju: «Niko ne može posredno ili neposredno na nepravedan način diskriminisati drugoga», čineći ga najboljom praksom koju treba slijediti u kreiranju sličnih nediskriminatornih odredaba.

Neratifikovani Evropski Ustav kao i različiti ugovori na kojima počiva Unija (Ugovor Evropske komisije, Amsterdamski Ugovor itd.) obezbjeđuju neke od najopsežnijih antidiskriminatornih odredaba na svijetu i služe kao cijenjeni model koji treba slijediti.

Princip nediskriminatornih odredaba je prikupljen u dijelu II Ustava koji uključuje Povelju o osnovnim pravima Unije iz 2000. godine. Pod nazivom III, član II-81 (1) kaže:

11 Direktiva Savjeta 76/207 (Direktiva o jednakom tretmanu) Službeni list 1976 L 39/40, izmijenjena direktiva 2002/73 Evropskog parlamenta i Savjeta (izmijenjena Direktiva jednakog tretmana), Službeni list 2002 L 269.

12 Ibid. Vidi Eugenia Caracciolo di Torello, EU Rodna ravnopravnost u izmjenjenom pravnom okviru: da li je dostigla svoj zenit? U rodnoj ravnopravnosti i budućnosti Evropske unije, Susan Mills i Mercedes Mateo Diaz, 2006, za detaljniju diskusiju ove Direktive i njenog uticaja na koncept rodne ravnopravnosti u EU.

Kazniće se svaka diskriminacija zasnovana na polu, rasi, boji, etničkom i socijalnom porijeklu, genetskim crtama, jeziku, religiji ili vjerovanju, političkom ili nekom drugom mišljenju, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovini, rođenju, invalidnosti, starosti ili seksualne orijentacije.

Član III-116 ponavlja ovu obavezu i kaže: «U svim aktivnostima koje se tiču ovog Dijela, Unija će imati za cilj eliminisanje neravnopravnosti i promovisanje rodne ravnopravnosti između muškaraca i žena». Član III-118 kaže: «U definisanju i implementaciji politika i aktivnosti koje se odnose na ovaj Dio, Unija će imati za cilj borbu protiv diskriminacije po osnovu pola, rasnog i etničkog porijekla, religije i vjerovanja, invalidnosti, starosti i seksualne orijentacije». Iako se specifično ne tiče posredne diskriminacije, član III-118 pokazuje da se diskriminacija može uzeti u obzir ne samo tokom implementacije, ali i tokom faze izrade ponavljajući ponovo potrebu za ispitivanjem potencijalnog uticaja djelovanja.

Ustav EU obezbjeđuje koristan model za oponašanje zbog eksplicitnog ponavljanja principa ravnopravnosti kroz cijeli dokument. Dodatno, na nekoliko mjesta diskriminacija je zabranjena jedino po osnovu pola. Ovo je važno: diskriminacija po osnovu pola bi trebalo da se pomene nezavisno od drugih zato što «pol» prelazi u druge kategorije, a žene kao grupa su sklonije da budu dvostruko diskriminirane. Pojavljivanje ovog principa tokom teksta naglašava diskriminaciju koja je međusektorska, sa ženama koje uporno nose glavni teret diskriminatornih mjera.¹³

7. Pozitivne akcije/posebne mjere

CEDAW, član 4:

1. *Usvajanje privremenih mjera od strane država potpisnica koje su imale za cilj ubrzavanje de facto jednakosti među ženama i muškarcima ne treba se smatrati diskriminacijom kao što je definisano u sadašnjoj Konvenciji, ali ne treba ni na koji način zahtijevati, kao posljedicu, održavanje nejednakih ili odvojenih standarda; ove mjere trebaju biti ukinute kada se postignu ciljevi jednakih mogućnosti i tretmana.*

13 Vidi Françoise Gaspard, »Kako integrisati princip ravnopravnosti muškaraca i žena u Ustav« u Procesu orodnjavanja novog Ustava za ruandsku konferenciju, 61.

Feministkinje i specijalistkinje iz oblasti rodne ravnopravnosti naglašavaju da teorijske odredbe koje se tiču rodne ravnopravnosti nijesu dovoljne za osiguranje de facto rodne ravnopravnosti koja se često smatra razlikama između formalne i neformalne ravnopravnosti. Formalna ravnopravnost je oblikovana u odredbi prema Aristotelovoj formuli o »tretiranju ravnopravnih na ravnopravan način a neravnopravnih na neravnopravan«. ¹⁴ Zato test o diskriminaciji zahtijeva instrument za mjerenje, pojedinac suprotnog pola koji je doveden u sličnu situaciju kako bi se mjerili različiti uticaji datih mjera. Iako izrada odredaba za formalnu ravnopravnost može rezultirati »rodno neutralnim« pravnim dokumentom, ono ignoriše osnovne strukture neravnopravnosti koje sprečavaju formalnu ravnopravnost od postizanja ovog visokog cilja.

Kao što Small i Grant naglašavaju, formalna ravnopravnost se tretira kao konzistentnost ili tretiranjem pojedinaca ravnopravno u bilo kojoj datoj situaciji. ¹⁵ Koncept stvarne neravnopravnosti, međutim, prepoznaje da dok se muškarci i žene stavljaju u jednaku situaciju, postoji veliki broj širih strukturalnih neravnopravnosti koje jednak tretman i jednake rezultate čine nemogućim. Stvarna ravnopravnost pokušava da »identifikuje modele represije i potčinjenosti žena kao grupe u odnosu na muškarce kao grupe na vjerovanju da većina diskriminacije na osnovu pola vodi porijeklo od veoma duge istorije ženske neravnopravnosti u skoro svim oblastima života negoli nasljeđivanje polova kao konceptualne kategorije«. ¹⁶ Drugim riječima, neravnopravnost nije izgrađena na samom polu kao markeru biološke razlike. Ona je više izražena i osnažena putem socijalnih struktura, tradicije i institucija koje su sve, istorijski, smještale ženu u potčinjeni položaj u odnosu na muškarce.

Stvarna ravnopravnost se takođe kreće iza fokusa od individualaca ka grupama: formalna nediskriminatorna zakonska regulativa može pomoći pojedinim ženama, ali se ne bavi širim strukturalnim nepovoljnostima od kojih žene pate kao grupa.

14 Vidi Beverly Baines i Ruth Rubio-Marin »Uvod: Ka feminističkoj ustavnoj agendi«, 13-14 za diskusiju o Aristotelovoj formuli i njenom uticaju na doktrinu rodne ravnopravnosti.

15 Vidi Joan Small i Evadne Grant, »Dostojanstvo, diskriminacija i kontekst: novi pravci u južnoafričkom i kanadskom zakonu o ljudskim pravima«, Kritički osvrt na ljudska prava (2005).

16 Ibid, 15.

Najjasnija definicija pozitivne akcije u Ustavu EU se nalazi u članu III – 214 (4) koji kaže:

Sa ciljem da se postigne puna ravnopravnost u praksi između muškaraca i žena u radnom životu, princip jednakog tretmana neće spriječiti bilo koju državu članicu od očuvanja ili usvajanja mjera koje obezbjeđuju posebne prednosti kako bi učinili lakšim manje zastupljeni pol da traži stručno djelovanje ili spriječi ili kompenzira nepovoljnosti u profesionalnoj karijeri.

U odnosu na član II-83 koji kaže: "Princip ravnopravnosti neće spriječiti očuvanje ili usvajanje mjera koje obezbjeđuju posebne povoljnosti za manje zastupljeni pol« ovdje je posebna mjera data kao osporavanje odredbe o ravnopravnosti. Iako izgleda kao minorna tačka, to kako je pozitivna akcija definisana, može biti ključna stvar za prihvatanje ovih mjera od strane suda i javnosti. Posebne mjere su po definiciji privremene mjere koje su napravljene ne da ospore princip ravnopravnosti već da osiguraju njen puni smisao. I kao takve treba da se definišu i ustavom.

Odjeljak 9(2) odredbe o ravnopravnosti Ustava Južne Afrike kaže:

Ravnopravnost uključuje puno i ravnopravno uživanje svih prava i sloboda. Da bi se promovisalo postizanje ravnopravnosti mogu se preduzeti pravne i druge mjere koje su osmišljene kako bi zaštitile i unaprijedile lica, ili kategorije lica koje su dovedene u nepravedan položaj diskriminacijom.

Fraza »nepravedna diskriminacija« se dokazala važnom u sudskom sporu pred Ustavnim sudom Južne Afrike. U razvijanju ravnopravnosti u sudskoj praksi od sudija se tražilo da prvo ocjenjuju da li je akt bio diskriminatoran i, dalje, da li se ta diskriminacija smatra nepravednom. Nepravičnost se može ocijeniti »u odnosu na uticaj osporavane mjere, uzimajući u obzir važne kontekstualne faktore«. ¹⁷ Važnost ovog testa je zahtjev da sudije uzmu u obzir sve moguće kontekstualne faktore u određivanju da li je mjera ili akcija diskriminatorna.

Član 32 Ustava Ugande ne samo da dopušta mjere afirmativne akcije već i omogućava osnivanje komisija za jednake mogućnosti koje osiguravaju punu primjenu:

(1) Uprkos svemu u ovom ustavu država preduzima afirmativnu akciju u korist marginalizovanih grupa po osnovu pola, starosti,

17 Vidi Small i Grant, »Dostojanstvo, diskriminacija i kontekst«. Članak raspravlja o interpretacijama koncepta ljudskog dostojanstva nepravedne diskriminacije u ustavima Kanade i Južne Afrike.

invalidnosti ili drugih razloga koji su stvoreni na osnovu istorije, tradicije ili običaja, a u svrhu postizanja ravnoteže.

Odjeljak 15 (2) Ustava Kanade kaže da

Pododjeljak (1) ne predviđa bilo koji zakon, program ili aktivnost koji ima za cilj poboljšanje uslova pojedinaca i grupa koji se nalaze u nezadovoljavajućem položaju, uključujući one koji se nalaze u nepovoljnom položaju zbog pripadnosti određenoj rasi, nacionalnom ili etničkom porijeklu, boji, religiji, polu, starosti ili mentalnoj ili fizičkoj invalidnosti.

Izmjena njemačkog Ustava koja se desila 1994. godine takođe obezbjeđuje pozitivnu akciju. Član 3.2 kaže: «Država će promovisati stvarnu primjenu jednakih prava za žene i muškarce i preduzeti korake kako bi se eliminisale nepovoljnosti koje sada postoje».

Još jedan komentar koji se tiče terminologije. «Posebne mjere» je termin koji više vole da koriste pisci CEDAW i lobisti za rodnu ravnopravnost i koji treba da zamijeni konvencionalne termine kao što su «pozitivna» ili «afirmativna akcija». To je obazriviji i napredniji izbor. Termin «pozitivna akcija», ispravno ili pogrešno, akumulirao je svoj udio konotacija. Ovo naravno umanjuje cijeli koncept posebnih mjera, koje su izrađene ne da se bave postojećim neravnopravnostima u sistemu nego da kreiraju nove.¹⁸ Iz tog razloga, rad preporučuje konzistentnu upotrebu termina «posebne mjere» da osnaži privremenu prirodu ovih akcija kao i osjećaj da se ove mjere prevode u veća prava za određene pojedince, ali su izrađene da osiguraju da svi pojedinci mogu uživati jednaku zaštitu i izražavanje svojih prava.

8. Političko učešće

Države potpisnice će preduzeti sve moguće mjere da eliminišu diskriminaciju nad ženama u političkom i javnom životu zemlje i, naročito, osiguraće ženama, u jednakoj mjeri kao i muškarcima, pravo:

- a) *Da glasaju na svim izborima i javnim referndumima i da se kandiduju za izbore u svim javno izabranim tijelima;*
- b) *Da učestvuju u formulisanju vladine politike i implementacije i da imaju javni ured i vrše sve javne funkcije na svim nivoima vlade;*
- c) *Da učestvuju u nevladinim organizacijama i udruženjima koja su uključena u javni i politički život zemlje.*

Obezbjedenje političkog učešća žena u procesima odlučivanja je ustavni cilj, ali može biti sporno upravo to kako dostići ovo pravo. To može dobiti oblik jedne uopštene obaveze država potpisnica, kako je članom 40 kolumbijskog Ustava rečeno: «vlasti će garantovati efikasno i adekvatno učešće žena na svim nivoima odlučivanja u javnoj administraciji».

Mehanizmi koji pospješuju učešće žena mogu biti u formi posebnih Komisija ili Odbora koji bi se posebno bavili pitanjima rodne ravnopravnosti. Ili dobiti mnogo spornije forme kao što su kvote, ravnopravna zastupljenost ili druge strategije izrađene sa ciljem da povećaju učešće žena u politici. Eksplicitne garancije zastupljenosti žena su kritikovane, prvenstveno zato što izgleda da umanjuju princip ravnopravnosti i predstavljaju diskriminaciju nasuprot osobama muškog pola, odnosno kandidatima za te funkcije. Drugo, ne postoji garancija da će veća zastupljenost žena biti rezultat posvećivanja veće pažnje rodnoj ravnopravnosti ili ženskim pitanjima.¹⁹ Drugim riječima, postoji mogućnost razdvajanja između «zastupljenosti» i «odgovornosti» koje se neće neophodno desiti iako se poveća broj žena u tijelima donošenja odluka.

Gdje je oblik učešća žena u političkom i kulturnom životu prihvaćen, tu fokus treba skrenuti na osiguranje jednake rodne zastupljenosti u svim odlučujućim tijelima. Ovo bi moglo predstavljati ohrabrenje učešća žena u tradicionalnim, muško-dominantnim sferama, kao što je saobraćaj, ili osnaživanje učešća muškaraca u tradicionalnim oblastima u kojima dominiraju žene, kao što su oblasti socijalne politike ili odbori za rodnu ravnopravnost. Fokusirajući se na jednaku rodnu zastupljenost, rodna ravnopravnost ujedno postaje manje povezana, naročito sa «ženama». Upravo zato, akcenat je premješten na ispitivanje i izazove duboko ukorijenjenih stereotipa koji ostaju čak i nakon postizanja povećanog učešća žena. Ovaj proces ispitivanja zahtijeva aktivnije učešće i muškaraca i žena.

Feministkinje i ekspertkinje iz oblasti rodne ravnopravnosti proslavljaju Ustave Ugande i Ruande zbog uvođenja konkretnih normi žena zastupljenih u konkretnim tijelima. Član 54 ruandskog Ustava, prvo zabranjuje političku diskriminaciju tako što kaže:

19 Vidi Judit Squires, »Kritički osvrt na Agendu o ravnopravnosti Velike Britanije u kontekstu ustavnih promjena«, Alexandra Dobrowolsky i Vivien Hart (Houndsmill, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2003) za raspravu o upotrebi kvota u VB.

Političkim organizacijama je zabranjeno da se osnivaju po osnovu pripadnosti određenoj rasi, etničkoj grupi, klanovima, religiji, polu, regiji ili neke druge raznolikosti koje mogu predstavljati diskriminaciju.

Član 76, stav 2, kaže da od 80 članova Predstavničkog doma, 24 moraju biti žene. Slično član 82, stav 3 obezbjeđuje da 30% Senata moraju biti žene.

Klauzule (b) i (d), člana 71 Ustava Ugande obezbjeđuju sličnu garanciju nediskriminacije, na taj način što;

Članstvo u političkim partijama neće biti zasnovano na: polu, etničkom projektu, religiji ili drugom razlikovanju članovi organa političkih partija će se redovno birati od strane građana Ugande u skladu sa odredbama stavova (a) i (b) ovog člana i sa dužnim poštovanjem rodne ravnopravnosti.

Član 78 kaže da će nacionalnim parlamenti uključiti «jednu ženu koja će predstavljati svaki distrikt», dok član 180 obezbjeđuje da «jedna trećina članstva u gradskoj skupštini mora biti rezervisana za ženu».

Član 180 je posebno značajan zato što na lokalnom nivou, koncept kao što je rodna ravnopravnost, mora postati ukorijenjen ukoliko želimo da se stvarno apsorbuje kao vodeća vrijednost u društvu kao cijelini. Često, projekti i programi koje osmišljavaju međunarodne organizacije i NVO, ciljaju na nacionalne strukture za donošenje odluka kao što su parlamenti kako bi se povećalo učešće žena.²⁰ Dok je lakše citirati statistiku na nacionalnom nivou kako bi se pratile promjene u učešću žena u tijelima za donošenje odluka, veću pažnju bi trebalo posvetiti lokalnom i regionalnom nivou, gdje su odbornici uključeni u dnevne živote i aktivnosti građana.

9. Prava žena

CEDAW, Član 5

Države potpisnice će preduzeti sve moguće mjere:

- a) *Da modifikuju društvene i kulturne uzorke ponašanja žena i muškaraca, nastojeći eliminisati predrasude i običajne i sve ostale prakse koje su zasnovane na ideji inferiornosti ili superiornosti bilo kog pola ili na stereotipnim ulogama žena i muškaraca;*

20 Vidi: Françoise Gaspard, »Žene u procesu donošenja odluka«, u *Procesu orodnjavanja Novog Ustava za ruandsku konferenciju*, 109.

- b) Da osiguraju da porodično obrazovanje uključuje jasno razumijevanje materinstva kao društvene funkcije i priznavanje zajedničke odgovornosti žena i muškaraca u podizanju i razvoju njihove djece, uzimajući u obzir da se prvobitno razmatra interes djece u svim slučajevima.*

Ustav Ugande uključuje poseban član, član 33, naglašavajući posebno prava žena:

- (1) Žene će imati puni i ravnopravan dignitet sa muškarcima.
- (2) Država će obezbijediti mogućnosti koje su neophodne za unapređenje dobrobiti žena kako bi realizovale svoj puni potencijal i unapređenje.
- (3) Država će štiti žene i njihova prava, uzimajući u obzir njihov univerzalni status i prirodne materinske funkcije u društvu.
- (4) Žene će imati pravo na jednak tretman sa muškarcima i to pravo će uključivati jednake mogućnosti u političkim, ekonomskim i socijalnim aktivnostima.
- (5) Bez predrasude na član 32 Ustava, žene će imati pravo na afirmativnu akciju u svrhu iskorjenjivanja neravnopravnosti koju je kreirala istorija, tradicija i običaj.
- (6) Zakoni, kulture, običaji ili tradicija koji su protiv dostojanstva, dobrobiti ili interesa žena ili koje potcjenjuju njihov status, zabranjuju se ovim Ustavom.

Ovako eksplicitna i opsežna odredba koja se tiče prava žena vrijedna je hvale. Član 22 ne samo da naziva žene kao i muškarce jednakim partnerima u svim političkim, ekonomskim i socijalnim forumima, već obezbjeđuje afirmativnu akciju, obavezuje državu da obezbijedi oblik ekonomske i socijalne pomoći, i štiti od potčinjavanja ovih prava običajnim ili drugim zakonima.

Međutim, takođe postoji rizik da izolovanje »ženskih prava« od ljudskih prava generalno služi da još jednom naglasi žensku različitost, ili isključenost od opšteg okvira prava. Slično, fokusirajući se na »poseban« i »prirodan« položaj žena kao majki, rodni identiteti i rodna očekivanja koja se tiču uloga mogu se inkorporirati u okviru inicijativa koje su vrijedne hvale. Odredba u Ustavu Ugande koja govori o ženskom »jedinственном položaju i prirodnim materinskim funkcijama« rizikuje da učini žene samo majkama, povezanim samo sa reproduktivnim identitetom. CEDAW, nasuprot toga, dok prepoznaje da posebne mjere treba da štite ženu tokom perioda trudnoće, naglašava i socijalnu funkciju reprodukcije, zahtijevajući jednako učešće žena i muškaraca u procesu reprodukcije.

10. Sloboda udruživanja

Države potpisnice će preduzeti sve moguće mjere da eliminišu diskriminaciju nad ženama u političkom i javnom životu zemlje i, naročito, osiguraće ženama, u jednakoj mjeri kao i muškarcima, pravo:

- d) *Da učestvuju u nevladinim organizacijama i udruženjima koja su uključena u javni i politički život zemlje.*

Sloboda udruživanja je garantovana svim ustavima koji su proučavani.

Član 42 slovenačkog Ustava kaže:

- (1) Jamči se pravo na mirno okupljanje i javne sastanke.
- (2) Svako ima pravo na slobodu udruživanja sa drugima.
- (3) Pravno ograničavanje ovih prava je dozvoljeno ukoliko je to neophodno za nacionalnu bezbjednost ili javnu bezbjednost i u svrhe zaštite protiv širenja zaraznih bolesti.

Član 29 Ustava Ugande slično obezbjeđuje:

- (d) slobodu okupljanja i mirnih nenaoružanih demonstracija sa drugima; i
- (e) slobodu udruživanja koja će uključiti slobodu formiranja i pridruživanja udruženjima ili unijama, uključujući sindikate, političke i druge građanske organizacije.

Ograničavanje prava na slobodno udruživanje je sredstvo koje autokratski režimi često iskorišćavaju kako bi se ograničila moć civilnog društva, kako nacionalnog tako imeđunarodnog. Organizacije civilnog društva su često glavne žrtve ovih režima koji umanjuju mogućnost za demokratsko uključivanje u političke procese. Zaštita slobode udruživanja je važna za aktivistkinje iz oblasti rodne ravnopravnosti zbog nastavka funkcionisanja organizacija koje se specifično bave pitanjima rodne ravnopravnosti i jednakim mogućnostima za muškarce i žene u svim sferama.

Ekonomska i socijalna prava (prava druge generacije)

Ekonomska i socijalna prava se često nazivaju i »pravima druge generacije«. Iako su neka prava generalno prihvaćena kao što su osnovna ljudska prava, kao što je pravo na domaćinstvo, pravo na adekvatan standard života, pravo na zdravstvenu zaštitu, pravo na obrazovanje, državi je data veća diskrecija u ovoj oblasti da uključi ili isključi dodatne odredbe.

Kao što je gore navedeno, proces izrade ustava se ne javlja u vakumu. Ekonomska i socijalna prava su proizvedena u okviru istorijskog,

političkog, socijalnog i kulturnog konteksta i često su kreirana u odgovoru na mnogo specifičnije političke i socijalne događaje. Šta socijalne i ekonomske odredbe treba da sadrže i koliko specifične treba da budu zavisi od prioriteta koje su identifikovale političke partije u demokratskoj konsultaciji sa akterima civilnog društva. Detaljne odredbe mogu kreirati očekivanja koje država ili politički akteri prosto ne mogu da ispune. Na isti način, nedostatak detaljnih odredbi može rezultirati uskom interpretacijom za šta su prava u stvari obezbijedena u ustavu. Stoga, ustav treba da uključi osnovne odredbe koje čuvaju opšta socijalna i ekonomska prava, naglašavaju mehanizme odgovorne za njihovu primjenu i objašnjavaju procedure u slučajevima kršenja prava.²¹

Ženska prava se često upakuju u socijalna prava i kao takva nemaju uvijek adekvatnu pažnju i poštovanje. Neprestani izazov aktivistkinja za rodnu ravnopravnost se tiče zaštite žena kao majki. Državna zaštita majki u obliku socijalnih prava ide u srce feminističkih debata o rodnim ulogama, ravnopravnosti i različitosti. Stoga, način na koji ustavi regulišu majčinstvo otkriva velikim dijelom širi politički, socijalni i kulturni kontekst. Težak je ali i važan zadatak prepoznavanje potrebe da se majke zaštite bez vraćanja na suštinske pojmove oko odgovarajućih rodnih uloga.

Ravnopravnost u zapošljavanju:

CEDAW, Član 11:

1. *Države potpisnice će preduzeti sve moguće mjere da eliminišu diskriminaciju nad ženama u oblasti zaposlenja kako bi im se osigurala jednaka prava kao muškarcima, naročito:*
 - a) *Pravo na rad kao neotuđivo pravo svakog ljudskog bića;*
 - b) *Pravo na jednake mogućnosti zaposlenja, uključujući primjenu istih kriterijuma za odabir prilikom zaposlenja;*
 - c) *Pravo na slobodan izbor profesije i zaposlenja, pravo na unapređenje, sigurnost na poslu i sve beneficije i uslove za;*

Pravo na rad i pravo na izbor zanimanja su opšte prihvaćena prava pri zapošljavanju koja bi trebalo da budu uključena u ustav. Ova prava bi trebalo eksplicitno da se odnose i na žene i na muškarce, međutim,

21

Vidi: Jolynn Shoemaker »Ustavna prava i zakonska regulativa«.

tradicionalni stereotipi koji se tiču rodni uloga mogu isključiti jedne ili druge od bavljenja profesijom u određenoj oblasti.

Odjeljak 35. španskog Ustava kaže:

Svi Španci imaju obavezu da rade i imaju pravo na rad, na slobodan izbor zanimanja ili trgovine, na unapređenje na poslu, na zadovoljavajuće nagrađivanje za zadovoljenje svojih potreba i potreba svojih porodica. Ne mogu biti diskriminirani po osnovu pola ni pod kojim okolnostima.

Ustav Ugande, pored garancije svim građanima prava na rad, takođe obezbjeđuje i posebne mjere za trudnice:

(2) Svako u Ugandi ima pravo da obavlja svoje zanimanje i da vodi zakonit biznis ili trgovinu.

(4) Poslodavac svake radnice će obezbijediti njenu zaštitu tokom trudnoće i nakon porođaja u skladu sa zakonom.

Jednaka plata za jednaki rad:

CEDAW, Član 11 (c):

Države potpisnice će obezbijediti pravo na jednaku platu, uključujući beneficije i na jednak tretman u radu jednake vrijednosti, kao i jednak tretman u procjeni kvaliteta rada.

Član III-214 Ustava EU obezbjeđuje jednu od najdetaljnijih i najopsežnijih ustavnih odredbi koje se tiču jednake plate za jednak rad između muškaraca i žena. Ovdje je prikazana u cjelini ta odredba:

2. Svaka država članica će osigurati primjenu principa jednake plate za jednaki rad za muškarce i žene.

3. U svrhu ovog člana «plata» podrazumijeva osnovu, minimalnu zaradu, primanja ili neki drugi ekvivalent bilo da je u kešu ili u nekom drugom obliku koje radnik/ca u vezi sa zapošljavanjem posredno ili neposredno prima od svog poslodavca.

Jednaka plata bez diskriminacije po osnovu pola podrazumijeva:

a) da će plata za isti rad biti uračunata na osnovu iste jedinice mjere;

b) da će plata za isti rad biti ista za isti posao.

3. Savjet će u skladu sa procedurom koja je obuhvaćena članom 251 i nakon konsultacija sa Ekonomskim i socijalnim komitetom usvojiti mjere za osiguranje primjene principa jednakih mogućnosti i jednakog tretmana muškaraca i žena u oblasti zapošljavanja i zanimanja, uključujući princip jednake plate za rad jednake vrijednosti.

Šteta je da i pored prirode ovih odredbi ovaj član još uvijek koristi samo zamjenicu «njega» i «njegov». Ovo je primjer gdje tehnički detalji u odnosu na jezik mogu umanjiti sveukupni uticaj upečatljive Odredbe o ravnopravnosti.

Član 40(b) Ustava Ugande takođe daje zadatak Skupštini da usvoji zakone «kako bi se osigurala jednaka plata za jednaki rad bez diskriminacije», dok član 37 Ustava Ruande kaže da: «Lica sa istom stručnošću i sposobnošću imaju pravo na jednaku platu za jednak rad bez diskriminacije».

Brak/Porodica/Nasljeđivanje:

Ustavi o kojima je ovdje riječ takođe obezbjeđuju osnovnu slobodu i ravnopravnost u odnosu na brak i porodicu. Ustav Kolumbije je naročito detaljan u odnosu na pitanja braka, porodice i djece i uključuje brojne odredbe koje su postale kontroverzne u ovoj duboko katoličkoj državi. Uključenost ovako eksplicitnih odredbi je bio rezultat snažnog lobiranja ženskih grupa. Odredbe koje se tiču porodice, djece i braka su uključene u član 42, koje pripada Poglavlju II Ustava i reguliše ekonomska i socijalna prava.

Djeca:

CEDAW, Član 16 (1d)

Države članice garantuju jednaka roditeljska prava i obaveze u odnosu na djecu, bez obzira na bračni status. U svim slučajevima interesi djece moraju biti na prvom mjestu;

Ustav Kolumbije traži da djeca koja su rođenja u braku i u vanbračnoj zajednici imaju ista prava. On čak obezbjeđuje mogućnost vantjelesne oplodnje ili drugih sličnih mjera, izborom roditelja i proširuje prava ove djece, takođe: «Djeca rođena u braku ili van njega, usvojena ili rođena prirodnim putem ili vantjelesnom oplodnjom, imaju ista prava i obaveze».

Brak:

CEDAW, član 16:

1. *Države članice preduzimaju sve odgovarajuće mjere radi otklanjanja diskriminacije žena u svim pitanjima koja se odnose na brak i porodične odnose, a posebno obezbjeđuju na osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena:*

- a) *jednako pravo na sklapanje braka;*
- b) *jednako pravo na slobodan izbor bračnog druga i sklapanje braka samo po slobodnoj volji i uz potpunu saglasnost;*

- c) jednaka prava i odgovornosti u braku i prilikom razvoda;
- d) jednaka lična prava muža i žena, uključujući pravo na izbor prezimena, profesije i zanimanja;

Odredba Ustava Kolumbije stavlja odgovornost za brak i razvod nedvosmisleno u ruke građanskih vlasti. Ovo je važna pobjeda za aktivistkinje, osiguravajući da muž i žena, ravnopravni u braku, takođe su ravnopravni i prilikom razvoda i imaju pravo na pravednu raspodjelu imovine i odgovornost za podizanje djece:

Oblici braka, starost i kvalifikacije, obaveze i prava supružnika, razvod braka su određeni građanskim pravom... Religiozni brakovi će imati građanski ishod u okvirima postavljenim zakonom.

Član 26. Ustava Ruande takođe eksplicitno izaziva tradicionalni i običajni zakon ističući: «Priznaje se samo građanski monogamni brak između muškarca i žene».

Porodično nasilje:

Član 42 Ustava Kolumbije takođe se eksplicitno bavi porodičnim nasiljem: «Bilo koji oblik nasilja u porodici smatra se destruktivnim za njenu harmoniju i jedinstvo, i biće sankcionisan u skladu sa zakonom». Zakon 294 iz 1996. godine daje rezultat ovoj odredbi ističući: «Onaj ko fizički, psihički ili seksualno loše postupa prema članu svoje porodice biće kažnjen kaznom zatvora od jedne do dvije godine». Uprkos ovim pozitivnim mjerama, porodično nasilje u Kolumbiji ostaje i dalje vrlo prisutno. Ipak, ovo je veliki napredak za aktivistkinje i čak sama CEDAW konvencija ne daje ovakvu zaštitu.²² To govori o spremnosti Kolumbije da se uključi u pitanja koja su osuđena na to da pripadaju samo privatnoj sferi i zbog toga su van dometa javne dokumentacije kao što je ustav.

22 Nasilje nad ženama se kasnije pojavilo u dvije Opšte Preporuke Komiteta za eliminaciju diskriminacije nad ženama. Prema članu 21. CEDAW-a, Komitet može dati opšte preporuke za države članice u njihovim izvještajima na osnovu obaveza koje imaju države članice prema ovoj Konvenciji. Opšta preporuka br. 12 (8. sjednica, 1989) preporučuje da države članice uključe u svoje periodične izvještaje prema Komitetu informaciju koja se tiče zaštite u zakonskoj regulativi, druge zaštitne mjere, servise pomoći za žrtve i statističke podatke koji se tiču nasilja nad ženama. Na osnovu Opšte preporuke br. 12 i interpretacije specifičnih članova CEDAW, Opšta preporuka br. 19 (11. zasjedanje, 1992) preporučuje da države članice aktivno izrađuju i primjenjuju zakonsku regulativu i druge mjere koje štite žene od nasilja i izgrađuju institucionalne i pravne ljekove među ostalim mjerama kako bi se bavili pitanjem nasilja nad ženama.

Samohrane majke:

U važnom prepoznavanju naročitih poteškoća sa kojima se suočavaju samohrane majke zbog strukturalne neravnopravnosti i nejednakog pristupa resursima, Ustav Kolumbije obezbjeđuje mjere kako bi se osigurala veća ravnopravnost: Član 42 obezbjeđuje da «će država podržati samohrane majke na poseban način».

Trudnoća

CEDAW, član 12:

Države članice preduzimaju sve odgovarajuće mjere:

- b) da zabrane otpuštanja po osnovu trudnoće ili roditeljskog odsustva...*
- c) da obezbijede plaćeno porodiljsko odsustvo ili adekvatne socijalne benefite bez gubitka posla, položaja i socijalnih davanja.*

Član 43 Ustava Kolumbije kaže da:

Žene i muškarci imaju jednaka prava i mogućnosti. Žene ne mogu biti predmet bilo koje vrste diskriminacije. U toku perioda trudnoće i nakon porođaja žene će imati koristi od posebne pomoći i zaštite od države i dobijace novčanu pomoć ukoliko se nakon porođaja nađu u situaciji da su bez posla.

Kao i u prethodnoj diskusiji o ulozi žena kao majki, važno je da država obezbjeđuje posebne usluge za trudnice na poslu, više kao dio socijalne politike nego kao pojam o ulozi žena u društvu. Ova zaštita je opet konceptualizovana kao privremena mjera.

Abortus:

CEDAW, član 16 (1e)

Države članice garantuju jednaka prava da slobodno i odgovorno odlučuju o planiranju porodice, kao i da imaju pristup informacijama, obrazovanju i sredstvima koja će im omogućiti da koriste ova prava

Nijedan od ustava koji su ovdje proučeni ne obezbjeđuje eksplicitno pravo na abortus. U stvari, neke države, kao Španija, Uganda i Kolumbija, i dalje ga smatraju zločinom. Ustav Ugande, na primjer, kaže da «Niko nema pravo da okonča život nerođenom djetetu osim ako je dozvoljen zakonom». Kako ne postoji ustavna odredba o ovome, ostavljeno je Ustavnom sudu da presudi o ovoj stvari i na taj način proizvodi veliki opseg sudske prakse da u međuvremenu djeluje.

U većini zemalja, argumenti za i protiv abortusa su formulisani u odredbi koja se tiče prava djece, prava roditelja da slobodno odlučuju o broju djece ili o pravima majke.

Član 55 (1) (Sloboda odlučivanja prilikom podizanja djece) Ustava Slovenije najbliži je garantovanju ustavnih prava na abortus, i kaže: «Svako ima pravo da odlučuje o podizanju djece». Ovakva promišljeno nejasna izjava može se interpretirati kao da izbor oko podizanja djece leži na samim roditeljima. Međutim, može se i šire interpretirati kako bi se uključila mogućnost abortusa, ostavljajući majkama da odluče da li će prekinuti trudnoću. Opsežnija interpretacija je u koraku sa zakonskom regulativnom koja je legalizovala abortus 1977. godine. Operacija se može obaviti do desete nedjelje i ova regulativa dobro je prihvaćena u društvu. Medicinsko osoblje je dobro obučeno i procedura je pokrivena zdravstvenim osiguranjem.²³

Ne postoje eksplicitne garancije prava na abortus u kanadskoj povelji ali postoji sudska praksa o ovom pitanju koja se tiče slučaja iz 1988. godine pred Vrhovnim sudom Kanade, *R protiv Morgantaler*.²⁴ Sud je presudio 5 na prema 2 odlukom ocjenjujući da ovo pravo uključuje ne samo fizički već i psihološki integritet. Sudija je takođe presudila da zabrana zalazi u pravo žene na slobodu.²⁵

Iako je odluka iz 1998. godine rezultirala dekriminalizacijom abortusa, svakako nije kreirala ustavno pravo na abortus. U stvari, ovo je samo izazvalo ubjedljivost mjera. I stoga nije presudilo da li je pravo na život fetusa u sekciji 7, u stvari, majčino.

Pravo na imovinu

CEDAW, član 16 (1h):

Države članice garantuju jedanaka prava oba bračna druga u pogledu vlasništva nad imovinom, odnosno sticanja, upravljanja, uživanja i otuđivanja imovine, bez obzira na to da li se ovo obavlja besplatno ili za znatnu materijalnu nagradu.

23 Vidi B. Pinter, E. Aubeny, G. Bartfai, O. Loeber, S. Ozalp i A. Webb, »Pris-tup i dostupnost abortusa u sedam evropskih zemalja«, *Evropski časopis za kontracepciju i reproduktivna prava*10(1) (2005). Članak raspravlja o istoriji zakonske regulative koja se tiče abortusa i trenutnih praksi u Sloveniji, Turskoj, Mađarskoj, Francuskoj, Holandiji i Velikoj Britaniji

24 Beverly Baines, «Upotreba Kanadske povelje o pravima i slobodama, 55.

25 Ibid, 55.

Pravo na imovinu je prepoznato u UDHR (Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima), ali nije u ICCPR (Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima) i ICESCR (Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima), i nastavljaju se kontroverzne debate oko tog statusa. Ustavi koji su ovdje proučeni obezbjeđuju osnovno pravo na imovinu, kao što je to u članu 33 Ustava Španije, koji jednostavno kaže: «Priznaje se pravo na privatnu imovinu i nasljeđivanje».

Odredba prava na imovinu je uključena u član 26(1) Ustava Ugande "(Svi imaju pravo na imovinu bilo da je pojedinačno ili u udruženju sa drugima)". U teoriji, ovo se proširuje na žene i muškarce. Međutim, u stvarnosti, zbog kontinuirane moći rodno-različitih uloga, muškarci se još smatraju jedinim titularima imovine. Zbog toga, ustavno pravo žena na posjedovanje imovine nije prevedeno na zakone koji štite i primjenjuju ovo pravo.²⁶ Ovo je primjer gdje same ustavne odredbe nijesu u mogućnosti da štite prava na ravnopravnost, bez zakonske regulative koja je voljna da prevede ova prava u postojeće zakone. Slično, pravo na nasljeđivanje postoji u Ustavu Ugande u članu 31 (2). U ovom slučaju, Skupština ima eksplicitni zadatak da izradi zakonsku regulativu koja štiti ovo pravo:

Skupština će izraditi adekvatne zakone kako bi zaštitila prava udovica i udovaca da nasljeđuju imovinu svojih preminulih supružnika i uživali roditeljska prava nad djecom.

Kao što Karla Dilts u svojoj studiji o imovinskim pravima u Ugandi otkriva, iako ustavni zakoni ne »zabranjuju« ženama vlasništvo nad imovinom realnost, je da su imovinska prava nadležnost običajnog prava. U teoriji, ustavni zakon prevladava nad običajnim pravom, ali socijalno-kulturne prakse efikasno brane ženama da traže svoja prava na vlasništvo nad imovinom.²⁷

Stoga je nekad neophodno eksplicitno uključiti specifične odredbe koje obezbjeđuju jednaka prava na imovinu i nasljeđivanje.

Vjerski/Običajni zakon:

CEDAW, član 2(e):

Države članice će preduzeti odgovarajuće mjere, uključujući zakonsku regulativu, kako bi modifikovali i poništili postojeće zakone, norme, običaje i prakse koje grade diskriminaciju nad ženama.

26 Carla Dilts, "Orodnjavanje prava u Ugandi: Ženska borba za ravnopravnost, Critical Half 3 (1), 2005, 35.

27 Ibid, 37.

Rasprava oko prava na imovinu i nasljeđivanje naglašava izazove koje običajno, odnosno vjersko pravo nameće aktivistkinjama za rodnu ravnopravnost. Ono otkriva da čak i onamo gdje su ustavna prava očuvana, ona se mogu umanjiti zbog nedostatka primjene putem zakonodavnih sredstava ili putem postojanja drugih ustavnih prava koje štite praksu običajnog prava.

U Južnoj Africi, najveći izazov za osiguranje prava iz oblasti rodne ravnopravnosti tiče se uključivanja običajnog prava. Tradicionalne vođe su tražile punu zaštitu običajnog prava (i njenih privilegija), dok su aktivistkinje zabrinute da će prepoznavanje običajnog prava umanjiti ostale, teško dobijene odredbe koje garantuju ravnopravnost i nediskriminaciju.²⁸

Na kraju, član 30 prepoznaje slobodu religije, vjerovanja i mišljenja kao i tradicionalnih ili vjerskih brakova i sistema ličnog i porodičnog zakona, obezbjeđujući da su one »u skladu sa ovim odjeljkom i odredbama Ustava«. Slično, član 31 prepoznaje prava svih kulturnih religioznih i lingvističkih zajednica da uživaju svoju tradiciju i jezik, obezbjeđujući da prava nijesu »uživana na način koji nije u skladu sa odredbom Povelje o pravima«. Na kraju, član 211(1) prepoznaje »instituciju, položaj i ulogu tradicionalnog liderstva prema običajnom pravu« i traži da »sudovi moraju primijeniti običajni zakon kada je zakon primjenljiv, podložno Ustavu«.

Slični izazovi su postojali prilikom izrade Ustava Ugande, koji obezbjeđuje poštovanje običajnog prava na sljedeći način:

(1) Pod uslovom odredbi ovog Ustava, institucija tradicionalnog vođe ili kulturnog vođe može postojati u svakoj oblasti Ugande u skladu sa kulturom, običajima i tradicijom ili željama i aspiracijama ljudi na koje se primjenjuje.

(4) Pokornost i privilegije koje se daju tradicionalnom vođi ili kulturnom vođi pod dejstvom te pozicije neće se smatrati diskriminatornom praksom koja je zabranjena članom 21 ovog Ustava; ali bilo koji običaj, praksa, korišćenje ili tradicija biće zabranjeno u skladu sa ovim članom a koji se tiču tradicionalnog vođe ili kulturnog vođe koje umanjuje prava osobe što je garantovano ovim Ustavom.

28 Vidi Monique Deveauy, »Liberalni ustavi i tradicionalne kulture: Debata o običajnom pravu u Južnoj Africi«, Sudije o državljanstvu 7(2): 2003.

Obaveze po međunarodnim sporazumima:

CEDAW, član 23

Ništa u ovoj Konvenciji neće djelovati na odredbe koje doprinose postizanju ravnopravnosti između muškaraca i žena koje se može sadržati:

- (a) *u zakonskoj regulativi države članice; ili*
- (b) *u bilo kojoj drugoj međunarodnoj konvenciji, sporazumu ili ugovoru koji je na snazi u državi.*

Izrađivači Ustava Ruande biraju reaffirmisanje principa međunarodnog prava uvodeći odredbu za sve važne međunarodne sporazume koje je ratifikovala Ruanda pod članom 7 Preambule. Sporazumi se sastoje od Povelje UN-a, Konvencije o genocidu, UDHR, Konvencije o eliminisanju svih oblika rasne diskriminacije, ICCPR, ICESCR, CEDAW, Afričke povelje o pravima ljudskih bića, Konvencije o pravima djeteta.

Član 25 Ustava Njemačke obezbjeđuje eksplicitnu odredbu da međunarodno pravo ima primat nad federalnim i lokalnim zakonima: »Opšta pravila javnog međunarodnog prava čine integralni dio federalnog zakona. Oni imaju primat nad statutima i direktno kreiraju prava i obaveze za stanovnike na federalnoj teritoriji«.

Slično, Ustav Slovenije u članu 8 posebno naglašava da svi ratifikovani ugovori, a koje je Slovenija objavila imaće direktno dejstvo: »Zakoni i norme moraju biti u skladu sa opšte prihvaćenim principima međunarodnog prava i sa ugovorima koji su obavezujući za Sloveniju. Ratifikovani i objavljeni ugovori će se direktno primjenjivati«.

Pravni ljekovi 1 (Komisije, Savjeti, Odbori, Ombudsmeni):

Zemlje koje su izašle iz nedavnih ratnih sukoba, represije, ili autoritarnog vladanja kao što je to slučaj sa Južnom Afrikom, Ruandom, Ugandom i Slovenijom su sklonije da obezbijede mjere za uspostavljanje ljudskih pravailikomisija/savjeta/odborazarodnurnavnopravnostkojisupripojeni kabinetima ministara, izvršnoj ili zakonodavnoj vlasti. Nekoliko ustava takođe obezbjeđuje osnivanje kancelarija zaštitnika ljudskih prava. Sve one služe za monitoring povreda ljudskih prava, primjenu odredaba o ljudskim pravima i ravnopravnosti kao i za edukaciju i podizanje svijesti javnosti o ljudskim pravima i ravnopravnosti.

Ruanda: Član 185 (1) Ustava Ruande ustanovljava »Kancelariju za monitoring rodne ravnopravnosti« sa nadležnošću da »nadgleda i nadzire na stalnoj osnovi usklađenost sa rodnim indikatorima programa za osiguranje rodne ravnopravnosti i komplementarnosti u kontekstu vizije održivog razvoja i da služi kao referentna tačka o pitanjima koja

se tiču rodne ravnopravnosti i nediskriminacije za jednake mogućnosti i pravednost«.

Član 177 obezbjeđuje osnivanje Nacionalne komisije za ljudska prava, dok član 182 osniva Kancelariju Ombudsmana i član 187 takođe osniva Nacionalni savjet za žene.

Uganda: Član 51 obezbjeđuje osnivanje »Komisije za ljudska prava Ugande«, koja će u skladu sa članom 52(1)(a) imati odgovornost da »istražuje, na svojoj inicijativi ili po predstavkama pojedinaca ili grupa pojedinaca protiv povrede bilo kojih ljudskih prava« kao i da edukuje javnost o ljudskim pravima i ustavnim odredbama, predlaže mjere za Skupštinu i nadgleda usklađenost vlade sa međunarodnim ugovorima.

Južna Afrika: Član 187(1) obezbjeđuje osnivanje Komisije za rodnu ravnopravnost koja »mora promovisati poštovanje rodne ravnopravnosti i zaštite, razvoj i postizanje rodne ravnopravnosti«. Njihove moći uključuju »moć da nadgledaju, istražuju, edukuju, lobiraju, savjetuju i izvještavaju o pitanjima koja se tiču rodne ravnopravnosti«.

Institucionalni pravni lijekovi II (Ustavi ili vrhovni sudovi – pregled sudstva)

Zaštita i primjena prava i privilegija koje su očuvane ustavima zahtijevaju mehanizme sposobne za njihovu primjenu. Specifičnije, ustavi zahtijevaju posebne procedure koje odlučuju o ustavnosti zakonodavnih, administrativnih i izvršnih akata. Zemlje povjeravaju ustavni kritički pregled posebnom, nezavisnom tijelu, Ustavnom sudu.

Povjeravanje sudskog kritičkog pregleda se često kritikuje zato što se smatra nedemokratskim, neizabrane sudije uživaju moć da obore i prevlaste volju demokratski izabраниh predstavnika izvršne vlasti ili predstavnika Skupštine.²⁹ Međutim, kako sudije uživaju svoje funkcije na nezavisan i nepristrasan način, ustavni sudovi obezbjeđuju najbolje osiguranje da se ustavna prava neće jamčiti od političara. Iako ustavni sudovi često interpretiraju ustavne odredbe na sužen način ili bez uzimanja u obzir faktor konteksta u kom se živi, ustavna praksa često služi za unapređenje rodne ravnopravnosti i ženskih prava.³⁰

29 Vidi: Alon Harel, »Kritički osvrt na sudstvo na osnovu prava: demokratsko dokazivanje«, Zakon i filozofija 22: 2003.

30 Vidi članove koji sadrži: »Rod ustavne sudske prakse, Baines i Rubio-Marin. Različiti autori otkrivaju kako je sudska praksa i unaprijedila i kočila borbu za rodnu ravnopravnost.

Ustav Ugande obezbjeđuje rodni balans u sastavljanju tijela kojima se povjerava kritički pregled sudstva, ističući da će »država osigurati rodni balans i pravednu zastupljenost marginalizovanih grupa u svim ustavnim i drugim tijelima«.

Član 52(1) Ustava Kanade ističe da:

Ustav Kanade je vrhovni zakon Kanade i svaki zakon koji nije u skladu sa odredbama Ustava nema snagu.

Slično, u njemačkom pregledu sudstva očuvan je pravni princip u Ustavu. Član 93(1) kaže da će federalni ustavni sudovi vladati

Tumačenjem osnovnog prava u slučajevima sporenja koji se tiču opsega prava i obaveza vrhovnog federalnog tijela ili drugih partija koje su pokrivenne svojim pravima po osnovu ustavnog zakona ili pravilima postupanja vrhovnog federalnog tijela.

Slovenija konceptualizuje sudski kritički pregled na sličan način kao i u mnogim državama bivše Jugoslavije.

Vanredno stanje:

Ugrađivanje odredbi koje se tiču vanrednog stanja ostaje kontroverzno; sa takvim odredbama ustav institucionalizuje mogućnost svoje suspenzije.³¹ Odredbe o vanrednom stanju, međutim, mogu pomoći za tako nešto i u isto vrijeme osigurati očuvanje ljudskih prava. Međunarodni sporazumi obezbjeđuju tu mogućnost, i stvaraju dodatni okvir u slučajevima kada domaći politički i pravni sistemi nijesu u mogućnosti da funkcionišu. Član 4(1) ICCPR kaže:

Za vrijeme vanrednog stanja koje prijete životu nacije i postojanju, država članica ovog sporazuma može preduzeti takve mjere koje idu na uštrb obaveza iz ovog sporazuma do opsega koji je striktno zahtjevan postojanjem takve situacije, obezbjeđujući da takve mjere nijesu u skladu sa drugim obavezama međunarodnog prava i ne uključuju samo diskriminaciju po osnovu rase, boje, pola, jezika, religije ili socijalnog porijekla.

Odredbe o vanrednom stanju mogu služiti za stalno ponavljanje neokrnjene prirode osnovnih prava i još jednom naglašavaju zabranu diskriminacije po osnovu pola ili roda. Neokrnjena prava uključuju, ali ne nužno, pravo na život, slobodu od torture i/ili lošeg ophođenja, slobodu od ropstva, slobodu mišljenja, savjesti i religije.

31 Vidi: Stephen Livingstone, »Međunarodno pravo koje se odnosi na vanredna stanja i odstupanje od ugovora o međunarodnim zakonima o ljudskim pravima«, 22. mart 2007. http://interrights.org/doc/livingstone_derogation_final.doc.

Član 16 slovenačkog Ustava formuliše svoju raspravu oko vanrednog stanja u smislu ljudskih prava. Ovo ponovo afirmiše da vanredna stanja nemaju dozvolu da krše ljudska prava ili da kreiraju mjere koje stvaraju uslove neravnopravnosti po osnovu pola; među ostalima.

- (1) Ljudska prava i osnovne slobode koje obezbjeđuje Ustav mogu biti privremeno suspendovana ili ograničena tokom rata i vanrednog stanja. Ljudska prava i osnovne slobode mogu se suspendovati ili ograničiti samo tokom rata ili vanrednog stanja, ali samo do one mjere koje zahtijevaju ove okolnosti i ukoliko usvojene mjere ne stvaraju neravnopravnost po osnovu samo rase, nacionalnog porijekla, pola, jezika, vjere, političkog ili drugog ubjeđenja, materijalnog stanja, rođenja, obrazovanja, socijalnog statusa ili druge lične okolnosti.

Ustavi Ugande i Južne Afrike odnose se na neokrnjenost određenih osnovnih ljudskih prava. Ustav Južne Afrike uključuje neokrnjena prava, sa članom 44 Ustava Ugande i kaže:

Bez obzira na sve što se nalazi u Ustavu, neće biti umanjivanja uživanja sljedećih prava i sloboda:

- (a) sloboda od torture, okrutnog, nehumanog, degradirajućeg tretmana ili kazne;
- (b) slobode od ropstva
- (c) pravo na pravedno saslušanje
- (d) pravo na habeas corpus (ozakonjavanje izvjesnih građanskih sloboda).

Naučene lekcije/najbolja praksa

Koje su to naučene lekcije i/ili najbolja praksa koju možemo izvući iz primjera ustava koje smo proučavali?

1. Odlučiti o pristupu: ustavi mogu uključiti posebnu Povelju o ženskim pravima, ili uključiti relevantne odredbe o rodnoj ravnopravnosti i prava kroz cijeli tekst.
2. Uspostavljanje osnovnih ljudskih prava, uključujući slobodu, ravnopravnost, dostojanstvo, i bezbjednost pojedinaca, kao osnovnih principa države u preambuli koja će tada pretpostaviti status normi kojima društvo upravlja.
3. Uključivanje odredbe o ravnopravnosti u okviru prvog poglavlja ustava, naglašavajući politička i građanska prava. Ova odredba će se baviti i posebno naglasiti zabranu diskriminacije

na osnovu pola, ali isto tako i roda, bračnog stanja, seksualne orijentacije, prepoznavajući da diskriminacija nad ženama i djevojkama može preuzeti neke od ovih oblika.

4. Institucionalizovati rodnu ravnopravnost u svim nacionalnim strategijama, uključujući budžet i strategije smanjenja siromaštva.
5. Uključiti detaljne umjesto nejasnih odredbi koje ustavni sudovi mogu interpretirati na sužen način: osigurati da se fraza »muškarci i žene« koristi umjesto »pojedinaac«, »osobe«, »građani«.
6. Koristiti rodno-senzitivni jezik kroz cijeli tekst. Ovo podrazumijeva osiguranje da se zamjenice »njega« i »nje« koriste u tekstu. Nije dovoljno da tekst bude »rodno neutralan« u smislu jezika, treba učiniti dodatni napor i uključiti reference koje se odnose na žene.
7. Zagovarati mjere koje su osmišljene da osiguraju postizanje suštinske kao i formalne ravnopravnosti, u obliku afirmativne i pozitivne akcije kako bi se kretali iza poimanja ravnopravnosti koja ignoriše šire istorijske kontekste potčinjenosti.
8. Obezbijediti zabranu posredne i neposredne diskriminacije.
9. Uključiti odredbe koje čuvaju primat međunarodnog prava, naročito u odnosu na religijske i običajne zakone.
10. Uključiti specifična ustavna prava
 - Prve generacije: građanska i politička prava
 - Druge generacije: ekonomska i socijalna prava
11. Obezbijediti uključivanje reproduktivnih prava žena, uključujući pravo na izbor. Ovo uključuje pristup medicinskim ustanovama, kontracepciji, medicinskim uslugama, kao što su klinike za planiranje porodice, i odgovarajuće informacije koje se tiču ženskog izbora i prava.
12. Naglasiti podjelu grana vlasti i obuhvatiti politički pluralitet (višestranačka demokratija). Sloboda udruživanja – civilno društvo, sindikati.
13. Ohrabriti ravnopravnu rodnu zastupljenost u različitim tijelima donošenja odluka.
14. Uključiti odredbu koja se tiče vanrednog stanja koja je upakovana u jezik ljudskih prava.
15. Osigurati da su obezbijeđeni pravni ljekovi kao što su ustavni sudovi koji su sposobni da urade kritički osvrt i odbori, savjeti, komisije, ili ombudsmeni.
16. Ohrabriti pregled zakonske regulative kako bi se osigurala usklađenost sa odredbama o rodnoj ravnopravnosti.

USTAVNA I POLITIČKA ANALIZA (CRNA GORA)

Daliborka Uljarević

1. Opšte političko okruženje povezano sa ustavnim reformama i procesima

Crna Gora je posljednja republika Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) koja je postala nezavisna nakon referenduma održanog 21. maja 2006³² godine. Zvanično proglašenje referendumskog rezultata dogodilo se 3. juna 2006. godine putem usvajanja Skupštinske Deklaracije o nezavisnosti.

To je po površini najmanja država na zapadnom Balkanu, veličine 13.812 km² i sa 620.145³³ stanovnika što utiče i na njenu poziciju u okviru šireg regionalnog geostrateškog i političkog konteksta. Karakteriše je parlamentarna demokratija kao oblik vladavine i smatra se djelimično slobodnom prema izvještaju Freedom House-a³⁴, dok je Indeks demokratije Obaveštajnog odjeljenja Economist-a rangira na 58 mjesto od 167 država³⁵.

32 Nakon raspada SFRJ, bila je dio Savezne Republike Jugoslavije, a zatim Državne zajednice Srbije i Crne Gore

33 Od ovog broja 314, 920 je žena, a 305, 225 muškaraca

34 Izvještaj "Freedom in the World 2007" Freedom House-a. Prema FH, djelimično slobodna zemlja je ona u kojoj se politička prava i građanske slobode djelimično poštuju. Uobičajene boljke ovih država su korupcija, slaba vladavina prava, etnički i vjerski sukobi, i često u njima jedna politička partija dominira uprkos fasadi ograničenog pluralizma.

35 Izvještaj "The World in 2007: The Economist Intelligence Unit's index of democracy". Država ima rezultat 6. 57 poena (od 10), i rangirana je kao "manjkava demokratija" zajedno sa 53 druge države sa 1.14 poena manje od država klasifikovanih kao "potpune demokratije" i 0.66 poena više od država definisanih kao "hibridni režimi". U regionu, Hrvatska (51. mjesto) i Srbija (55. mjesto) su ispred Crne Gore,

Multietnički sastav društva je oduvijek smatran za jednu od njegovih glavnih vrijednosti, iako je, istovremeno, često otvarao linije podjele unutar zemlje. Većinu čine Crnogorci (43.16%), slijede Srbi (31.99%), zatim Bošnjaci (7.77%), Albanci (5.03%), Muslimani (3.97%) i Hrvati (1.10%). Većinsko stanovništvo je pravoslavne vjeroispovijesti (74.24%), a postoji i značajan procenat islamiziranih (17.74%). Slijede oni koji su se izjasnili kao katolici (3.54%), drugi (0.46%) i ateisti ili oni koji se nijesu izjasnili u pogledu vjeroispovijesti (3.12%)³⁶.

DBP po glavi stanovnika je 2635.6 eura, a stopa nezapošljenosti je 26.6%. Prosječna plata je 252.1 eura, ali 12.2% građana živi sa manje od 116 eura mjesečno, dok 4.7% živi u ekstremnom siromaštvu. Stopa inflacije cijena na malo bila je 2.3% na kraju 2006. godine. Javni dug je 644.9 miliona eura, ili 37% DBP-a³⁷, dok domaći dug iznosi 167.6 miliona eura (26%), a spoljni 477.3 miliona EUR (74%). Stopa pismenosti odraslih je 97.5%.

Cijeli proces sticanja nezavisnosti, a zatim priznavanja, u poređenju sa ostalim državama u regionu sa sličnom prošlošću³⁸, prošao je mirno. Međunarodna zajednica, a naročito Evropska unija (EU), pomogla je dijalog između suprotstavljenih strana i umnogome doprinijela ovakvom ishodu³⁹.

Ključni izazov s kojim se Crna Gora danas suočava je **izgradnja države i institucija**. Iako nije iskusila ozbiljne sukobe na svojoj teritoriji u skorašnje vrijeme⁴⁰, za razliku od većine bivših republika SFRJ, Crna Gora se nalazi u složenom okruženju koje zahtijeva mnogo rada i posvećenosti svih donosilaca odluka i društvenih sektora demokratskim procesima.

dok Albanija i Bosna i Hercegovina zaostaju pozicionirane na 83. i 87. mjestu.

36 Podaci preuzeti od Monstata (Zavod za statistiku Crne Gore), zasnovani na posljednjem popisu iz 2003. godine

37 Situacija od 30. septembra 2006. godine, podaci Instituta za strateške studije i prognoze (ISSP)

38 Ostale republike bivše SFRJ

39 Amb. Miroslav Lajčak je bio lični izaslanik Visokog predstavnika za zajedničku spoljnu i bezbjednosnu politiku EU, Javieru Solane, za crnogorski referendumski proces u 2006. godini. EU je, takođe, ustanovila pravilo od 55% kao kvalifikovanu većinu za važeću odluku.

40 Ali, Crna Gora nije bila potpuno izvan ratnih događaja početkom 90-ih i tokom NATO intervencije 1999. godine

Pored ovog, **ispunjavanje standarda i kriterijuma** postavljenih od raznih strana u međunarodnoj zajednici, kao što je EU i Savjet Evrope (SE), predstavljaće izazov za zemlju koja još nije izašla iz tranzicione faze i koju karakteriše nedostatak pravila u mnogim oblastima.

U isto vrijeme, postoji goruća potreba unutar zemlje za uspostavljanjem **unutrašnjeg povjerenja, kao i novog sistema vrijednosti i razvoja političke kulture (unutrašnji konsenzus)** koji bi doveo do stabilizacije i djelotvorne primjene retorički široko prihvaćenih evropskih standarda i vrijednosti.

Ovi izazovi su dio istog procesa, snažno utiču jedan na drugi i zato se moraju razumjeti u okviru te interakcije.

Regionalno gledajući, Crna Gora ima dobro uspostavljene odnose sa svojim susjedima i razvijen dijalog o rješavanju svih tekućih pitanja. Ovo se posebno odnosi na Srbiju, koja je ostala pravni nasljednik Državne zajednice⁴¹ i koja je priznala Crnu Goru kao nezavisnu državu, iako malo kasnije u odnosu na druge susjede i države bivše SFRJ⁴².

Govoreći o položaju na međunarodnoj sceni, Crna Gora stalno napreduje. Postala je članica Ujedinjenih nacija, OEBS-a, MMF-a, SE i brojnih drugih regionalnih i međunarodnih organizacija. Pristupanje EU je proglašeno krajnjim ciljem od strane Vlade RCG i za to postoji ogromna podrška javnosti⁴³. U isto vrijeme, ovo predstavlja zajedničku osnovu svim akterima u društvu bez obzira na njihove brojne druge razlike. Započevši pregovore o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) u oktobru 2005. godine u okviru Državne zajednice, Crna Gora je nastavila proces nakon prekida i perioda priznavanja od strane EU. Crna Gora je uspješno parafirala SSP 15. marta 2007. godine, a potpisivanje se očekuje tokom jeseni 2007.godine.

Crna Gora je razvila zakonski okvir, ali on se mora uskladiti sa evropskim standardima i to je proces koji traje. Međutim, mora se napraviti jasna razlika između pisanja i usvajanja novog zakonodavstva, što se,

41 Kao što je propisano Ustavnom poveljom, član 60

42 Srpski parlament je 5. juna 2006.godine potvrdio kontinuitet Srbije kao pravnog nasljednika Državne zajednice i 15. juna 2006.godine, Vlada Srbije je zvanično priznala Crnu Goru. Prije toga, sve ostale bivše republike SFRJ, trenutno nezavisne države, priznale su Crnu Goru.

43 Prema posljednjim istraživanjima javnog mnjenja od juna 2007.godine, 78, 3% građana Crne Gore podržava pristupanje EU. Izvor: www.cedem.cg.yu

uglavnom, čini u razumnom roku i u većini slučajeva prilično kvalitetno, i njegove primjene za koju često nedostaju resursi ili politička volja, što rezultira neprimjenjivanjem istih ili njihovom ograničenom primjenom. Administrativni kapaciteti su prepoznati kao slabi da obave zadatke koji su pred njima, a postoji nedostatak povjerenja u institucije i njihovu efikasnost. Takođe, ovo se odnosi i na sudstvo koje je još podložno političkom uticaju. Korupcija ostaje jedan od najvećih problema.

Crna Gora je potpisala sve međunarodne sporazume i konvencije koje je prethodno potpisala i ratifikovala Državna zajednica. Zakon o pravima i slobodama manjina je usvojen, ali jednu od njegovih ključnih odredbi je kasnije poništio Ustavni sud⁴⁴. Zakon o rodnoj ravnopravnosti je usvojen nakon dugogodišnjeg procesa 24. jula 2007. godine, dok zakoni o antidiskriminaciji i zaštiti ličnih podataka još nijesu usvojeni iako je do sada postojalo više nacrti i inicijativa od strane različitih aktera.

Unutrašnji mehanizmi za promociju rodne ravnopravnosti postoje na dva nivoa: zakonodavni (skupštinski Odbor za rodnu ravnopravnost) i izvršni (Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade RCG), sa jasnim mandatima, ali sa različitim nivoima svijesti i aktivizma, pri čemu Kancelarija ima zasluženno mnogo bolji imidž u poređenju sa prilično negativnim ocjenama rada Odbora.

2. Priroda i status ustavnog procesa na nacionalnom nivou

Nakon disolucije bivše SFRJ, Crna Gora je usvojila svoj Ustav 12. oktobra 1992. godine koji ju je definisao kao članicu novoformirane Savezne Republike Jugoslavije (SRJ).

Prije nekoliko godina široko je prihvaćen stav da ovaj Ustav u mnogim aspektima treba izmijeniti ili da treba napraviti nacrt novog u skladu sa međunarodnim standardima koje trenutno važeći, ne ispunjava u potpunosti. Međutim, nije bilo ozbiljnih inicijativa da se započne ovaj proces, prije svega zbog činjenice da je referendum najavljivan više puta ranije, te da su se političke partije, kako se čini, složile da ne otvaraju ovo pitanje prije nego što se konačno riješi pitanje državnog statusa⁴⁵.

44 Odredba koja je definisala pozitivnu diskriminaciju prema manjinama tokom izborne procedure. Napomena: pod pojmom "manjine" ovaj Zakon podrazumjeva samo nacionalne manjine.

45 Nepisani sporazum može biti argumentovan i npr. usvajanjem Zakona o zaštitniku ljudskih prava za koji nije postojala osnova u Ustavu, ali naspuprot nekim

Debata o novom ustavu nije otvorena odmah nakon referenduma, održanog 21. maja 2006. godine, čiji je rezultat bilo proglašenje nezavisnosti Crne Gore. Zbog činjenice da su parlamentarni izbori, kao i izbori u 14 opština,⁴⁶ održani samo nekoliko mjeseci kasnije, političke elite su se više usredsredile na izbornu kampanju. Procjenjujući da će retorika upotrijebljena za referendum biti prihvatljiva i za predstojeće izbore, jedva da su govorili o Ustavu uopšte, sa rijetkim izuzecima⁴⁷. No, kada su izbori bili završeni 10. septembra 2006. godine, i nova Ustavotvorna Skupština konstituisana 2. oktobra, prve najave Nacrta novog ustava pojavile su se u javnosti.

Skupština ima 81 poslanika/cu, od kojih je 9 žena. Od 11 skupštinskih odbora, samo jednim predsjedava poslanica (Odbor za rodnu ravnopravnost).

Međutim, skupštinski Savjet za ustavna pitanja⁴⁸ je očigledno započeo rad ranije i krajem oktobra 2006. godine, i javnost je upoznata sa nekim djelovima takozvane “ekspertske verzije” novog crnogorskog Ustava, datiranog 8. septembra 2006.godine⁴⁹. Ovaj materijal je iskorišćen kao polazna osnova za različite debate, a predsjednik Savjeta je često javno predstavljao i branio njegov sadržaj⁵⁰. Međutim, opozicione stranke su većinom bile protiv ove verzije, argumentujući protivljenje time da je u pitanju nacrt samo jedne političke opcije. Takođe su iznijeli zamjerke na račun njegovog sadržaja.

Faza skiciranja “ekspertske verzije” nije bila inkluzivna, ona je ostala privilegija članova/ica Savjeta imenovanih od vladajuće koalicije, niti reprezentativna, zato što je isključivala civilno društvo i mnoge politički zainteresovane strane i zbog toga je pretrpjela teške kritike od opozicije. Takođe, proces nije bio ni participativan ni kredibilan i pobudio je mnoštvo kritika u pogledu sadržaja.

sličnim primjerima nijedna politička partija nije podnijela zahtjev Ustavnom sudu da preispita ustavnost ovog akta.

46 Od 21 opštine koliko ih ima u Crnoj Gori.

47 Pokret za promjene (PzP) unio je pisanje novog Ustava u svoj program i ovo je naglašavano u izbornoj kampanji. Izvor: www.promjene.org

48 Ovo se odnosi na Savjet prethodnog saziva Skupštine i eksperte koji su članovi ovog tijela: dr Mijat Šuković, dr Slavko Lukić, dr Milorad Ivović, dr Srđan Darmanović, dr Gordana Jeknić-Paović, dr Sefer Međedović i Ljubomir Spasojević.

49 Materijal je objelodanjen 14. oktobra 2006. na web sajtu Skupštine RCG sa naslovom „Preliminarni dokument za razmatranje u stručnim i naučnim krugovima“.

Izvor: www.skupstina.cg.yu

50 Dr Mijat Šuković

Ipak, ekspertska verzija ima određenu vrijednost u nekoliko aspekata. Poslužila je kao osnova za seriju okruglih stolova, seminara i diskusija koji su proizveli kvalitetne preporuke za različita poglavlja Ustava i otvorila mogućnost široke participacije ne samo političkih partija, već i civilnog sektora. Što je još važnije, ovo je predstavljalo formalni početak rada na Nacrtu ustava, nakon početne skupštinske inicijative. Osim ovog, oni koji su radili na Nacrtu koristili su u svom radu važeći Ustav, kao i materijale i nacрте koje su napravile pojedine partije.

Skupština je nastavila rad na Nacrtu ustava nakon sporazuma svih političkih aktera i 16. januara 2007.godine, skupštinski Ustavni odbor⁵¹ je započeo rad na novoj verziji. Da bi se rad na Nacrtu učinio efikasnijim, unutar Odbora formirana su tri Pododborna: za ljudska prava i slobode, za ekonomsko uređenje i javne finansije, i za uređenje vlasti, ustavnost i zakonitost. Odbor je završio rad 9. marta, kada je objavljena verzija koja je uključivala veliki broj alternativa za pojedine članove. Ove alternative predstavljale su glavne linije podjela među političkim oponentima. Ova verzija je poslata Skupštini na diskusiju koja je otpočela 26. marta i glasanje o konačnoj verziji, koja je kasnije otvorena za javnu raspravu 3. aprila. Prvobitni rok za završetak javne rasprave bio je kraj aprila, ali je produžen do 28. maja.

Ova faza rada na Ustavu je bila transparentnija od prethodno opisane, reprezentativna i participativna do određene granice. Samo je postojalo pitanje da li će biti kredibilna kako u pogledu podrške javnosti, tako i političkog dogovora nakon javne rasprave. Nažalost, ova obećavajuća tendencija nije praćena do kraja. Preko 500 pisanih komentara je dostavljeno nakon javne rasprave i, nažalost, većina od njih nije ni pročitana (bez obzira na njihov kvalitet⁵²) zato što nije postojala podrška političkih partija. Kao posljedica ovog, cijeli proces je na kraju ostao netransparentan, neinkluzivan i nereprezentativan, a imajući u

51 Ovo je ad hoc tijelo i treba praviti razliku između njega i skupštinskog Odbora za ustavna pitanja i zakonodavstvo, koji je redovno radno tijelo. Prvi čine članovi: Ranko Krivokapić (Predsjednik Skupštine i predsjednik Odbora), Miodrag Vuković, Mevludin Nuhodžić, Ivan Kalezić, Dragan Kujović i Ljuiđ Škrelja (DPS), Srđan Brajović i Maja Kostić - Mandić (PzP), Velizar Kaluderović (SNP), Andrija Mandić i Zoran Žižić (Srpska lista), Vaselj Siništaj (AA), Kemal Purišić (BS), Rifat Rastoder i Borislav Banović (SDP). Drugi ima 12 članova i predsjednika: Miodrag Iličković (Predsjednik), Miodrag Vuković, Mevludin Nuhodžić, Ljuiđ Škrelja, Ivica Kalezić, Husnija Šabović, Zarija Franović, dr Maja Kostić - Mandić, Srđan Brajović, Vuksan Simonović, Dragan Šoć, Zoran Žižić, Dobrilo Dedeić.

52 Izjave članova Ustavnog odbora, dnevni listovi „Vijesti“ i „Dan“.

vidu činjenicu da opozicija nije podržala posljednju verziju, njegova kredibilnost je takođe upitna, kao i mogućnost da dobije 2/3 podršku neophodnu za usvajanje⁵³.

Tokom čitavog ovog procesa, civilno društvo je organizovalo veliki broj događaja na kojima se raspravljalo o različitim aspektima Ustava. Pored toga, najuticajniji dnevni list, *Vijesti*, pružio je značajan prostor stavovima različitih ljudi o novom Ustavu. Ostali nacionalni i lokalni mediji posvetili su dosta vremena informisanju javnosti o razvoju događaja vezanim za Nacrt ustava i predstavljanju različitih pogleda na njegov sadržaj. Ovo se naročito odnosi na period javne diskusije koji su u elektronskim medijima pratili brojni programi⁵⁴. Nažalost, samo ograničen broj ljudi je mogao da dođe do najnovije verzije Nacrta ustava prije nego što je skupštinska debata zvanično započela. Čak i u trenutku, kada su poslanici već nedjelju dana raspravljali o njemu, nije bio dostupan široj javnosti preko Interneta ili nekog drugog medija u integralnoj verziji. Takođe, nadležni organi nijesu organizovali samu raspravu, a država nije ništa uložila u proces, već je prepustila drugim subjektima zainteresovanim za određene aspekte Ustava, ili njegov čitav sadržaj, da vode ovaj proces. Konačna verzija Nacrta ustava usvojenog od strane vladajuće koalicije o kojoj treba da Skupština odlučuje, ostala je nedostupna javnosti tokom dužeg vremenskog perioda.

Ženske grupe su počele da budu aktivne u procesu izrade Ustava nakon pojave ekspertske verzije. Vladina Kancelarija za ravnopravnost polova je ovo osnažila kada je, uz podršku UNIFEM-a, organizovala jedan od prvih događaja na kojem se raspravljalo o ovoj verziji (2. i 3. novembra 2006.godine⁵⁵) Ova konferencija je proizvela vrijedne zaključke koji su bili korisna osnova za dalje formulisanje zahtjeva u pogledu rodne ravnopravnosti u novom crnogorskom Ustavu, ali i neka neispunjena obećanja.⁵⁶ Zahtjev da pitanja koja se tiču rodne ravnopravnosti budu

53 Opozicioni poslanici su napustili Ustavni odbor 30. jula 2007.godine, kada je vladajuća koalicija odbila da se održi sjednica otvorena za javnost (iako se prethodno složila da se to učini). Završilo se tekstom usvojenim samo od vladajuće koalicije i brisanjem alternativa koje je predložila opozicija.

54 Javni servis RTCG je čak organizovao redovne programe u formi debata na određene teme.

55 Prvi okrugli sto o ekspertske verziji Ustava je organizovao Centar za razvoj NVO uz podršku FOSI ROM-a i fokusirao se na odredbe koje se tiču ljudskih prava.

56 Miodrag Vuković, šef poslaničkog kluba Demokratske partije socijalista (DPS): "Slobodan sam da kažem da će se ravnopravnost muškarca i žene novim Ustavom Crne Gore definisati od prvog do zadnjeg člana, ili će iz istih nesumnjivo

vidljiva u Ustavu predstavljao je jednu od ključnih poruka kampanje ženskih grupa "16 dana protiv nasilja" i brojnih pratećih aktivnosti.

U vezi sa ovim pitanjima i akcijama, važno je naglasiti da je Kancelarija za ravnopravnost polova bila izuzetno proaktivna, dok se taj nivo dinamike nije mogao primijetiti u skupštinskom Odboru za rodnu ravnopravnost čija je predsjednica⁵⁷ čak ušla u otvoreni sukob sa predstavnicama ženskih grupa. Ovo je za žaljenje, imajući u vidu važnost samog pitanja i mandat Odbora da zastupa pozitivne promjene. Ipak, ženske grupe su kroz neformalnu mrežu napravile set prijedloga i dostavile ih javnosti i nadležnim skupštinskim tijelima.

Treba podvući da je, uopšte uzev, ustavni proces bio obilježen pitanjima vezanim za nacionalni identitet, uključujući ime zvaničnog jezika, ulogu crkve, izgled državnih simbola (grb, zastava i državna himna). Ova pitanja su uveliko dominirala izbornim programom glavnih političkih aktera i, sljedstveno tome, politički akteri su se obraćali svojim biračima poštujući svoja izborna obećanja, zbog čega su ova pitanja igrala važnu ulogu u ustavnom procesu, umjesto konstruktivnih rasprava o sadržaju samog Ustava. Ovo je bilo za žaljenje, pogotovo ako se zna da ova pitanja nijesu zaista važna za blagostanje zemlje. Bilo je partija koje su pokušavale da postignu kompromis, ali je to obično odmah odbacivano od strana koje su nastupale sa najradikalnijih pozicija⁵⁸.

Cjelokupni ustavni proces je pažljivo praćen od međunarodnih organizacija i neke od njih su iznijele preciznu listu zahtjeva. Ovo se pogotovo odnosi na SE, koji je promijenio prvobitni stav da Crna Gora mora da usvoji novi Ustav da bi postala njena članica⁵⁹. Umjesto toga, SE je naveo 7 sljedećih principa: definicija Crne Gore kao građanske države, izbjegavanje političkog miješanja u izbor sudija i tužilaca,

proizilaziti.“, str. 133, „Ustav i rodna ravnopravnost“, ur. Nada Drobňjak

57 Ovo se odnosi na Ljubicu Bebu Džaković, poslanicu vladajuće DPS. Ženske grupe su često tražile njenu smjenu, a posljednja inicijativa je uključivala skupljanje potpisa građana i građanki koji bi se podnijeli Skupštini kako bi poduprle svoj zahtjev. One su je kritikovale zbog nedostatka senzibiliteta u vezi sa pitanjima rodne ravnopravnosti i njenih javno iznošenih krajnje kontroverznih stavova.

58 Pod dvije strane ovdje se misli na većinsku koaliciju i onu opoziciju koja se često predstavlja kao predstavnik srpskih interesa i prema tome najveći broj sukoba ima korijen u nacionalnom identitetu. PzP je pokušao da dođe do kompromisnih rješenja koji nijesu prihvaćeni od bilo koje od ovih strana u ovoj fazi.

59 Ovo je prvobitno predložio Specijalni izvjestilac Parlamentarne skupštine SE za Crnu Goru, Jean Charles Gardeto kao preduslov pristupanja Crne Gore Savjetu Evrope.

garancija da tužioci neće predstavljati državu u građanskim parnicama, zaštita ljudskih prava najmanje na nivou istom kao u tzv. Maloj povelji Državne zajednice (retroaktivno takođe), garancija da neće biti odredbe o smrtnoj kazni, regulisanje statusa vojnih i bezbjednosnih snaga, kao i obavještajne službe uključujući parlamentarnu kontrolu nad njima, te odredba da vrhovni komandant treba da bude civilno lice. SE je predložio rješenje da se procedura pristupanja Crne Gore nastavi ukoliko Skupština usvoji ove principe kao obavezujuće, bez obzira što novi Ustav još nije stupio na snagu. Takođe, Venecijanska komisija je donijela mišljenje o Nacrtu ustava⁶⁰.

Ovi zahtjevi SE su integrisani u Deklaraciju o minimumu principa koje treba ugraditi u Ustav Crne Gore koju su 8. februara 2007. godine potpisali svi poslanički klubovi, osim Srpske liste i kluba Bošnjačke stranke.⁶¹

Reklo bi se da EU trenutno podržava stav SE - ograničavajući svoje učešće. Međutim, Evropsko partnerstvo za Crnu Goru⁶² za 2006. godinu jasno kaže da među ključnim kratkoročnim prioritetima Crna Gora mora: "...usvojiti novi Ustav zasnovan na širokom konsenzusu, u skladu sa evropskim standardima, posebno u oblastima zaštite ljudskih i manjinskih prava, organizacije sudstva, revizije, odbrambenih i bezbjednosnih struktura."

U principu, međunarodna zajednica igra pozitivnu, potpomažuću ulogu dok se zalaže za određene osnovne principe i smjernice, ali ne vodi proces ili vrši pritisak da se on završi brže nego što to trenutna unutrašnja politička dinamika dozvoljava.

U vezi sa pitanjima rodne ravnopravnosti, izgleda da je javna rasprava koju su inicirale ženske NVO i koja je osnažena kroz nekoliko konferencija i seminara, uticala na proces. Naravno, činjenica da je samo jedna poslanica uključena u rad skupštinskog Ustavnog odbora je imala svoj efekat, i u osnovi većina pitanja koja su povezana sa rodnom ravnopravnošću i uključena u Ustav su amandmani koje je predložila

60 Pogledati [http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD\(2007\)017-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD(2007)017-e.asp)

61 Glavna zamjerka ovih partija odnosila se na koncept "građanske države" zato što bi oni radije podržali da se konstitutivni narodi nabroje u ovom aktu

62 Odluka Savjeta od 22. januara 2007. o principima, prioritetima i uslovima sadržanim u Evropskom partnerstvu sa Crnom Gorom

partija koju predstavlja ova poslanica⁶³. Tokom skupštinske rasprave, druga poslanica se uključila u pokušaj da se glavni pravac rasprave usmjeri na pitanja rodne ravnopravnosti⁶⁴ i kasnije je zauzet zajednički stav svih poslanica u vezi sa slobodom rađanja.⁶⁵

Treba napomenuti da je crkva prvi put reagovala u procesu pisanja Ustava nakon stava izraženog u Skupštini da "...bi sloboda rađanja trebala biti određena Ustavom," izjavom Mitropolita Amfilohija Radovića koji je ovo osudio. On je izjavio da je to jednako stavu da "...sloboda ubijanja treba da bude određena Ustavom⁶⁶" i nadalje snažno kritikovao mogućnost da sloboda abortusa bude ozakonjena kroz Ustav. Slične stavove su u javnosti iznijeli i predstavnivi drugih crkava i vjerskih zajednica.

3. Perspektiva rodne ravnopravnosti u ustavnom procesu

Glavni akteri procesa su poslanici/e i članovi/ce skupštinskog Ustavnog odbora, pa je prema tome njihov rad definisan isključivo interesima i stavovima partija koje predstavljaju. Nijedna osoba koja je radila na Nacrtu nije ekspert/kinja u oblasti rodne ravnopravnosti, ali su učestvovali/e u javnim i internim seminarima ili konferencijama o ovom ili drugim pitanjima bitnim za određene sektore.

Pitanje rodne ravnopravnosti nije predstavljeno kao krucijalno, što je imalo i pozitivne i negativne posljedice: s jedne strane nepostojanje opšte svijesti o potrebi da se ono inkorporira u Ustav, ali sa druge, nije bilo previše otpora da se uključe određene odredbe ili alternative. Ovo je za rezultat imalo napredak u odnosu na važeći Ustav. Ipak, ekspertska verzija je nudila bolja rješenja u mnogim aspektima koji se odnose na rodnu ravnopravnost. Prema tome, ne treba propustiti priliku da se Ustav uskladi sa nekim najboljim praksama i konvencijama u ovom pravcu.

63 Dr Maja Kostić - Mandić, poslanica PzP-a

64 Hidajeta Bajramspahić, poslanica Socijaldemokratske partije (SDP)

65 Branka Tanasijević, poslanica DPS-a je održala govor o ovome u ime svih njih

66 Mitropolit Amfilohije Radović, izjava objavljena u dnevniku „Vijesti“ 31. marta 2007.godine

4. Analiza Nacrta ustava

Nacrt ustava⁶⁷ se sastoji od sljedećih kategorija:

- Preambula
- Dio I – Osnovne odredbe
- Dio II – Ljudska prava i slobode
 - 3.1. Zajedničke odredbe
 - 3.2. Lična prava i slobode
 - 3.3. Politička prava i slobode
 - 3.4. Ekonomske, socijalne i kulturne slobode i prava
 - 3.5. Lokalna samouprava
 - 3.6. Zaštitnik ljudskih prava i sloboda
- Dio III – Ekonomsko uređenje
- Dio IV – Organizacija vlasti
 - 5.1. Skupština Crne Gore
 - 5.2. Predsjednik Crne Gore
 - 5.3. Vlada Crne Gore
 - 5.4. Vojska Crne Gore
 - 5.5. Savjet za odbranu i bezbjednost
 - 5.6. Sud
 - 5.7. Državni tužilac
- Dio V – Ustavnost i zakonitost
- Dio VI – Ustavni sud Crne Gore
- Dio VII – Promjena Ustava
- Dio IX – Prelazne i završne odredbe

U cilju analize, predstavljena struktura Nacrta ustava će biti podijeljena na sljedeće kategorije: preambula; građanska i politička prava; ekonomska, socijalna i kulturna prava; i međunarodne obaveze/kontrolni mehanizmi /običajno pravo.

1) Preambula

Glavna preambula, kako je definisana, uključuje četiri alternative⁶⁸ i ne daje nijednu rodno specifičnu odrednicu. Postoji jedna opšta odredba koja se odnosi na “...odlučnost građana Crne Gore da žive u državi u kojoj su osnovne vrijednosti sloboda, mir, tolerancija, poštovanje

⁶⁷ Ovo se odnosi na tekst koji je usvojila Skupština i koji je bio predmet javne rasprave

⁶⁸ Glavni tekst negdje predstavlja volju svih partija, ponekad samo vladajućih partija, ili je rezultat kompromisa među većinom. Prema tome, često postoje alternative koje su podnijele druge partije.

ljudskih prava i sloboda, multikulturalnost, demokratija i vladavina prava”.

Alternativa koju je predložila jedna od opozicionih partija⁶⁹ koristi frazu “ravnopravnost među ljudima”, dok ekspertska verzija sadrži “nacionalnu ravnopravnost”.

Imajući u vidu činjenicu da je rodna ravnopravnost promovisana kao “...osnovna vrijednost Crne Gore” kroz opsežnu kampanju koju je vodila Kancelarija za ravnopravnost polova i da je ponovo afirmisana kao takva od strane svih političkih aktera makar retorički, čudno je da se ovo nije odrazilo na set vrijednosti od kojih se Preambula sastoji. To bi pojačalo važnost drugih članova ovog Ustava koji se na to odnose. Dalje, to bi za posljedicu imalo jačanje zakonodavnog okvira, i štoviše, pratilo najbolje prakse i standarde, naročito one ustanovljene od EU koja ovo uključuje u članove I-2 i I-3 još neratifikovanog Evropskog ustava. U pogledu ukupnog društvenog i kulturnog konteksta, to bi zasigurno unaprijedilo razvoj crnogorske moderne političke kulture.

Važno je napomenuti da je počevši od Preambule cijeli Nacrt ustava napisan jezikom koji nije rodno senzitivn, što bi značilo da dominiraju oblici imenica, zamjenica i glagola u muškom rodu (građanin, glasač, funkcije su date u muškom rodu, itd.), sa postojanjem nekoliko izuzetaka kada se koriste opšte zamjenice ili kada rod nije određen (na primjer: svi, svako, osoba)⁷⁰. Takođe, suštine alternativnih rješenja Nacrta ustava oslikavaju iste podjele kao na referendumu, i stoga se uglavnom odnose na etnički/nacionalni identitet i načine na koji je to definisano u pojedinim odredbama.

Preporuke:

- Uključiti rodno senzitivn jezik u Ustav
- Posebno navesti rodnu ravnopravnost pored nacionalne ravnopravnosti u Preambuli

69 Alternativa Srpske liste

70 Maternji jezik poznaje kategoriju roda i postoji jasna razlika između muških/ženskih oblika za imenice i glagole. Dakle, rodno osjetljiv jezik nije korišćen u postojećem zakonodavstvu, ali ipak on počinje da biva korišćen od medija i ostalih na odgovarajući način, zahvaljujući radu ženskih grupa.

Građanska i politička prava

2) Osnovne odredbe

U suštini, osnovne odredbe koje su uključene u Nacrt ustava pružaju solidan demokratski okvir. One definišu državu, suverenost, državnu teritoriju, državne simbole, glavni grad i prijestonicu, ljudska prava i slobode, vladavinu prava, granice sloboda, podjelu vlasti, crnogorsko državljanstvo, jezik i pismo, odvojenost vjerskih zajednica od države, odnose sa drugim državama i međunarodnim organizacijama⁷¹. Međutim, uzimajući u obzir da neke od gore navedenih kategorija definišu pitanja identiteta⁷², postoje mnoge alternative glavnom tekstu i prostor za značajno unaprjeđenje ovih kategorija.

Poznajući opštu političku pozadinu koja je i dalje jako opterećena neodlučnošću polarizovanih političkih elita da se pomjere od svojih pozicija i interesa, opšti okvir bi bio bolji ako bi neka od ovih kontroverznih pitanja bila definisana manje precizno ili ako bi ova pitanja bila rezultat kompromisa i uključivala interese i potrebe drugih djelova društva.

U Dijelu II o Ljudskim pravima i slobodama, Nacrt ustava uključuje odredbe o osnovnim pravima kao što su: neprikosnovenost života (član 23), zabrana kloniranja (član 24), dostojanstvo i nepovrjedivost ličnosti (član 25), pravo na ličnu slobodu (član 26), pravo na poštovanje ljudskog dostojanstva (član 28), pravo na pravično suđenje (član 29), zabrana mučenja i degradirajućeg postupanja (član 28), pravna zaštita ljudskih prava i sloboda i pravo na pravnu pomoć (članovi 17, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 33, 34, 35), pretpostavka nevinosti (član 32), sloboda kretanja i nastanjivanja (član 36), zaštita podataka (član 39), kao i druge odredbe koje će biti detaljno razmotrene u daljim djelovima analize. Član 48 o zabrani cenzure ne uključuje rodnu mržnju u dugoj listi koja se odnosi na "...sprječavanje propagiranja rasne, nacionalne i vjerske mržnje ili diskriminacije." S obzirom na to da mediji predstavljaju moćno sredstvo za širenje uticaja, ovu odredbu bi trebalo izmijeniti tako da uključuje i rodno zasnovanu mržnju.

Ovaj dio bi se mogao poboljšati i uvođenjem zabrane trgovine ljudima i seksualnog i ekonomskog iskorišćavanja lica, kao što je to već bilo

71 Osnovne odredbe se ne bave ljudskim pravima i slobodama, osim dosta uopšteno u dva člana (članovi 6 i 7)

72 Pod identitetom ovdje se podrazumijeva nacionalni/etnički identitet

urađeno u ekspertskoj verziji (član 27: “Niko ne smije biti držan u ropstvu ili položaju sličnom ropstvu. Zabranjen je i kažnjiv svaki oblik trgovine ljudima. Prinudni rad je zabranjen. Zabranjeno je seksualno ili ekonomsko iskorišćavanje lica koje je u nepovoljnom položaju. Prinudnim radom ne smatraju se rad ili služba koji se, u skladu sa zakonom, zahtijevaju od pravosnažno osuđenih lica, od lica koja vrše vojnu službu, niti rad za vrijeme vanrednog stanja.”).⁷³

Preporuke:

- Uključiti rodno zasnovanu mržnju ravnopravno sa ostalim razlozima za opravdanu cenzuru u medijima.
- Uključiti zabranu trgovine ljudima, seksualno i ekonomsko iskorišćavanje lica u dotične odredbe.
- Smanjiti naglasak na pitanjima identiteta, a povećati broj odredbi o osnovnim ljudskim pravima koje štite sve građane.

3. Državljanstvo/Nacionalnost/Političko učešće

Državljanstvo je, na prilično uopšten način, definisano članom 11: “Crna Gora štiti prava i interese crnogorskih državljana. Crnogorski državljanin ne može biti prognan niti izručen drugoj državi, osim u skladu sa međunarodnim obavezama Crne Gore.”

Međutim, u članu 96, o odlučivanju Skupštine RCG navedeno je da većinom glasova svih poslanika Skupština donosi zakone kojima se između ostalog uređuje pitanje “crnogorskog državljanstva”.

Ekspertska verzija Ustava propisuje da “Lice rođeno na teritoriji Crne Gore ima pravo na crnogorsko državljanstvo, ako nema drugo državljanstvo” i da niko ne može biti lišen prava na državljanstvo (član 58).

S obzirom na to da pitanje državljanstva, očigledno, predstavlja jednu od linija podjele između političkih aktera, oni su izabrali radije da izbjegnu jasno definisanje ovog pitanja nego da se dogovore o rješenju

⁷³ Krivični zakonik uključuje ova djela kroz, na primjer član 159 o kršenju polne slobode, član 204 o silovanju, član 205 o obljubi nad nemoćnim licem, član 206 o obljubi sa djetetom, član 207 o obljubi zloupotrebom položaja, član 208 o nedozvoljenim polnim radnjama, član 209 o podvođenju i omogućavanju vršenja polnog odnosa, član 210 o prostituciji, član 444 o trgovini ljudima.

koje bi bilo prihvatljivo za sve strane. Ovo može predstavljati problem u budućnosti s obzirom na ranije jasno izražena različita gledišta i činjenicu da je zakon usvojen samo na osnovu volje vladajuće većine.

U čitavom tekstu se ponavljaju izrazi “građanin” ili “lice”, s obzirom na to da sadržaj Ustava u suštini ustanovljava Crnu Goru kao građansku državu. Međutim, ovi izrazi, kao i drugi djelovi, dati su u muškom rodu.

Nigdje se posebno ne spominje političko učešće žena i opšte odredbe se primjenjuju za sve. Odredba koja garantuje jednake mogućnosti je uključena u dio o političkim pravima. Ovo je definitivno poboljšanje u odnosu na postojeće zakonodavstvo i u određenoj mjeri predstavlja uključivanje principa datih u članu 7 CEDAW-a, koji glasi:

“Države članice će preduzeti odgovarajuće mjere kako bi eliminisale diskriminaciju žena u političkom i javnom životu zemlje i posebno će osigurati ženama, jednako kao i muškarcima, pravo: a) Da glasaju na izborima i javnim referendumima i da budu birane u sva javna tijela izborom; b) Da učestvuju u stvaranju vladine politike i njenoj primjeni i da zauzimaju javne funkcije i obavljaju sve javne funkcije na nivoima vlade ...“

Međutim, u Nacrtu ustava se ne navode detaljno ove obaveze države, kao što je to predviđeno CEDAW-om, kao ni u odredbama Konvencije o političkim pravima žena. S obzirom na dati društveni kontekst i ozbiljan problem manje zastupljenosti žena u politici, prijedlog je da se unesu preciznije mjere afirmativne akcije kako bi se obezbijedio veći stepen zastupljenosti žena u javnim poslovima i na mjestima donosilaca odluka.

Interesantno je naglasiti da u članu 98, o predlaganju zakona i drugih akata, ovo pravo imaju “Vlada i poslanik”, ali takođe i “šest hiljada birača, preko poslanika kojeg ovlaste za to” što ostavlja dodatno mjesto za građanske inicijative. No, ovo predstavlja ograničenje u odnosu na dosadašnji Ustav koji tu mogućnost pruža za “šest hiljada glasača”, ali bez uslova da taj prijedlog dalje ide preko poslanika u skupštinsku proceduru.

Preporuke:

- Jasno definisati ko ima pravo na državljanstvo.
- Ohrabriti političko učešće manje zastupljenog pola i manjina u svim političkim procesima i procesima donošenja odluka.

- Sačuvati prava koja građani/ke već imaju u vezi sa pravom na predlaganje zakona, bez uslovljavanja da moraju imati podršku poslanika. Ovo je naročito važno u društvu kakvo je Crna Gora kako bi se osnažile istinske građanske inicijative.

4) Odredbe o rodnoj ravnopravnosti

U odjeljku gdje se definišu Politička prava i slobode, u Dijelu II, član 42 se isključivo odnosi na rodnu ravnopravnost i predviđa da “Država jamči ravnopravnost žene i muškarca i razvija politiku jednakih mogućnosti.” Nigdje ne postoji objašnjenje što to znači “jednake mogućnosti”, a postojeće zakonodavstvo ne poznaje ovaj izraz. Prijedlog je da se ovaj dio ojača jasnom obavezom države da radi u ovom pravcu.

Pored toga, kako je predviđeno u CEDAW-u, država može da usvoji posebne privremene mjere kako bi ubrzala proces ostvarivanja rodne ravnopravnosti.

Ovo je prvi put da je ovakva formulacija dio najvećeg akta Crne Gore, stoga ona predstavlja čvrstu osnovu za razvoj zakonodavstva u tom pravcu, u skladu s najboljim praksama i postojećim međunarodnim standardima. Nažalost, ista ili slična odredba ne postoji u vezi ekonomskih prava. Takođe, činjenica da je Zakon o rodnoj ravnopravnosti bio godinama u pripremi i da je tek nedavno usvojen u Skupštini, oslikava nedostatak ozbiljne volje Vlade da razmotri ovo pitanje kao jedno od prioritarnih, kao i nedostatak interesovanja političkih partija da insistiraju na njemu. Za kratko vrijeme, podnijeta su dva nacrta Ustavotvornoj Skupštini: jedan je podnijela Liberalna partija (LP)⁷⁴ a drugi Vlada RCG⁷⁵. Usvojen je Vladin prijedlog.

Preporuke:

- Usvojiti odgovarajuće zakone koji detaljno objašnjavaju značenje jednakih mogućnosti, predviđaju mehanizme za adekvatnu primjenu i navode procedure žalbe, revizije, podnošenje žalbi i sl.

⁷⁴ Njihov nacrt je dosta sličan nacrtu koji je napravila Vlada (po riječima šefice Kancelarije za ravnopravnost polova, čak identičan), i LP je izjavila da su oni samo željeli da daju podršku cijelom procesu koristeći mogućnost inicijative jednog poslanika kako bi ubrzali proceduru koja se oteгла duže vrijeme kroz vladina tijela

⁷⁵ Rad na ovom nacrtu je koordinirala sa vladinim Kancelarija za ravnopravnost polova

5) Odredbe o nediskriminaciji

U Osnovnim odredbama, član 6, o ljudskim pravima i slobodama, u stavu IV, stoji: “Zabranjena je svaka, neposredna ili posredna, diskriminacija po osnovu pola, nacionalnosti, rase, vjere, jezika, etničkog ili društvenog porijekla, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja ili bilo kakvog drugog ličnog svojstva.”⁷⁶.

Rod nije prepoznat kao posebna kategorija i preporučljivo je da se proširi u tom pogledu. S obzirom na opšte društvene stavove koji smatraju seksualnu orijentaciju tabu temom i da će sve što se ne smatra tipičnim, vjerovatno biti viđeno na diskriminatoran način, odredba o rodnoj ravnopravnosti bi mogla da posluži kao podsticaj za pozitivne promjene.

Takođe, u poređenju sa ekspertskom verzijom, čini se da ova verzija ide korak nazad. Naime, u ekspertskoj verziji, u Dijelu II, o ljudskim pravima i slobodama, postojao je poseban član o jednakosti i zabrani diskriminacije (član 19) koji, između ostalog, propisuje da: “Ravnopravnost žena i muškaraca mora biti obezbijedena u svim aspektima života”. Iako, važno je naglasiti, član 8 predviđa direktan primat međunarodnog prava.

Ne postoje konkretne zabrane koje za osnovu imaju pol ili rod. Takođe treba naglasiti da u Ustavu ne postoji razlika između pola i roda.

Član 6, u dijelu Osnovne odredbe, pominje posrednu i neposrednu diskriminaciju, ali ne pominje rodnu diskriminaciju, što treba uključiti kako bi se unaprijedila cijela odredba.

Preporuke:

- Uvesti prepoznavanje rodne diskriminacije kao društvene i političke kategorije koja svrstava žene i muškarce u tradicionalne uloge, pored one polne koja definiše biološke osobine osobe. Ovo je od ključne važnosti za dalju primjenu nediskriminacije kao normativnog principa.
- Uključiti druge osnove, kao što je seksualna orijentacija, kroz koje treba zabraniti diskriminaciju, kako bi promovisale pozitivne promjene u društvenim stavovima.

⁷⁶ Krivični zakonik već predviđa sankcije protiv djela koja ugrožavaju jednakost (član 159)

6) Zakonske odredbe o ravnopravnosti pred zakonom

U dijelu o ljudskim pravima i slobodama, član 11, o jednakosti, eksplicitno kaže “Svi su pred zakonom jednaki, bez obzira na bilo kakvu posebnost ili lično svojstvo”.

Takođe, u istom Dijelu postoje mnoge odredbe koje detaljno određuju jednakost u pogledu zaštite njegovih/njenih prava i sloboda (član 17), pravo na žalbu ili drugo pravno sredstvo (član 18), pravo na pravnu pomoć (član 19). Tekst je napisan bez navođenja roda (na primjer: svako). No, važno je da pored jednakog tretmana pred zakonom muškarci i žene imaju jednak pristup resursima kako je to predviđeno članom 15 CEDAW-a – bez postojanja jednakog pristupa resursima nemoguće je garantovati jednak tretman.

Preporuke:

- Koristiti formulaciju "muškarci i žene" umjesto „ljudi“ kako bi se naglasila ideja da žene imaju ista prava.

7) Odredbe o pozitivnim/ afirmativnim akcijama

U pravima zapošljenih, član 57, stav IV, predviđa da “Omladina, žene i invalidi uživaju posebnu zaštitu na radu”, ali dalje se ne obrazlaže sadržaj posebnih mjera. Član 4 CEDAW-a prihvata princip koji kaže:

“Usvajanje privremenih posebnih mjera koje imaju za cilj ubrzanje *de facto* jednakosti između žena i muškaraca od strane država potpisnica se neće smatrati diskriminacijom kako je to definisano ovom Konvencijom, ali ni na koji način neće podrazumijevati nastavljanje ovih nejednakih ili posebnih standarda; prekinuće se sa primjenom ovih mjera kada se postigne cilj jednakih mogućnosti ili jednakog tretmana”. Takođe je dodato u stavu II da “Usvajanje posebnih mjera, uključujući one mjere koje su sadržane u ovoj Konvenciji, a koje imaju za cilj zaštitu materinstva od strane država potpisnica, neće se smatrati diskriminatornim”.

Ovo pitanje treba razumjeti u okviru šire diskusije o potrebi da se ohrabri *de facto* jednakost. Očito, Ustav već prepoznaje postojanje strukturalne nejednakosti, zato što uključuje i posrednu i neposrednu diskriminaciju. Klauzula o posebnim mjerama bi doprinijela izjednačavanju strukturalne nejednakosti i obezbijedila da se ovo osigura kroz samu praksu.

Pored toga, u dijelu koji se tiče zdravstvene zaštite, u članu 61, nakon opšte odredbe koja prihvata princip prema kojem “Svako ima pravo na zdravstvenu zaštitu,” kaže se da “Djeca, trudnice i stara lica imaju pravo na zdravstvenu zaštitu iz javnih prihoda, ako to pravo ne ostvaruju po nekom drugom osnovu.”

Međutim, dalje, član 65 se fokusira na zaštitu majke i djeteta u opštem obliku, navodeći da “...majka i dijete uživaju posebnu zaštitu”. Očigledno, na ženu se gleda isključivo kao na majku i ta uloga joj donosi poseban status.

Preporuke:

- Uključiti opštu klauzulu koja dozvoljava uvođenje posebnih mjera za one koji se nalaze u nejednakom položaju u društvu.
- Uključiti širu odredbu koja bi pomogla u naglašavanju privremene prirode posebnih mjera koje imaju za cilj ispravljanje istorijskih, strukturalnih nejednakosti.

8) Prava žena

Ne postoje odredbe koje naglašavaju prava žena kao takva, osim onih koja su detaljno prikazana u “*Odredbama pozitivne / afirmativne akcije*”, a u njima je žena predstavljena kao majka. Žena, u nekim drugim aspektima, je nevidljiva u ovom aktu.

9) Pravo na svojinu

Ovo pitanje je definisano na nivou principa “Pravo svojine je neprikosnoveno. Nijedno lice ne može biti lišeno prava na svojinu, osim kada to zahtijeva javni interes, uz nadoknadu određenu u skladu sa tržišnom vrijednošću”.

Ova odredba je previše uopštena i u principu jedina joj je svrha da da legitimitet pravu muškaraca na svojinu kroz ovaj akt, umjesto da zaštiti jednaka prava muškaraca i žena. Uporište za to se nalazi u kontinuiranoj prevlasti tradicije običajnog prava koja ograničava pravo na svojinu žena bez obzira na zakonska rješenja.

Preporuka:

- Neizmjerne je važno odrediti ko može biti nosilac prava svojine

i preporučljiva je sljedeća formulacija: “Muškarci i žene imaju jednaka prava na svojinu”.

10) Sloboda udruživanja

Sloboda udruživanja je garantovana članom 51, uključujući odredbu koja takođe predviđa da “Država pomaže politička i druga udruženja, kada za to postoji javni interes.”

Zanimljivo je napomenuti da među razlozima za zabranu političkih i drugih organizacija, čak iako postoji dosta iscrpna lista zabrana koja se tiču mržnje, u Nacrtu ustava ne postoji kategorija mržnje na osnovu roda, osim ako se ne podrazumijeva pod “drugim”.

Preporuka:

- Uključiti kategoriju mržnje na osnovu roda u ove odredbe, jer bi to osnažilo cijelu odredbu i obezbijedilo dodatnu građansku zaštitu jednako i muškarcima i ženama, s obzirom na to da mržnja na osnovu roda može biti usmjerena i protiv muškaraca i protiv žena. Ovo jasno pokazuje kako se rod odnosi na društvene uloge i shvatanja i stoga nije ograničen isključivo na “žene”.

Ekonomska, socijalna i kulturna prava

Ne postoji garancija zaštite već stečenih prava, a trebalo bi je uključiti imajući na umu afirmativne akcije koje štite ova prava u vezi sa porodijskim odsustvom. Naime, evropski standardi⁷⁷ predviđaju minimalan set standarda, što bi značilo da Crna Gora može da koristi postojeće odredbe koje su povoljnije za one na koje se odnose. Preciznije, postojećim Zakonom o radu (član 82) omogućava se ženama da uzmu porodijsko odsustvo u trajanju od 365 dana, što je mnogo više nego što je predviđeno direktivama EU. Pored toga, član 23 CEDAW-a kaže da međunarodno pravo ima primat nad domaćim pravom, osim ako je domaće pravo naprednije. (“Ništa u ovoj Konvenciji neće uticati na odredbe koje su povoljnije za postizanje jednakosti između muškaraca i žena.”)

Svi građani imaju pravo na ekonomske, socijalne i kulturne slobode i prava propisana ovim Ustavom bez obzira na njihov pol i rod.

⁷⁷ Direktiva 95/85/EEC o zapošljenim trudnim ženama i majkama, Direktiva 86/623/EEC o zaštiti samozapošljenih žena tokom trudnoće i majčinstva, Direktiva 94/34/EEC o porodijskom odsustvu.

11) Ravnopravnost pri zapošljavanju/jednaka zarada za isti posao

Opšte odredbe člana 56 garantuju “...pravo na rad, slobodan izbor zanimanja i zapošljavanja, na pravične i humane uslove rada i na zaštitu za vrijeme nezapošljenosti”. Član 57 među pravima zapošljenih definiše da “...zapošljeni imaju pravo na adekvatnu zaradu”, ali nije objašnjeno da li se ovo odnosi na nadoknadu za rad ili vrijednost i što tačno “adekvatno” znači. Formulacija je data u muškom rodu množine. Ova odredba bi mogla biti preciznije data ukoliko bi glasila “muškarci i žene imaju pravo na jednaku zaradu za isti posao”⁷⁸ i trebalo bi je još ojačati garantujući poštovanje porodijskog odsustva (ovo je uključeno u ekspertsku verziju u članu 68)⁷⁹. U ekspertskoj verziji je, takođe, naznačeno da “Svako slobodno bira poziv i zapošljenje i svakome je pod jednakim uslovima dostupno svako radno mjesto” (član 67).

Isti član predviđa da “Omladina, žene i lica sa invaliditetom imaju pravo na posebnu zaštitu na radu”, ali ne postoje detaljnije odredbe koje se tiču zaštite posla, bezbjednosti posla za trudnice, itd. Ekspertska verzija sadrži ove klauzule koje garantuju “...pravo majci na materijalnu pomoć države za određeni period vremena, utvrđen zakonom, prije i poslije porođaja.” (član 66). Takođe, taj isti tekst podržava zaštitu posla tokom trudnoće kroz odredbu “...zapošljene majke imaju pravo na posebnu zaštitu tokom trudnoće, pravo na porodijsko odsustvo u trajanju određenom zakonom, pravo na nadoknadu zarade za vrijeme porodijskog odsustva i druga prava utvrđena zakonom”.

Preporuka:

- Koristiti ova rješenja iz ekspertske verzije kao model za novi Ustav vezano za jednakost pri zapošljavanju jer ekspertska verzija predviđa detaljnija prava žena tokom trudnoće i jasno oslikava trudnoću kao privremeno stanje. Ova formulacija ne stavlja ženu u stalnu ulogu majke koja je inkompatibilna sa radnim životom.

12) Brak/Porodica/Trudnoća/Nasljeđivanje

Nacrt ustava obezbjeđuje jednaka prava u vezi sa brakom koji “...se može zaključiti uz slobodan pristanak žene i muškarca” (član 63). Ustav ne prepoznaje brak između osoba istog pola, a s obzirom da je Crna Gora u poziciji da modernizuje svoj Ustav u skladu sa međunarodnim standardima, ovo bi trebalo uključiti.

78 Na osnovu CEDAW i nacrta evropskog Ustava član 214.

79 Član 68 ekspertske verzije, stav II glasi: „Svako ima pravo na zaštitu od otkaza povezanog sa materinstvom i vršenjem roditeljskog prava po rođenju djeteta“.

Odredba koja se tiče porodice predviđa da “Porodica uživa posebnu zaštitu. Roditelji su obavezni da brinu o djeci, da ih vaspitavaju i školuju. Djeca su obavezna da se staraju o svojim roditeljima kojima je potrebna pomoć. Djeca rođena van braka imaju ista prava i obaveze kao i djeca rođena u braku.” (član 64). Pravo nasljeđivanja je garantovano (član 82), ali ova odredba je problematična uzimajući u obzir praksu i prevlast običajnog prava, što će kasnije biti detaljnije obrazloženo. Preporučuje se formulacija iz dijela *Pravo svojine* kako bi se obezbijedilo pravo žena na nasljedstvo, uprkos jakog uticaja običajnog prava.

Isti dio akta predviđa da “Majka i djeca uživaju posebnu zaštitu. Država je dužna da stvara uslove kojima se podstiče rađanje djece” (član 65). Očigledno, na ženu se gleda samo kao na majku u ovom kontekstu koji je prilično problematičan za rodnu ravnopravnost. Takođe, nije jasno što tačno znači “posebna zaštita”, ali se očekuje da ovo detaljnije bude definisano u odgovarajućim zakonima. Štoviše, posljednji dio citiranog člana ozbiljno smanjuje pravo žena na reproduktivni izbor i ne osnažuje rodne uloge, već stavlja teret direktno na žene, umjesto da se bavi društvenim uzrocima pada nataliteta (ekonomskim, političkim, socijalnim, itd.) Nažalost, ovo takođe utiče na pristup abortusu, o čemu je ranije bilo riječi.

Član 12(1) CEDAW-a koji kaže -

“1. Države potpisnice će preduzeti sve odgovarajuće mjere kako bi eliminisale diskriminaciju protiv žena u polju zdravstvene zaštite kako bi obezbijedile, na osnovu jednakosti muškaraca i žena, pristup službama zdravstvene zaštite, uključujući i onim u vezi sa planiranjem porodice.”

trebao bi služiti kao primjer dobre prakse kako država može intervenisati u slučajevima koji se tiču majčinstva i shodno tome biti inkorporiran u tekst.

Međutim, ne postoje odredbe koje se bave nasiljem u porodici.

Preporuka:

- Uključiti odredbe kojima bi se uticalo da država može i treba da podržava inicijative planiranja porodice kroz socijalne službe koje pružaju brigu o djeci, ali ne bi trebalo samo da podstiče rađanje djece.
- Uključiti posebno pravo kojim se garantuje i muškarcima i ženama jednako pravo nasljeđa.

- Uključiti odredbu koja zabranjuje seksualno i rodno nasilje.

13) Djeca/Abortus

Abortus nije definisan Nacrtom ustava. Postoji utisak da su oni koji su radili na njemu namjerno izbjegli ovo pitanje s obzirom da je jedna parlamentarka⁸⁰ pokrenula diskusiju o ovom pitanju u Ustavotvornoj Skupštini i da ona nije dovela do debate potkrijepljene argumentima. Član 65 uključuje samo podsticanje rađanja, što je korak nazad u poređenju sa ekspertskom verzijom koja je nalagala da „Odlučivanje o rađanju djece je slobodno, a može se ograničiti samo radi zaštite zdravlja majke.” (član 63).

Preporuke:

- Uključiti odredbu koja garantuje jednaka prava roditeljima da donesu odluku o broju djece i da se osnaže drugi djelovi koji se odnose na mogućnosti države da obezbijedi adekvatne uslove za rađanje djece (na primjer: pristup informacijama/obuci o planiranju porodice, pristup vrtićima, adekvatno porodiljsko odsustvo, zaštita posla tokom trudnoće, itd.)
- Uključiti odredbu koja se bavi reproduktivnim zdravljem.

14) Religijsko/Običajno pravo

Ne postoje odredbe o religijskom ili običajnom pravu *vis-à-vis* nacionalnom ustavnom pravu. Ali, vrijedno je pomenuti da se u crnogorskoj stvarnosti običajno pravo primjenjuje u nekim slučajevima na štetu nacionalnog prava. Ovo se posebno odnosi na prava na svojinu i nasljedna prava, gdje se smatra da je društveno prihvatljivo da se sestra odreče svojih nasljednih prava u korist brata ili da se zajednička imovina supružnika vodi na muževljevo ime.

Sadašnji Nacrt predviđa sljedeće „Jamči se pravo svojine. Niko ne može biti lišen prava svojine osim kada to zahtijeva javni interes, uz naknadu tržišne vrijednosti. Prirodna bogatstva, dobra u opštoj upotrebi i stvari od posebnog historijskog značaja su u državnoj svojini.” (član 80) kao i da “se jamči pravo nasljeđivanja” (član 82)

Nadalje, još je često društveno neprihvatljivo ukoliko žena zadrži prava nad zemljom ili nečim sličnim što simbolično pripada direktnom muškom nasljedniku koji nastavlja porodično ime.

⁸⁰ Hidajeta Bajramspahić iz SDP-a se zalagala za to da ženama treba dati pravo da donose odluku o abortusu

Stoga, preporučuje se da se ponovo naglasi primat međunarodnog prava i važnost da se i za prava svojine i nasljeđa omogući da se iznose pred sud. Dobre prakse društava koje imaju sličnu tradiciju u ovom pogledu bi trebalo da se koriste kao uzor i da se koriste formulacije preporučene u *Pravu svojine*.

Preporuka:

- Da se zakonom regulišu detalji o pravu svojine i nasljeđa.

15) Međunarodne obaveze/kontrolni mehanizmi/običajno pravo

Obaveze koji proističu iz međunarodnih ugovora:

Ovaj Nacrt ustava je učinio korak naprijed jasno ističući u članu 8 u vezi sa pravnim poretkom da „Potvrđeni i objavljeni međunarodni ugovori i opšte prihvaćena pravila međunarodnog prava su sastavni dio unutrašnjeg pravnog poretka i imaju primat nad domaćim zakonodavstvom i neposredno se primjenjuju kada odnose uređuju drukčije od unutrašnjeg zakonodavstva.”⁸¹. Ekspertska verzija čak propisuje da bi tumačenje odredbi o ljudskim pravima i slobodama trebalo biti zasnovano „...imajući u vidu njihovu suštinu i smisao, demokratske vrijednosti i u skladu sa standardima sadržanim u odlukama međunarodnih sudskih i drugih institucija koje se brinu o ljudskim pravima i slobodama i njihovoj zaštiti.” (član 20)

Važno je naglasiti da Nacrt ustava uvodi u dijelu o sudovima član 123, stav II, da „Sud sudi na osnovu Ustava, zakona i potvrđenih i objavljenih međunarodnih ugovora.” Slična odredba važi i za državnog tužioca, gdje član 132, stav III, kaže da „Državni tužilac vrši funkciju na osnovu Ustava, zakona i potvrđenih međunarodnih ugovora.”

Kao što je definisano Ustavom, Skupština „...odlučuje o upotrebi jedinica Vojske Crne Gore u međunarodnim snagama”, “potvrđuje međunarodne ugovore” (član 87). Takođe, Predsjednik “...predstavlja Crnu Goru u zemlji i inostranstvu i zaključuje međunarodne ugovore u okviru svoje nadležnosti” (član 100) i da vlada “(1) vodi unutrašnju i spoljnu politiku i ... (4) zaključuje međunarodne ugovore.” (član 105)

81 Ovo je posebno važno u svjetlu činjenice da je Crna Gora ratifikovala CEDAW i da će u predstojećem periodu morati da poštuje preporuke Savjeta Evrope i direktive EU u datoj oblasti.

I na kraju, ali u stvari potvrđujući gore navedeno i osnažujući ga, u poglavlju o Ustavnosti i zakonitosti, član 133. iznova potvrđuje princip međunarodnog prava riječima “Zakon mora biti saglasan sa Ustavom i potvrđenim međunarodnim ugovorima, a drugi propis mora biti saglasan sa Ustavom i zakonom.”

Pravni lijekovi i kontrolni mehanizmi

Ustavni sud je tijelo koje odlučuje „...o usklađenost Ustava sa potvrđenim i objavljenim međunarodnim sporazumima”. Pokretanje procedure za procjenu ustavnosti i zakonitosti pred Ustavnim sudom je dozvoljeno svima (formulacija je data neutralno).

Ustav obezbjeđuje pravni osnov za instituciju Zaštitnika ljudskih prava i sloboda kao „samostalnog i nezavisnog tijela”, a funkcije Zaštitnika će se primjenjivati “na osnovu Ustava, zakona i potvrđenih međunarodnih ugovora”, pridržavajući se „načela pravde i pravičnosti”. (član 76)

16) Vanredno stanje/Nenarušavanje ljudskih prava

Uključivanje odredbe o vanrednom stanju može predstavljati dobru praksu zato što naglašava privremenost takve situacije i obezbjeđuje nediskriminaciju i nenarušavanje ljudskih prava.

U članu 22 koji definiše Privremeno ograničenje prava i sloboda, stav II, stoji „Ograničenje se ne smije činiti po osnovu pola, nacionalnosti, rase, vjere, jezika, etničkog ili društvenog porijekla, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja ili bilo kakvog drugog ličnog svojstva.”

Prema stavu III, sljedeća ljudska prava ne mogu biti ograničena: „ljudsko dostojanstvo; život; nepovrjedivost psihičkog i fizičkog integriteta; bezbjednost; pravično suđenje; pretpostavka nevinosti; kažnjavanje samo na osnovu zakona; zaključenje braka; sloboda misli, savjesti i vjeroispovijesti; državljanstvo; niti ukidati zabrane: nasilne asimilacije, izazivanja nacionalne, rasne i vjerske mržnje i neravnopravnosti, prinudnog rada, retroaktivne primjene zakona i drugih propisa.” Preporuka bi bila da se takođe uključe rodna mržnja i neravnopravnost.

Skupština je nadležna za proglašavanje „ratnog i vanrednog stanja” (članovi 87 i 96).

Preporuke:

- Uključiti rod kao osnov za zabranu diskriminacije tokom vanrednog stanja.
- Uključiti mržnju zasnovanu na rodu kao osnov za zabranu ograničenja tokom vanrednog stanja.

PREGLED PLATFORMI POLITIČKIH PARTIJA PREMA PREUZETIM OBAVEZAMA U VEZI SA RODNIM PITANJEM I PROCJENA PRIMJENE OVIH OBAVEZA

Pregled političkih partija u Skupštini

Nakon posljednjih republičkih izbora održanih, 10. septembra 2006. godine, crnogorska Skupština je konstituisana kao Ustavotvorna skupština sa 81 poslanikom/com.

Apsolutnu većinu sačinjava vladajuća koalicija u čijem su sastavu Demokratska partija socijalista (DPS) i Socijaldemokratska partija (SDP) sa 41 poslanikom/com (DPS ima 33, a SDP 7). U skladu sa predizbornim sporazumom sa Hrvatskom građanskom inicijativom (HGI), ova partija je dobila jedan od osvojenog 41 mandata i takođe čini dio vladajuće koalicije. Od ovog broja samo 6 poslanika su žene (5 poslanica iz DPS-a i 1 iz SDP-a).

Pojedinačno, najjača opoziciona partija je novoosnovani Pokret za promjene (PzP) sa 11 mandata, od kojih 2 mandata pripadaju poslanicama.

Koalicija koju sačinjava nekoliko političkih partija, pod nazivom "Srpska lista"⁸² (SL) ima 12 poslanika, a među njima jednu ženu.

Koalicija Socijalističke narodne partije (SNP), Narodne stranke (NS) i Demokratske srpske stanke (DSS) ima 11 poslanika među kojima nema nijedne žene.

82 Vodeća stranka je Srpska narodna stranka (SNS), ali u koaliciji su takođe i: Srpska radikalna stranka (SRS), Demokratska stranka jedinstava (DSJ), Narodna socijalistička stranka (NSS) i NVO „Srpsko nacionalno vijeće“ (SNV).

Ostale mandate zauzimaju koalicija Liberalne i Bošnjačke stranke sa 3 poslanika i 3 nacionalne albanske stranke⁸³ od kojih svaka ima po 1 poslanika i nijedna od njih nema žene kao parlamentarne predstavnice.

Ukupna zastupljenost žena na izborima održanim 2006. godine je manja nego 2002. godine, ili preciznije 14.6% manja u poređenju sa posljednjim izborima. Od 747 kandidata na izbornim listama bilo je svega 109 žena. Tokom razgovora sa stranačkim liderima, oni su svi opravdavali ovu značajnu podzastupljenost žena u njihovim strankama na pozicijama donosilaca odluka, naglašavajući nezainteresovanost žena. Odbacili su indicije da je možda ovo rezultat bilo kakve moguće diskriminacije.

Do nedavno, samo dvije od navedenih političkih partija su pominjale pitanje roda u svojim programima, u različitim stepenima. Ne postoje zakonski obavezujuće odredbe o kvotama iako su se sami političari obavezali prije izbora da će uključiti 30% žena predstavnika; očito je da niko od njih nije poštovao preuzetu obavezu. Svi lideri glavnih političkih partija su muškarci i samo u nekoliko manjih partija žene zauzimaju funkciju potpredsjednica.⁸⁴

U okviru svog skupštinskog i partijskog rada, niko ne dovodi u pitanje princip rodne ravnopravnosti, ali postoji jasan nedostatak afirmativne akcije i žene često ostaju nevidljive u vladajućim tijelima ključnih igrača, što se kao pojava lako prenosi na značajne funkcije u institucijama. Rodno senzitivni jezik se ne koristi, iako ima nekih pomaka na tom polju.

Analiza političkih partija prema njihovom stavu o pitanju roda

Predmet detaljne analize su: Demokratska partija socijalista (DPS), Socijaldemokratska partija (SDP) iz vladajuće koalicije, Pokret za promjene (PzP) i Socijalistička narodna partija (SNP) iz opozicije i Bošnjačka stranka (BS) takođe iz opozicije, ali ovdje više u svojstvu najveće nacionalne stranke.

83 Demokratska unija Albanaca (DUA), Demokratski savez Albanaca u Crnoj Gori (DSCG) i Partija demokratskog prosperiteta (PDP), i Albanska alternativa (AA)

84 Objе potpredsjednice Demokratske srpske stranke (DSS) su žene, a jedna od potpredsjednica u Liberalnoj partiji (LP) je žena

Nazivi stranaka ne oslikavaju neminovno njihovu politiku u okviru sličnih partija ili međunarodnih grupacija. Analiza obuhvata njihove političke platforme i bitne dokumente, kao što su statuti i različite deklaracije, praćene razgovorima sa stranačkim liderima i osobama koje su aktivne na ovom polju.

Demokratska partija socijalista (DPS)

Program partije usvojen na kongresu, održanom 19. maja, 2007. godine, nosi naslov „Za evropski kvalitet života” i čine ga sljedeći djelovi: za evropski kvalitet života; za sadašnjost i budućnost – za Crnu Goru društvo napretka; za Crnu Goru društvo evropskih i evroatlanskih integracija, multilaterizma, tradicionalnih prijateljskih veza i dobrosusjedstva; za Crnu Goru društvo daljeg razvoja demokratije; za Crnu Goru pravnu i efikasnu državu; za Crnu Goru društvo zaposlenih; za Crnu Goru društvo koje se gradi; za Crnu Goru društvo visokog turizma; za Crnu Goru društvo dobrih domaćina; za Crnu Goru društvo bržeg regionalnog razvoja; za Crnu Goru društvo energetske efikasnosti, ekologije i ekonomičnosti; za Crnu Goru društvo većih plata i penzija; za Crnu Goru društvo pravde; za Crnu Goru društvo mladih; za Crnu Goru društvo znanja; za Crnu Goru društvo zdravlja; za Crnu Goru društvo multietničke i multikulturne tolerancije; za Crnu Goru društvo kulturnog identiteta; za Crnu Goru društvo uspješnog sporta; za Crnu Goru društvo rodne ravnopravnosti; za Crnu Goru decentralizovano društvo; za Crnu Goru za DPS.⁸⁵

U dijelu “Za Crnu Goru društvo rodne ravnopravnosti” stoji: “Žene i muškarci imaju jednak status u društvu, jednako su prisutni u svim područjima javnog i privatnog života, imaju jednake mogućnosti za ostvarenje svojih prava. Naša želja i naš cilj jeste da svako ljudsko biće ima jednaka prava i mogućnosti za uspjeh, bez obzira na različitosti”. Nešto opštija odrednica je data u dijelu „Za Crnu Goru društvo pravde” gdje se navodi: „Naša privrženost vladavini prava i zaštiti svih zakonom zagarantovanih prava i sloboda građana podrazumijeva i društvo pravde i jednakosti pred zakonom. Svi nijesmo isti i svi ne možemo jednako, ali svako u našem društvu ima jednako pravo i šansu da pokaže svoje prednosti, svoj rad i svoje sposobnosti.”

Ovo je značajan napredak u odnosu na prethodni program iz 2001. godine, koji je jedva išta imao što se odnosilo na pitanje roda, a isto se odnosi i na izborni program iz 2006. godine. U intervjuima sa sagovornicima, vođenim prije Kongresa, ove promjene su najavljene, kao dio napora da se unaprijedi pitanje rodne ravnopravnosti unutar partije.⁸⁶

Novi statut, takođe usvojen na majskom kongresu je pisan rodno senzitivnim jezikom i među osnovnim principima partije navodi i afirmaciju rodne ravnopravnosti. Iako u navođenju organa partije nije posebno navedena Organizacija žena, ona se pojavljuje u kontekstu članova različitih organa po samoj funkciji, uglavnom na nižim nivoima. Takođe, član 48 Statuta kaže da „Partija ima Organizaciju žena. Naziv Organizacije, način i oblici organizovanja žena utvrđuju se posebnom odlukom Glavnog odbora.” Vrijedno je pomena da su tokom glasanja za novoizabrani Glavni odbor, koji je najviši organ političkog rukovođenja i ostvarivanja politike partije, vodeće na listi po broju glasova bile upravo žene, na čelu sa šeficom Kancelarije za ravnopravnost polova.

DPS okuplja, po njihovim sopstvenim izjavama, u smislu članstva, 55% muškaraca i 45% žena, a smatraju da imaju manje-više istu podršku u biračkom tijelu među ženama i muškarcima. Kada se radi o pozicijama donosilaca odluka, ove brojke su mnogo drugačije: od 16 članova/ca predsjedništva partija jedna je žena (što je napredak u odnosu na ranije), od 10 članova/ca Izvršnog odbora 1 je žena, a od 204 člana/ice Glavnog odbora njih 24 su žene. Na lokalnom nivou ima 12,19% žena, a nema nijedne predsjednice lokalnog odbora, dok je među izvršnim lokalnim odborima 9% žena i 5% predsjednica mjesnih odbora su žene.⁸⁷

Ranije je postojala neformalna grupa “Ženska alijansa DPS-a – ŽAD” u okviru partije i ovo je formalizovano na kongresu, kao što je i najavljeno. Neki od intervjuisanih su podvukli da je rad žena unutar partije bio važan i vidljiv, čak i kad nijesu bile formalno organizovane. Oni tvrde da je partija otvorena za učešće žena “u okviru njihovih sopstvenih interesa i spremnosti da private obaveze”⁸⁸ a da ne postoji ništa što bi se moglo

86 Intervjui su vođeni sa Milom Đukanovićem, predsjednikom DPS-a, Ljubicom - Beбом Džaković, članicom Glavnog odbora i predsjednicom skupštinskog Odbora za rodnu ravnopravnost i Nadom Drobnjak, tada članicom Glavnog odbora (sada Predsjedništva) i šeficom Kancelarije za ravnopravnost polova Vlade Crne Gore.

87 Podaci koji se odnose na strukturu lokalnih organa su dati od strane Mila Đukanovića.

88 Iz intervju sa Milom Đukanovićem.

podvesti pod diskriminaciju po osnovu roda u partiji, kao i da žene često odbijaju partijske i državne funkcije zbog svojih privatnih razloga. Takođe, naglasili su da je rodna ravnopravnost posebno promovisana unutar partijskog podmlatka gdje Savjet omladine DPS-a, u okviru svoje interne, strukture ima Komisija za rodnu ravnopravnost i u okviru kojeg su zastupljene žene, kako među članstvom tako i rukovodstvom, što može biti indikator nekih novih tendencija unutar partije.

Žene su prisutne u Skupštini sa 15,15%, ali nema preciznih podataka koji se odnose na odbornice u 21 opštini. Na poziciji predsjednica lokalnih Skupština su 3 žene⁸⁹ i, po navodima sagovornika, učešće žena u upravnim odborima je značajno ali ne postoje precizni podaci o tome. Jedna žena je gradonačelnica.⁹⁰ U skupštinskom Odboru za ustavna pitanja ima svih 6 poslanika i svi su muškarci, a u Odboru za rodnu ravnopravnost su 4 poslanice i 1 poslanik. Kao partija imaju poziciju predsjednice ovog odbora.

Kada se radi o prioritetima DPS-a koji se tiču žena i roda, sagovornici i sagovornice navode da ovi uključuju: zaštitu žena kroz jednako pravo na rad, posebnu zaštitu žene kao majke, unaprjeđenje zdravstvene zaštite za ženu, kao i stvaranje prostora za intenzivnije učešće žena u rukovodstvu DPS-a i ohrabivanje žena da koriste različite mogućnosti u društvu.

Ne postoje posebne aktivnosti i politike koje se tiču žena i roda, oni radije naglašavaju da “cjelokupne aktivnosti i realizacija programskih opredjeljenja DPS uvažava ulogu žene u društvu i porodici i afirmiše senzibilitet prema rodnoj ravnopravnosti”, kao i da ovo za DPS predstavlja “razumijevanje odnosa među rodovima i njihovu ravnopravnost” pri čemu brojke nijesu ključni indikatori.

Partija nema formalnih kvota za svoju internu strukturu. Očekivanja da će ovo biti zastupljeno na kongresu se nijesu obistinila. Interesantno je primijetiti da je ova partija, u jednom kratkom ali osjetljivom periodu, imala ženu predsjednicu⁹¹.

DPS je imao i još ima ključnu ulogu u ustavnom procesu, a po njima “suštinsko opredjeljenje DPS je da Ustav sadrži najviše evropske

89 Bar, Niksic and Cetinje

90 Kotor

91 dr Milica Pejanović - Djurišić

standarde u svim oblastima.”⁹² Rodna ravnopravnost nije bila u fokusu njihove pažnje, ali intervjuisani podvlače da su njihovi poslanici, posebno predsjednik Kluba poslanika⁹³, aktivno učestvovali na različitim događajima koji su analizirali Nacrt ustava iz rodne perspektive.

I predsjednik partije i jedna članica Glavnog odbora⁹⁴, koja je istovremeno i šefica vladine Kancelarije za ravnopravnost polova, prave jasnu razliku između pola i roda, svjesni su sadržaja CEDAW-a i obaveza koje time nastaju za državu i tvrde da partija radi na njihovoj primjeni kroz obrazovanje svojih članova, a mnogo više kroz institucije, s obzirom da su vladajuća partija. Treba napomenuti da druga članica Glavnog odbora i predsjednica skupštinskog Odbora za rodnu ravnopravnost ne nalazi da je ova razlika važna, niti odaje utisak da joj je poznat sadržaj CEDAW-a ili drugih relevantnih dokumenata iz ove oblasti.

Postoji jasan jaz između izjava prikupljenih tokom intervjua i činjenica. Takođe, imajući u vidu da se radi o vladajućoj partiji teško je uzeti “zdravo za gotovo” izraženu posvećenost uspostavljanju rodne ravnopravnosti u poređenju sa stvarnim rezultatima, kako u partiji tako i kroz odlučujuće pozicije u institucijama, i druge prateće mjere.

Socijaldemokratska partija (SDP)

Njihov program je usvojen na kongresu partije 2001. godine i čine ga sljedeći djelovi: kako smo počeli, temeljne vrijednosti, programska opredjeljenja (uspostavljanje Crne Gore kao nezavisne i međunarodno priznate države, demokratski karakter države i funkcije državnih organa, slobode i prava građana, ekonomske reforme, socijalna politika, zdravstvo, obrazovanje, kultura, prostorni razvoj i urbanizam, mladi kao snaga reformi, ravnopravan položaj žena).

Iako je to posljednji dio programa, pitanja roda su dobila značajan prostor. Jasno je navedeno da u ispunjavanju svojih programskih ciljeva i politike SDP-a, posebno mjesto zauzimaju “aktivnosti na uspostavljanju ravnopravnosti polova” utemeljene na:

- uvažavanju principa da se sloboda i pravda zasnivaju na priznavanju suštinskog dostojanstva svakog čovjeka, jednakog

92 Iz intervjua sa Milom Đukanovićem

93 Miodrag Vuković

94 Nakon Kongresa je izabrana za članicu Predsjedništva

i neotuđivog prava svih građana – žena i muškaraca, odnosno da je ravnopravnost polova pitanje osnovnih ljudskih prava i sloboda;

- prepoznavanju potrebe da u demokratskom društvu struktura predstavnika u organima vlasti mora odražavati strukturu biračkog tijela;
- realnoj ocjeni da žene nijesu ravnopravno zastupljene u predstavničkim i drugim organima, odnosno na svim mjestima odlučivanja.

U skladu sa ovim, SDP se obavezuje za zalaganje za:

- unaprjeđivanje svijesti javnosti o značaju ravnopravnosti polova, odnosno ostvarivanju ženskih prava u procesu demokratizacije i napretka društva;
- podsticanje i ohrabrivanje žena za prihvatanje političkog ili javnog angažmana;
- obezbjeđivanje pravne regulative kojom bi se poboljšao položaj žene na radnom mjestu i u porodici, kao i bolji status i prava žena domaćica;
- preduzimanje mjere za sprječavanje i eliminisanje svih oblika diskriminacije na polnoj osnovi i svih oblika nasilja nad ženama, nasilja u porodici i trgovine ženama;
- sveobuhvatnu zaštitu prava žena;
- implementaciju dokumenata OUN o pravima žena u domaće zakonodavstvo⁹⁵.

Statut SDP-a je definisao kao stalno tijelo partije organizaciju po imenu Forum žena, čija je predsjednica automatski članica Glavnog odbora i Predsjedništva SDP-a. Lokalni odbori imaju istu vrstu organizacione strukture. Pored toga, Dio VII koji uređuje oblike posebnog organizovanja partije, u članovima 73 i 74, daje preciznu definiciju Forum žena čiji su ciljevi: ravnopravnost polova; veće učešće žena u političkom i javnom životu; poboljšanje položaja žena u društvu i porodici i pružanje pomoći ženi i porodici. Forumom upravlja predsjednica koja je birana među članicama stranke i Forum ima svoj poslovnik o radu.

Tokom razgovora, svi sagovornici/ce su izrazili potpunu posvećenost pitanju rodne ravnopravnosti.⁹⁶

95 Izvor: www.sdp.cg.yu

96 Razgovori su vođeni sa Rifatom Rastoderom, potpredsjednikom SDP-a i potpredsjednikom Skupštine i Mirel Radić - Ljubisavljević, predsjednicom Forum žena SDP-a i članicom Predsjedništva.

Potpredsjednik podsjeća da postoji obaveza da 30% članova partije budu žene, ali nema tačne podatke o postojećoj strukturi partije. Činjenicu da se nijesu prikupljali statistički podaci o rodnoj zastupljenosti je potvrdila i druga sagovornica.⁹⁷ Pored toga, on takođe nije mogao dati informacije o ženama koje zauzimaju visoke funkcije u partijskoj strukturi, ali je priznao da broj žena nije ni približan procentu koji bi bio „adekvatan za jednak položaj žena” i da je potrebno da se nastavi rad na tom pitanju kako bi se situacija poboljšala. Druga sagovornica je izjavila da su 2 žene u Predsjedništvu od 15 članova, a da je u Glavnom odboru od 73 člana, 11 žena. Na pitanje da li preduzimaju kakve radnje kako bi promijenili situaciju, on je podsjetio na činjenicu da su oni prva partije koja je osnovala žensku organizaciju i uvela princip da je predsjednica ženske organizacije automatski članica predsjedništva stranke i da su takođe uveli obavezu da 30% članova moraju biti žene.

Ne postoji analiza sastava glasačkog tijela na osnovu roda, niti postoje planovi da se napravi takva analiza.

U klubu poslanika od 7 poslanika, 1 je žena, ali Forum žena nije uticao na tu odluku. Nju su donijeli drugi organi partije. Kada se radi o zastupljenosti žena u lokalnim samoupravama, oni nemaju tačne podatke, iako tvrde da bi se do njih lako moglo doći.⁹⁸ S obzirom na to da su “mala stranka sa svega nekoliko odbornika po opštinama teško je voditi računa o kriterijumima”⁹⁹ i u praksi su četiri, u četiri različite opštine. Isto važi i za upravne odbore.

Imaju dva poslanika u Ustavnom odboru i jednu poslanicu u Odboru za rodnu ravnopravnost.

Nakon što su iscrpno obradili pitanje rodne ravnopravnosti u programu partije, oni su iznijeli uvjerenje da bi ovo pitanje trebalo biti definisano Ustavom kako bi se olakšao proces postizanja istinske rodne ravnopravnosti. Potpredsjednik nije detaljno upućen u aktivnosti Foruma žena.

Što se tiče ustavnog procesa, oni su najviše razmatrali ljudska i manjinska prava, pitanja povezana sa konceptom države socijalne pravde, obrazovanjem i u ovom kontekstu su se bavili rodnom ravnopravnošću. Uprkos tome, sagovornik nije pradio razliku između pola i roda i izgleda da nije detaljno

97 Mirel Radic - Ljubisavljević

98 Obećali su da će ih poslati, ali nijesu

99 Iz intervjua sa Rifatom Rastodereom

bio upoznat sa sadržajem CEDAW-a. Druga sagovornica u punoj mjeri poznaje problematiku i međunarodne mehanizme u ovoj oblasti.

Iako je ova partija napravila prvi korak time što je uključila rodna pitanja u svoja osnovna dokumenta, ostaje procjep između proklamovanih principa i ciljeva i prakse, posebno imajući u vidu da su već prilično dugo dio vladajuće koalicije i da im na raspolaganju stoji mnogo više mogućnosti nego opozicionim partijama.

Pokret za promjene (PzP)

Ova najmlađa stranka u spektru političkih partija je nastala iz NVO-a „Grupa za promjene”. Radi se o pojedinačno najjačoj opozicionoj stranci koja je osnovana u julu 2006. godine, kada je usvojila program i statut na svom Osnivačkom kongresu¹⁰⁰.

Obiman program obuhvata: temeljne principe, deklaraciju o političkom djelovanju, prioritete aktivnosti nove vlade (diskontinuitet sa totalitarnim načinom vladanja, preispitivanje kršenja ljudskih prava od 1945. godine, porez na bogatstvo stečeno od 1990. godine, reviziju dosadašnjeg procesa privatizacije, pisanje novog ustava), programska opredjeljenja (država zasnovana na vladini prava, državna uprava i lokalna samouprava, ekonomska politika, obrazovanje, nauka i tehnologija, zdravstvena zaštita, kultura, mediji, sport, ekologija, nacionalne strategije i programi, restitucija, društvena pitanja, odnos prema vjerskim institucijama i zajednicama, odnos prema nacionalnom pitanju, odnos prema drugim političkim partijama, planovi za razvoj civilnog društva, nacionalna bezbjednost, spoljna politika).

U okviru Temeljnih principa naglašeno je „princip ravnopravnosti je osnova dobre vladavine i stabilnog društva. Stoga, PzP teži da postigne i da u potpunosti primijeni/poštuje princip jednakosti. Ovo je naročito važno u oblasti rodne ravnopravnosti i PzP će neumorno raditi u pravcu uspostavljanja ovog principa na različitim nivoima: u porodici, na radnom mjestu, u javnom i društvenom životu.”

Dalje, u Deklaraciji o političkom djelovanju, “ravnopravnost svih građana” je naglašena kao jedna od osnova moderne i demokratske Crne Gore.

100

Izvor: www.promjene.org

U dijelu koji se odnosi na Društvena pitanja, u poglavlju O porodici, predviđen je niz afirmativnih akcija za majke i djecu. Prema ovom programu PzP se zalaže za “pronatalnu populacionu politiku u pravcu uvećanja stanovništva”.

Statut Pokreta za promjene je napisan rodno senzitivnim jezikom. U poglavlju VIII, koje se bavi Posebnim (interesnim) oblicima organizovanja, predviđeno je osnivanje Ženskog kluba i Ženske mreže kao dobrovoljnih organizacija koje čine članice PzP-a. Njihov cilj je bavljenje položajem i pravima žena u društvu, rad na ostvarivanju prava žena u skladu sa evropskim standardima i zalaganje za aktivno učešće žena na svim nivoima i u svim aktivnostima partije. Organizacija i djelovanje Ženskog kluba i Mreže žena uređuje se Pravilnikom donijetim od strane Predsjedništva partije na prijedlog samog Ženskog kluba i Ženske mreže.

Tokom razgovora, sagovornici i sagovornice su naglasili da ova stranka pruža svima jednake mogućnosti.¹⁰¹

Oni imaju preciznu bazu podataka o članstvu i potencijalnim članovima/cama, i navode da je odnos žena i muškaraca izbalansiran.¹⁰² U predsjedništvu stranke od 15 članova, 2 su žene, a u parlamentarnom klubu od 11 poslaničkih mjesta, 2 zauzimaju poslanice. Više ili manje isti je sastav i na lokalnom nivou u opštinama gdje imaju odbornike/ce.¹⁰³

U stranci postoji Ženska mreža kao nezavisna interesna organizacija, i svaki opštinski odbor, pored redovnih kandidata za druga tijela, uključuje jednu kandidatkinju iz Ženske mreže.

Posljednje interno istaživanje pokazuje da žene čine 55,5% njihovih glasača, a muškarci 44,5%. Uprkos tome, tokom izborne kampanje nije posvećena nikakva posebna pažnja ženama kao glasačkom tijelu, već su se ovom tijelu obraćali uopštenom porukom. Tokom izborne kampanje, na konvencijama stranke obično je bilo od 7 do 10 govornika, od kojih su uvijek makar 3 bile žene. Predsjednik partije je naglasio da je rodna

101 Razgovori su vođeni sa Nebojšom Medojevićem, predsjednikom stranke i dr Majom Kostić - Mandić, članicom predsjedništva i poslanicom koja je takođe i članica Ustavnog odbora.

102 U tom kontekstu je predsjednik PzP-a istakao da su za 8. mart koristili podatke iz svoje baze podataka kako bi poslali čestitku svim članicama.

103 Podgorica, Bar, Kolašin, Bijelo Polje, Pljevlja, Berane, Andrijevica.

ravnopravnost dio promjena kojima stranka stremi.

U Ustavnom odboru imaju 2 člana od kojih je 1 žena, a 2 poslanice su članice Odbora za rodnu ravnopravnost.

U skladu sa programom i prioritetima partije, poslanici u Ustavnom odboru su bili aktivni u unošenju odredbi o rodnoj ravnopravnosti u Nacrt ustava i zbog toga su imali komunikaciju sa ženskim NVO, pokušavajući da uključe što više njihovih prijedloga. Nažalost, iako je njihova poslanica u Ustavnom odboru dr Maja Kostić - Mandić bila jako uporna, sve ove odredbe se nijesu našle u posljednjoj verziji Nacrta ustava.

U stranci nijesu definisali rodne kvote, ali su potpisali Deklaraciju o rodnoj ravnopravnosti koja propisuje kvotu od 30%. Priznaju da nemaju dovoljno aktivistkinja koje žele da se profesionalno uključe u politiku i kažu da će dostizanje ove kvote „zavisiti od žena koje posjeduju profesionalno i stručno znanje kojima će stranka ponuditi angažovanje u politici,” naglašavajući da imaju razumijevanja prema potrebama žena za porodicom i da žele da se pozabave ovim potrebama.

Glavni prioritet stranke u ustavotvornom procesu bila je organizacija vlasti u skladu sa evropskim standardima, i oni tvrde da pitanje rodne ravnopravnosti spada takođe i pod ovo pitanje. Pored toga, pokušavaju da daju svoj doprinos u prevazilaženju postojećih podjela u vezi identiteta i prpratnih pitanja. Za njih su pitanja od posebne važnosti reizbor sudija i tužilaca i ljudska prava¹⁰⁴.

Predsjednik ne smatra da je važna razlika između pola i roda, ali priznaje da nije stručnjak za datu temu. Međutim, naglasio je da su neki drugi članovi i članice stranke više posvećeni tom pitanju, da ih konsultuje i da poštuje njihove savjete. Stav stranke je da se sve međunarodne obaveze moraju poštovati i u tom kontekstu oni će pomoći proces pokrećući debate o specifičnim pitanjima i u Skupštini i uopšte, podržati inicijative NVO-a, zakone, itd. Takođe, oboje su pomenuli kontakte sa lokalnim i međunarodnim organizacijama koje se bave ovim pitanjima. Sagovornica¹⁰⁵ je potpuno svjesna sadržaja CEDAW-a i zalaže se da neki njegovi djelovi budu uključeni direktno u Ustav. Rekla je da je dobila retoričku podršku u vezi prijedloga koje je dala o rodnoj ravnopravnosti, ali da na kraju ipak nije puno od toga uključeno.

104 Iz intervju s Nebojšom Medojevićem

105 Dr Maja Kostić - Mandić

Čini se da je ova stranka, do sada, najviše od svih uspjela da izbalansira stranačka dokumenta sa praksom, mada je činjenica da postoji svega godinu dana i da ostaje da se vidi u nastupajućem periodu u kojoj će mjeri ovaj balans biti održan.

Socijalistička narodna partija (SNP)

Njihov program datira iz 1998. godine i sačinjen je od sljedećih djelova: partija, glavni ciljevi, Republika Crna Gora, Savezna republika Jugoslavija, građansko društvo, demokratska vlast, ekonomski razvoj, tradicija i progres, javnost, međunarodni odnosi i aktivnosti, saradnja sa drugim partijama, načini borbe za vlast.

U ovim poglavljima ne pominje se rod kao takav.

Međutim, u dijelu sa naslovom „Republika Crna Gora” istaknuto je da: „Građani su jednaki pred zakonom i ne mogu biti diskriminirani po nacionalnom, vjerskom, imovinskom ili bilo kojem drugom osnovu”. Takođe, unutar dijela “Građansko društvo” kaže se da SNP vidi “ostvarivanje svojih programskih ciljeva u građanskom društvu utemeljenom na slobodi građana kao centralnoj vrijednosti”, i da se zalaže “za dalju izgradnju građanskog društva kao zajednice slobodnih ljudi čija su prava i slobode neprikosnoveni – zagarantovani i zaštićeni od sfere javne vlasti, odnosno političke države”. SNP ističe svoju posvećenost “državi baziranoj na vladavini prava u kojoj je obezbijedena djelotvorna primjena i poštovanje principa zakonitosti i pravna jednakost građana”.

U deklaraciji, usvojenoj 26. novembra 2006. godine, na posljednjem Kongresu SNP-a, ova partija ističe svoju “posvećenost razvoju Crne Gore kao demokratske, građanske, multietničke i multikonfesionalne države slobodnih, suverenih i ravnopravnih građana.”¹⁰⁶

Statut SNP-a, uključujući i izmjene unijete na posljednjem Kongresu, ne sadrži odredbe koje bi podstakle afirmativnu akciju, kao što bi bile kvote ili nešto slično.

Partija je nedavno organizovala okrugli sto o rodnoj ravnopravnosti u odnosu na perspektivu evropskih integracija ali, uopšte uzev, nijedna

druga slična aktivnost nije primijećena i oni trenutno nemaju aktivnu žensku grupu organizovanu unutar partije.

U intervjuima, svi sagovornici i sagovornice su istakli posvećenost partije primjeni principa rodne ravnopravnosti.¹⁰⁷

Ipak, oni priznaju da trenutno žene ne čine čak ni 30% partijskog članstva, ali ne preciziraju tačne cifre. Interesantno je da u poređenju sa ostalim partijama oni imaju više žena na opštinskim nivoima nego u centralnim strukturama i jedan je od „partijskih ciljeva u sljedećem tromjesečju da taj broj dovedu do 30% što bi dovelo do povećanja broja žena u glavnom odboru za 200% u odnosu na trenutno stanje stvari”. Međutim, zastupljenost žena zavisi od Ženskog foruma koji je do sad postojao ali „nije bio organizovan na pravi način”.¹⁰⁸ Ovo će se promijeniti s njegovom reorganizacijom koja će „uključiti organizaciju od dna do vrha”.¹⁰⁹

Partija nikad nije sprovela istraživanje o sastavu njenih birača, ali su koristili ona koja su izradile druge organizacije¹¹⁰. Međutim, partija je potpuno otvorena za žene¹¹¹ i oni vjeruju da su 55% njihovih glasača žene.

Ova partija nema poslanice. Na nivou lokalnih vlasti procenat odbornica je otprilike 30% sa prospektom za uvećanje. Što se tiče članstva u upravnim odborima ovo je mnogo manje od 30%.

Partija ima 1 poslanika u Ustavnom odboru i 1 poslanika u Odboru za rodnu ravnopravnost, ali ovaj posljednji još nije imenovan.

Činjenica da ne postoji ništa o rodnoj ravnopravnosti u programu partije i pratećim dokumentima opravdava se argumentom da su ovi usvojeni prije jedne decenije, kada ovo pitanje nije bilo u fokusu, ali takođe i činjenicom da oni „više vole da rade u praksi nego da simuliraju što može biti potpuno kontraproduktivno.”

107 Intervjui su sprovedeni sa Srđanom Milićem, predsjednikom partije i Snežanom Jonicom, sekretarkom izvršnog odbora. Tokom intervjuja sa Milićem bila je prisutna i Rada Đurišić, šefica njegovog kabineta i aktivno se uključivala u razgovor u više navrata.

108 Iz intervjuja sa Srđanom Milićem

109 Iz intervjuja sa Srđanom Milićem i Snežanom Jonicom.

110 Kao što je Nacionalni demokratski institut (NDI) koji među ostalim kategorijama pominje domaćice kao 26% od biračkog tijela ove partije.

111 Rada Đurišić

Oni prepoznaju veliki potencijal u kadrovima partije koji su razvijani u ovom pravcu kroz razne programe NVO-a i Kancelarije za ravnopravnost polova i postoje očekivanja da će ovi ljudi raditi više na ojačavanju rodnog senzibiliteta unutar partije.

U procesu izrade Ustava fokus je stavljen na ispunjenje programa i cilja njihove partije, što znači zalaganje za državu socijalne pravde, ekonomskih prava, primata međunarodnog prava i decentralizacije vlasti kao preduslova regionalnog razvoja.

Oni su podržali prijedlog poslanice PzP-a u vezi sa odredbama o rodnoj ravnopravnosti u Ustavu, ali vjeruju da ovo nije dovoljno. Predsjednik partije, kao i druge dvije sagovornice, prave razliku između roda i pola, i smatraju da su ove razlike važne. Intervjuisani su svjesni CEDAW-a i njegovog sadržaja.

Utisak je da je praksa u slučaju ove partije nešto naprednija nego osnovna dokumenta u oblasti rodne ravnopravnosti, ali i dalje ostaje mnogo prostora za unaprjeđenje i jednog i drugog aspekta.

Bošnjačka stranka (BS)

Ovo je nova stranka, osnovana 2005. godine, nastala kombinovanjem nekoliko manjih partija koje su okupljene oko bošnjačke nacionalne manjine, a koje ranije nijesu bile dovoljno uspješne da pojedinačno uđu u Skupštinu.

Njihov program je usvojen 2005. godine, a izmijenjen u aprilu 2007. godine, i sastoji se od sljedećih djelova: programska načela i ciljevi stranke, način djelovanja, ljudska prava, demokratska vlast, vladavina prava, mirno rješavanje konflikata, pitanje Sandžaka, Srbija i Crna Gora-Državna zajednica, bošnjački narod, prosvjeta i školstvo, sloboda vjera, tržišna privreda i poljoprivreda, socijalna država, porodica i zaštita žene, borba protiv socijalnih zala, sloboda medija, krivično zakonodavstvo i pravna država, ekologija, saradnja sa drugim strankama. U Statutu stranke pominje se Forum žena u dijelu koji se bavi sastavom glavnog odbora, ali nema nikakvih drugih detalja o tome.¹¹²

112 Član 28 Statuta stranke.

Pored opšte izjave o afirmaciji ljudskih prava i sloboda i jednakosti “svih naroda i građana bez obzira na njihovu vjeru, nacionalnost, pol, jezik, socijalni status i politička uvjerenja”, ne pominje se rodna ravnopravnost. Čitav program se najvećim dijelom fokusira na jednakost nacionalnih i etničkih manjina.

Sagovornik ne smatra da je rodno pitanje ono koje bi trebalo posebno analizirati.¹¹³

U tom pravcu, stranka nema bilo kakve precizne podatke o sastavu svog članstva, ali pretpostavka je da je razmjer 80%-20% u korist muškaraca. Pored toga, sagovornik kaže da oni imaju gotovo jednaku izbornu podršku u bošnjačkoj etničkoj grupi bez obzira na rod. Što se tiče strukture stranke, on priznaje da je zbog jakog uticaja običaja populacije koju ova stranka predstavlja, vrlo malo žena aktivno. Najjača pozicija koju zauzima žena je pozicija sekretarke njihovog najjačeg opštinskog odbora¹¹⁴, u kojem takođe ima više žena u odnosu na druge opštinske odbore.¹¹⁵

Sagovornik tvrdi da su lideri stranke svjesni ovoga i da će pokušati da promijene situaciju u predstojećem periodu kako bi smanjili razliku na makar 65% prema 35% u korist muškaraca, mada je naglasio specifičnosti stranke koje su zasnovane na mentalitetu populacije koju predstavljaju. Interesantno je napomenuti da je, tokom intervjuja, više puta pominjao žene koristeći izraze „pripadnice ljepšeg pola” ili „dame”.

Stranka ima Forum žena i on delegira dva člana za glavni odbor. Ovo je ustanovljeno po inicijativi lidera stanke, sa ciljem da se zadobije podrška većeg broja žena, ali izgleda da Forum nije stvarno aktivan.

Zastupljenost Bošnjačke stranke u Skupštini je ograničena na 2 mandata i nijedan od njih ne pripada ženi. Štoviše, u opštinama gdje imaju odbornike takođe nema žena odbornika¹¹⁶. S obzirom na to da su mala stranka, jedva da imaju ponekog predstavnika u upravnim odborima javnih preduzeća, a i ove rijetke položaje zauzimaju muškarci.

113 Razgovarano je sa Amerom Halilovićem, članom predsjedništva Bošnjačke stranke i parlamentarcem

114 Opština Rožaje.

115 Nije mogao dati iscrpnije informacije.

116 Stranka ima odbornike u 6 od 21 opštine, i to u opštinama: Rožaje, Plav, Bijelo Polje, Bar i Tuzi.

Stranka nema poseban program o ravnopravnosti polova, ali je najavila da je u procesu izrade i Forum žena će napraviti svoj plan rada i program. Posljedično, ne postoje prioriteti ili preduzete aktivnosti na ovom polju.

Ne postoji kvota u vezi polne zastupljenosti u stranci, ali plan je da se sistem kvota brzo uvede i da on bude maker 1:3, što bi značilo da imaju bar trećinu žena predstavnika. Sagovornik je iskazao sopstveno mišljenje o kvotama koje je bilo negativno i naglašeno je da kvantitet ne treba da bude glavni kriterijum, ali da je svjestan da postoji potreba da žene budu zastupljene u svim strukturama. Međutim, čini se da su neke od ovih izjava kontradiktorne s obzirom da je kasnije naglasio da on lično smatra “da je porodica stub države, a žena stub porodice” i pitao “ko će usmjeravati djecu ako žene nijesu sa porodicom”. On je zaključio da je “cilj stranke da se uključi više žena”.

Bošnjačka stranka ima jednog poslanika u Ustavnom odboru i jednog u Odboru za ravnopravnost polova. U ustavotvornom procesu, oni su se kao nacionalno-orijentisana stranka, fokusirali na nacionalna pitanja, kao što su ustavni i pravni položaj Bošnjaka (čak i da je država organizovana kao građanska oni bi se zalagali za ovaj koncept), garancije prava nacionalnim manjinama, pitanje jezika, simbola, organizacije vlasti i lokalne samouprave s obzirom da smatraju da ova pitanja korespondiraju većini prioriteta i potreba partije. Nijesu predložili nikakve odredbe koje se bave rodnim pitanjem već je to učinila “dama” iz PzP-a i Bošnjačka stranka je podržavala sve ove odredbe, a da nije ulazila u detaljnu diskusiju jer nije smatrala da je to pitanje iz njihovog stručnog polja. Sagovornik ne pravi razliku između pola i roda i ne smatra da je ta razlika važna.

Čini se da nije upoznat sa sadržajem CEDAW-a i takođe je pitao „da li ima nasilja nad ženama u Crnoj Gori”. Izjavio je da će se ovim pitanjima baviti Forum žena i da će on podržati njihove inicijative.

Bespogovorno je da će proći puno vremena prije nego što ova stranka ozbiljno uključi pitanje rodne ravnopravnosti i u svoja osnovna dokumenta i praksu.

Zaključci

Čini se da će novi crnogorski Ustav biti jedan oblik nagodbe parlamentarnih političkih partija u kojoj stručnjaci različitih profila nijesu bili u mogućnosti da daju svoj puni doprinos zbog složenih političkih odnosa. Javna rasprava se na kraju pokazala kao fingirana iako je proizvela vrijedne sugestije. No, rano je još donijeti konačan sud i postoji prostor da ovaj Ustav donese naprednija rješenja u mnogim oblastima, uključujući i rodnu ravnopravnost.

Očigledno je da, bez obzira na linije podjela koje postoje među političkim partijama, a koje su bile predmet ove analize, i bez obzira na to koliko su različite njihove politike u mnogim aspektima, zajednička tačka im je da pitanje rodne ravnopravnosti nije prioritet ni za jednu od njih.

Međutim, postoji neka gradacija u vezi uključivanja rodnog pitanja u glavne programe i praksu partija. Većina novih ili nedavno usvojenih platformi stranaka i propratna dokumenta sadrže dio koji se odnosi na rod. U praksi, rijetki su primjeri da se stvarno poštuje proklamovana rodno senzitivna politika.

U okviru analize, čini se da je Bošnjačka stranka najmanje napredovala kako u prihvatanju, tako i u primjeni principa rodne ravnopravnosti. Nakon upoređivanja programa i drugih dokumenata sa praksom, najbolji balans je, za sad, postigao Pokret za promjene.

Posljedično, ovo je uticalo na njihov rad na novom Ustavu: najaktivnija članica Odbora za ustavna pitanja u vezi uključivanja odredbi o rodnom pitanju je bila poslanica iz Pokreta za promjene. Većina ostalih članova nije pokazivala bilo kakvo interesovanje za ovo pitanje, ili je podržavala predložene odredbe retorički, a bila više posvećena drugim djelovima Ustava.

BIBLIOGRAFIJA

- Arhiva dnevnih listova "Vijesti" (www.vijesti.cg.yu) i "Dan" (www.dan.cg.yu)
Bošnjačka stranka, „Program”, Rožaje, 2007.
Bošnjačka stranka, „Statut”, Rožaje, 2007.
Bošnjačka stranka, „Rezolucija o kulturi”, Rožaje, 2007.
Bošnjačka stranka, „Rezolucija o obrazovanju”, Rožaje, 2007.
Bošnjačka stranka, „Rezolucija o rješavanju ustavno-pravnog položaja bošnjačkog naroda u Crnoj Gori”, Rožaje, 2007.
CEDAW, <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>
CEDEM, "Istraživanje javnog mnjenja, jun 2007", <http://www.cedem.cg.yu/opolls/detail.php?id=53>
Demokratska partija socijalista, „Program”, <http://www.dpscg.org/5kongres/ProgramDPS.pdf>
Demokratska partija socijalista, „Statut”, http://www.dpscg.org/images/stories/dokumenta/statut_dps_crne_gore.pdf
Demokratska partija socijalista, „Izborni program koalicije Za evropsku Crnu Goru 2006”, <http://www.dps.cg.yu/web/izbori2006/pdf/Program-parlamentarni.pdf>
Demokratska partija socijalista, „Program akcije ustanovljen na IV Kongresu DPS-a 2001”, <http://www.dpscg.org/images/stories/dokumenta/program.pdf>
Drobnjak, Nada, ur. „EU – rodna ravnopravnost u međunarodnim dokumentima”, Podgorica, Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade Republike Crne Gore, 2005
Drobnjak, Nada, ur. „Ustav i rodna ravnopravnost”, Podgorica, Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade Republike Crne Gore, 2007.
European Convention on Human Rights and Freedoms, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=005&CL=ENG>
Ekspertski tekst Ustava Crne Gore, Podgorica, septembar 2007.
Evropska komisija „Izveštaj o napretku Crne Gore za 2006”, Podgorica: Centar za građansko obrazovanje, Centar za razvoj nevladinih organizacija i Evropski pokret u Crnoj Gori, 2007
Evropski savjet, „Crna Gora: Evropsko partnerstvo za 2006”, Podgorica: Centar za građansko obrazovanje, Centar za razvoj nevladinih organizacija i Evropski pokret u Crnoj Gori, 2007
European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), "Interim Opinion on the Draft Constitution of Montenegro, Opinion No 392/2006", [http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD\(2007\)017-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD(2007)017-e.asp)
Freedom House, "Freedom in the World 2007", <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=363&year=2007>

Monstat, Rezultati popisa iz 2003, <http://www.monstat.cg.yu/Popis.htm>
Krivični zakonik, „Službeni list Republike Crne Gore“, br. 71/03, 07/04, 47/06
Nacrt ustava, Podgorica, mart 2007.
Pokret za promjene, „Program“, http://www.promjene.org/dokumenti/program_pzp.pdf
Pokret za promjene, „Statut“, http://www.promjene.org/dokumenti/statut_pzp.pdf
Pokret za promjene, „Abeceda promjena“, <http://www.promjene.org/dokumenti/abc.pdf>
Socijaldemokratska partija Crne Gore, „Dokumenti“, Podgorica, 2001.
Socijaldemokratska partija Crne Gore, „Program“, http://www.sdp.cg.yu/files/program_sdp.pdf
Socijaldemokratska partija Crne Gore, „Statut“, <http://www.sdp.cg.yu/files/statut.pdf>
Socijalistička narodna partija Crne Gore, „Program“, Podgorica, 1998.
Socijalistička narodna partija Crne Gore, „Statut“, <http://www.snp.cg.yu/strana.asp?kat=1&id=112>
The Economist, “The World in 2007: The Economist Intelligence Unit’s index of democracy”. http://www.economist.com/media/pdf/DEMOCRACY_INDEX_2007_v3.pdf
Ustavotvorna Skupština Republike Crne Gore, www.skupstina.cg.yu
Ustav Republike Crne Gore, ”Službeni list Republike Crne Gore”, br. 48/92
Šarčević, Edin, ur. Ustavno zaokruživanje države: u susret novom Ustavu Crne Gore, Podgorica: Fondacija Heinrich Boll, Regionalni ured za jugoistočnu Evropu, 2007.
Zakon o izboru poslanika i odbornika, „Službeni list Republike Crne Gore“, br.4/98, 17/98, 14/00, 18/00, 9/01, 42/02, 46/02, 45/04, 48/06, 56/06
Zakon o manjinskim pravima i slobodama, „Službeni list Republike Crne Gore“, br. 31/06, 51/06
Zakon o radu, „Službeni list Republike Crne Gore“, br. 43/03
Zakon o rodnoj ravnopravnosti, „Službeni list Republike Crne Gore“, br. 46/07

Posvećenost političkih partija rodnoj ravnopravnosti

	Osnovne odredbe
Demokratska partija socijalista (DPS)	„Naša privrženost vladavini prava i zaštiti svih zakonom zagarantovanih prava i sloboda građana podrazumijeva i društvo pravde i jednakosti pred zakonom. Svi nijesmo isti i svi ne možemo jednako, ali svako u našem društvu ima jednako pravo i šansu da pokaže svoje prednosti, svoj rad i svoje sposobnosti.”
Socialdemokratska partija (SDP)	„Pravednost znači ostvarenje jednake slobode, jednakih prava, jednakih mogućnosti za svaku individu.”
Pokret za promjene (PzP)	“Princip ravnopravnosti je osnova dobre vladavine i stabilnog društva. Stoga, PzP teži da postigne i da u potpunosti primijeni/ poštuje princip jednakosti.”
Socijalistička narodna partija (SNP)	1997: „Građani su jednaki pred zakonom i ne mogu biti diskriminisani po nacionalnom, vjerskom, imovinskom ili bilo kojem drugom osnovu.” 2006: “Posvećenost razvoju Crne Gore kao demokratske, građanske, multietničke i multikonfesionalne države slobodnih, suverenih i ravnopravnih građana.”
Bošnjačka stranka (BS)	Afirmacija ljudskih prava i sloboda i jednakosti “svih naroda i građana bez obzira na njihovu vjeru, nacionalnost, pol, jezik, socijalni status i politička uvjerenja.”

	Obaveze u pravcu uspostavljanja rodne ravnopravnosti
Demokratska partija socijalista (DPS)	„Žene i muškarci imaju jednak status u društvu, jednako su prisutni u svim područjima javnog i privatnog života, imaju jednake mogućnosti za ostvarenje svojih prava. Naša želja i naš cilj jeste da svako ljudsko biće ima jednaka prava i mogućnosti za uspjeh, bez obzira na različitosti”. Dokumenti su pisani rodno senzitivnim jezikom
Socialdemokratska partija (SDP)	1. Uvažavanje principa da se sloboda i pravda zasnivaju na priznavanju suštinskog dostojanstva svakog čovjeka, jednakog i neotudivog prava svih građana – žena i muškaraca, odnosno da je ravnopravnost polova pitanje osnovnih ljudskih prava i sloboda. 2. Prepoznavanje potrebe da u demokratskom društvu struktura predstavnika u organima vlasti mora odražavati strukturu biračkog tijela. 3. Realna ocjena da žene nijesu ravnopravno zastupljene u predstavničkim i drugim organima, odnosno na svim mjestima odlučivanja Dokumenti su pisani rodno senzitivnim jezikom
Pokret za promjene (PzP)	Nastavak prethodnog „Ovo je naročito važno u oblasti rodne ravnopravnosti i PzP će neumorno raditi u pravcu uspostavljanja ovog principa na različitim nivoima: u porodici, na radnom mjestu, u javnom i društvenom životu.” Dokumenti su pisani rodno senzitivnim jezikom
Socijalistička narodna partija (SNP)	Nema posebnih obaveza Dokumenti nijesu pisani rodno senzitivnim jezikom
Bošnjačka stranka (BS)	Nema posebnih obaveza Dokumenti nijesu pisani rodno senzitivnim jezikom

	Aktivnosti u oblasti rodne ravnopravnosti
Demokratska partija socijalista (DPS)	N / P
Socialdemokratska partija (SDP)	Definisani kao: 1. Unaprjeđivanje svijesti javnosti o značaju ravnopravnosti polova, odnosno ostvarivanju ženskih prava u procesu demokratizacije i napretka društva. 2. Podsticanje i ohrabrivanje žena za prihvatanje političkog ili javnog angažmana. 3. Obezbeđivanje pravne regulative kojom bi se poboljšao položaj žene na radnom mjestu i u porodici, kao i bolji status i prava žena domaćica. 4. Preduzimanje mjere za sprječavanje i eliminisanje svih oblika diskriminacije na polnoj osnovi i svih oblika nasilja nad ženama, nasilja u porodici i trgovine ženama. 5. Sveobuhvatna zaštita prava žena, implementaciju dokumenata OUN o pravima žena u domaće zakonodavstvo.
Pokret za promjene (PzP)	N / P
Socijalistička narodna partija (SNP)	Povremene
Bošnjačka stranka (BS)	Ovim će se baviti Forum žena

	Posebne mjere
Demokratska partija socijalista (DPS)	Nema posebnih mjera
Socialdemokratska partija (SDP)	Nema posebnih mjera
Pokret za promjene (PzP)	Posebne mjere za majke i djecu. “Pronatalna populaciona politika u pravcu uvećanja stanovništva”.
Socijalistička narodna partija (SNP)	Nema posebnih mjera
Bošnjačka stranka (BS)	Nema posebnih mjera

	Struktura partijskog članstva
Demokratska partija socijalista (DPS)	Procjena: 55% muškaraca i 45% žena
Socialdemokratska partija (SDP)	N / P, nema ni planova
Pokret za promjene (PzP)	Procjena: balans između muškaraca i žena
Socijalistička narodna partija (SNP)	Procjena: 30% članova su žene
Bošnjačka stranka (BS)	Procjena: 20% članova su žene

	Struktura rukovodećih pozicija
Demokratska partija socijalista (DPS)	Predsjedništvo: 1 žena od 16 Izvršni odbor: 1 od 10 Glavni odbor: 24 od 204
Socialdemokratska partija (SDP)	Predsjedništvo: 1 žena od 15 Glavni odbor: 11 od 73
Pokret za promjene (PzP)	Predsjedništvo: 2 od 15 Glavni odbor: 8 od 51
Socijalistička narodna partija (SNP)	Sekretarka Izvršnog Odbora je najviša pozicija koju zauzima žena
Bošnjačka stranka (BS)	Nema ih, najviša pozicija koju zauzima žena je sekretarka jednog lokalnog odbora

	Lokalni nivo
Demokratska partija socijalista (DPS)	Predsjedništvo: 0% Izvršni odbori: 9% Glavni odbori: 12,19%
Socialdemokratska partija (SDP)	Nema preciznih podataka
Pokret za promjene (PzP)	Otprilike 2 od 11
Socijalistička narodna partija (SNP)	30% učešće žena
Bošnjačka stranka (BS)	Nema žena među odbornicama

	Skupština
Demokratska partija socijalista (DPS)	5 od 33 poslanika 0 od 6 u Ustavnom Odboru 4 od 5 u Odboru za rodnu ravnopravnost
Socialdemokratska partija (SDP)	1 od 7 poslanika 0 od 3 u Ustavnom Odboru 1 od 1 u Odboru za rodnu ravnopravnost
Pokret za promjene (PzP)	2 of 11 MPs 1 od 2 u Ustavnom Odboru 2 od 2 u Odboru za rodnu ravnopravnost
Socijalistička narodna partija (SNP)	0 od 8 poslanika
Bošnjačka stranka (BS)	0 od 2 poslanika

	Ženske grupe
Demokratska partija socijalista (DPS)	Organizacija žena je formalno predviđena novim dokumentima
Socialdemokratska partija (SDP)	Forum žena
Pokret za promjene (PzP)	Ženski klub i Ženska mreža
Socijalistička narodna partija (SNP)	Nema formalnog tijela: Forum žena bi trebao biti institucionalizovan
Bošnjačka stranka (BS)	Forum žena, ali još nije posebno aktivan

	Kvote
Demokratska partija socijalista (DPS)	Nema posebnih obaveza
Socialdemokratska partija (SDP)	Po partijskim dokumentima 30%
Pokret za promjene (PzP)	Nema zvaničnih podataka, ali se zalažu za 30%
Socijalistička narodna partija (SNP)	Nema posebnih obaveza
Bošnjačka stranka (BS)	Ne još: predviđeno ali kontroverzno

	Posvećenost izražena u intervjuiima
Demokratska partija socijalista (DPS)	Rodna ravnopravnost je važna
Socialdemokratska partija (SDP)	Rodna ravnopravnost je važna
Pokret za promjene (PzP)	Rodna ravnopravnost je važna
Socijalistička narodna partija (SNP)	Rodna ravnopravnost je važna
Bošnjačka stranka (BS)	Rodna ravnopravnost nije važna

	Obaveze navedene u intervjuiima
	Opšte obaveze
Demokratska partija socijalista (DPS)	“Cjelokupne aktivnosti i realizacija programskih opredjeljenja DPS uvažava ulogu žene u društvu i porodici i afirmiše senzibilitet prema rodnoj ravnopravnosti”
Socialdemokratska partija (SDP)	Rodna ravnopravnost je obrađena kroz kontekst obaveza koje se tiču ljudskih i manjinskih prava
Pokret za promjene (PzP)	Stav stranke je da se sve međunarodne obaveze moraju poštovati i u tom kontekstu oni će pomoći proces pokrećući debate o specifičnim pitanjima i u Skupštini i uopšte, podržati inicijative NVO-a, zakone, itd.
Socijalistička narodna partija (SNP)	“Jedan od partijskih ciljeva u sljedećem tromjesečju je da taj broj dovedu do 30% što bi dovelo do povećanja broja žena u glavnom odboru za 200% u odnosu na trenutno stanje stvari”.
Bošnjačka stranka (BS)	„Porodica je stub države, a žena stub porodice” i pitao “ko će usmjeravati djecu ako žene nijesu sa porodicom”. “Cilj stranke je da se uključi više žena”.

	Obaveze navedene u intervjuima i veza sa rodnom ravnopravnošću kao prioritetom
Demokratska partija socijalista (DPS)	1. Zaštita žena kroz jednako pravo na rad. 2. Posebna zaštitu žene kao majke. 3. Unaprjeđenje zdravstvene zaštite za ženu. 4. Stvaranje prostora za intenzivnije učešće žena u rukovodstvu DPS-a. 5. Ohrabrivanje žena da koriste različite mogućnosti u društvu.
Socialdemokratska partija (SDP)	N / P
Pokret za promjene (PzP)	Primjeni evropskih standarda, rodna ravnopravnost je u ovom okviru
Socijalistička narodna partija (SNP)	N / P
Bošnjačka stranka (BS)	N / P

CIP - Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

342. 4 : 342. 722-055. 1/ . 3

329. 8 : 342. 722-055. 1/ . 3 (497 . 16)

ЛИСТ, Кристин ван дер

Kako orodniti ustav / [autorke Kristin van der
Leest, Daliborka Uljarević ; prevod Irena
Bošković] . - 92 str. : tabele ; 23 cm

Podatak o autorima preuzet iz impreuma. - Tiraž
500. - Bibliografija: str. 86-87.

ISBN 978-86-85739-06-4

1. Гл. ств. насл. 2. Уљаревић, Далиборка [аутор]

. - I. Leest, Kristin van der в. Лист, Кристин
ван дер

а) Устав - Родна равноправност б) Политичке
партије - Родна равноправност - Црна Гора

COBISS.CG-ID 13277712

Vlada Crne Gore
Generalni sekretarijat
Kancelarija za rodnu ravnopravnost

